

Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság

**Hungarológiai
Értesítő**

1988. X. évfolyam 3—4. szám

Hungarológiai Értesítő
1988. X. évfolyam 3—4. szám

Hungarológiai Értesítő

**A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság folyóirata
1988. X. évfolyam 3—4. szám**

Felelős szerkesztő: Jankovics József

Hungarológiai Értesítő
A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság folyóirata
1988. X. évfolyam 3–4. szám

Szerkesztőbizottság

Ilia Mihály
Kósa László
Szépe György

Felelős szerkesztő: Jankovics József

A szerkesztésben részt vesznek:
Molnár Ildikó, Nyerges Judit

Szerkesztőség: Budapest, I. Országház u. 30. I. em. 41. 1014
Telefon: 155-9930, 175-9011, 126-os mellék
Postacím: Budapest, Pf. 34. H-1250

Az ismertetésre szánt kiadványokat szerkesztőségünk címén
Jankovics József nevére kérjük megküldeni.

Megjelent az Osvát Alapítvány támogatásával

Tartalom

Könyvismertetések

Magyar irodalomtörténet, 1986	7
Magyar nyelvészet, 1986	147

A hungarológia hírei

A Társaság szervezeti élete

A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság vezetőségi ülése	173
--	-----

Tudományos ülések, konferenciák

Márai Sándor-emlékülés	177
----------------------------------	-----

A magyar irodalomszemlélet a modernség korában	178
--	-----

Mátyás király és a közép-európai humanizmus	181
---	-----

Névmutató	185
---------------------	-----

Magyar irodalomtörténet, 1986

Alföldy Jenő: Vérző zászlók.

Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986. 300 l.

Az ismert kritikus, a magyar líra jó ismerője új könyvét Benjámín Lászlónak szenteli. Hogy miért tartotta ezt szükségesnek, arról az előszóban beszél: „A tanulmányoknak az a hatalmas mennyisége, mely messze meghaladja magának az eddigi költői és írói műnek a terjedelmét, az utókor számára valószínűleg meglepően, aránytalanul kis részben beszél Benjámínról, mint a költőről.”

Úgy tűnik, a könyv igazságot is akar szolgáltatni Benjámínna, s rajta keresztül az úgynevezett közéleti költészetnek – melyet a szerző véleménye szerint az utóbbi időben nem becsülnék meg kellőképpen. Alföldy mindent megtesz, hogy a „nagy” költők közé, az „első vonalba” emelje fel Benjámín tisztet, ám inkább csak a maga idejében hatásos költészetét – melynek értéke elsősorban az aktuális politikai-közéleti tartalomban volt. Alföldy szembenéz a Benjámín-féle stíluseszmény idejétmúltságának gondolatával – s arra a végkövetkeztetésre jut, hogy „Benjámín – akárcsak mestere, József Attila az olyan szimfonikus, modern kompozícióban, mint az *Óda* vagy a *Hazám* – a realizmuson belül kívánja megteremteni verseinek korszerű szemléletét, gondolati gazdagságát, egyszóval modernségét”. Mint ahogyan ebből a meghatározásból is, a szerző egész módszeréből hiányoznak a poétikai struktúra felfejtésére irányuló eszközök. Precíz alapossággal veszi számba Benjámín költői korszakait, meggyőzően rajzolja fel a pálya – azóta már lezárult – ívét; foglalkozik az életrajzi, politikai vonatkozásokkal éppúgy, mint a költő szemléletének, belső meggyőződésének alakulásával. Gyakran vállalkozik a felidézett költemények stilisztikai elemzésére is; ám lelkesedése olykor túlzottnak tűnik. Például az ötvenes évek sematikus verseiben is stíluszépségeket, értékeket mutat fel – bizonyítván ezzel, hogy nem csupán kötelező „penzumként” született a költemény... Nem néz szembe valójában azzal a ténnyel sem, hogy Benjámín mint költő, élete utolsó évtizedeiben elhallgatott. Írja ugyan, hogy „kár, hogy erősen megritkult a termés a hetvenes évektől – tizenöt év alatt összesen nem írt húsz verset. Szám szerint ez nem sok – de láthattuk olyan pályatársait ebben az időszakban, akik százával, ezrével ontották verseiket, s azok mégsem hatnak többnek – inkább kevesebbnek.” Ezzel persze nehezen magyarázható egy stíluseszmény, egy költészet kiapadása, ha tetszik – csődje.

A monográfia – értékzavarai dacára – nem elhanyagolható teljesítmény; számos irodalomtörténeti adalékot görget; mely fontos lehet kutatóknak, diáknak egyaránt; verselemzéseiben pedig a szerző az árnyalatok iránti érzékenységről, pszichológiai érzékéről, kitűnő versértéséről tesz tanúságot.

Erdődy Edit

Analecta monumentorum Hungariae historicorum literariorum maximum inedita. Tomus primus.

Collegit, recensuit et partim typis commendavit Franciscus Toldy ac commentariis, epilogo et indice aucta publici iuris faciendae curavit Geisa Érszegi. In aedibus Bibliothecae Academiae Scientiarum Hungariae, Budapestini, 1986.

Toldy Ferenc szövegkiadása egy rendhagyó faksimile, melynek eredetije 1862-ben jelent volna meg, de valamilyen oknál fogva megszakadt a közreadása. Előszava és jegyzetei sohasem készültek el, egy-két ismert példányát (krúdában) a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára és az Országos Széchényi Könyvtár őrzi. A kötet latin nyelvű irodalmi műveket tartalmaz, melyek fontos forrásai középkori történelmünknek, közülük jónéhány azóta kritikai kiadásban is megjelent, ilyen a „Pozsonyi krónika”, a magyar királyok leszármazását és neveit tartalmazó szöveg, Johannes de Utino összefoglalója a magyar királyokról, a „Dubnici krónika”, Vetési László beszéde IX. Sixtus pápa előtt, Ludovicus Carbo dialógusa Mátyás királyról, Thomas Fremperger elbeszélése egy budai csodáról és egy névtelen levele az 1514-es parasztháborúról. Néhány műnek azóta sincs ennél megbízhatóbb latin szövege, ezek: Laurentius de Monacis verse Erzsébet és Mária királynőkről, Martin Bylica z Olkusza jóslata az 1468-as üstökös alapján és a több szerző által vezetett ferences krónika. A könyv első darabja ráadásul ma már csak itt olvasható: Leonard Bruni Attila életéről és haláláról írott munkájának egyetlen, XV. századi kézírata ugyanis a második világháború alatt eltűnt. Ezek után már érthető, miért kellett ezt a meg sem jelent nyomtatványt újra kiadni, még akkor is, ha azt kívánjuk: tegyék az újabb kutatások és kritikai kiadások előbb-utóbb lehetővé, hogy ne ide kelljen a szakembereknek fordulni. A kiadást Érszegi Géza jegyzetei, rövid utószava és az általa készített névmutató teszik a mai olvasó számára is használhatóvá.

Szabó András

Angyalosi Gergely: A lélek lehetőségei.

Líra és szubjektumelmélet összefüggései a század eleji Magyarországon. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986. 123 l. (Irodalomtörténeti füzetek 114.)

„Az itt következő megjegyzések elsősorban *Balázs Béla: A lírai érzékenységről* című tanulmányának értelmezését kívánják szolgálni. Felületes megközelítés alapján is nyilvánvaló azonban, hogy ennek az írásnak a szellemi háttere felderíthetetlen a fiatal Lukács fejlődésével való állandó összevetések nélkül. Balázs dolgozatában (illetve annak legvégsőbb változatában) a *Történelem és osztálytudat* egyes gondolataira reflektál.” – írja könyve első mondataiban Angyalosi Gergely. Ennek megfelelően, amint azt az alcím is jelzi, a magyar századelő irodalmi megújulását vizsgálja, s nem csupán az alcímben ugyancsak kijelzett poétikai és filozófiai összefüggések fölvázolásával. Spektruma ennél szükségszerűen szélesebb: tudatosan vállalkozik azoknak a törekvéseknek az elemzésére, amelyek a Nyugat impresszionista-szimbolista forradalmának súlypontba helyezésével kevesebb figyelmet kaptak eddig, mint amennyit megérdemeltek. S noha a szerző vizsgálódási szempontja elsősorban szellemtörténeti jellegű, figyelmet fordít a történelmi távlatok konkrét tényeire is.

A kötet három fejezetében, A lélek kálváriája és diadala, A lélek és a dialektikus ész, valamint a Változtatnod nem lehet címűekben a „lélek három útját”, azaz az alkotó, gondolkodó Én szubjektum- és közösségképe alakulásának, vagy más néven a lehetséges individuumképletek kialakulásának-változásainak a kor meghatározta esélyeit veszi szemügyre Balázs Béla költészetelmélete, Lukács György totalitás-fölfogása és Füst Milán korai, tízes évekbeli lírája alapján, főként a *Változtatnod nem lehet* elemzésével.

Angyalosi következtetései szerint tehát lehetséges együttes értelmezésük, ugyanis az irodalmi tanulmány, a filozófia és a költői mű egyaránt a szubjektivitást járja körül. Nem alkotásaik egyszerű hasonlósága vagy összeillősége teremt kapcsolatot közöttük, hanem éppen az, hogy különbözőségeik által mintegy kirajzolják a szubjektivitás, vagy akkori kifejezéssel élve, a lélek lehetőségeinek azon határait, amelyek között egy polgári származású humán értelmiségi megvalósíthatta magát az Osztrák–Magyar Monarchia utolsó éveiben.

E. SZ. E.

Antal Gábor: Üdvösség mána és holnapra.

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1986. 515 l.

A Magyar Nemzet publicistája másodszor jelenteti meg kötetbe szerkesztve (*Egy szál gyertya, 1969*) immár több mint négy évtizedes munkásságából a különböző lapokban megjelent írásait. Az egyes darabok tehát döntő többségükben másodközlések, találunk cikkeket a pályakezdés éveiből, de a legfrissebb termésből is.

A kötetet a szerző „fejezetek”-re osztotta, ez azonban nem jelent sem tematikailag, sem műfajilag szigorú határokat. Az írások felölelik a magyar társadalom, kultúra, irodalom izgalmas kérdéseit, fájón elhallgatott problémáit, színházi életének perpatvarait, s az egy-egy nagy egyéniség távozása után kialakult ürre való késői rádöbbenést.

Az irodalmi vonatkozású cikkek között találkozhatunk Ignótus Páiról, Czóbel Minkáról, Füst Milánról, Berda Józsefről stb. szóló darabokkal, de a kötet inkább „publicisztikai önéletrajz”.

Ny. J.

Apró Ferenc: Péter László munkássága.

Bibliográfia. Somogyi Könyvtár, Szeged, 1986. 353 l.

A Péter László szegedi irodalomtörténész munkásságát feltáró bibliográfia bevezetőjében Apró Ferenc a következőkkel indokolja e munka létrejöttét: „ez a könyv nem csak egy életmű foglalata, nem csak *személyi* bibliográfia, hanem *helyismereti* bibliográfia is: a Szeged múltjának embereit, eseményeit kereső számára útba igazító kalauz”. Péter László, akinek munkássága felöleli a nyelvészet, a folklór, a bibliográfia, a textológia, az irodalomtörténet, helytörténetírás területeit, valóban érdemes arra, hogy eddigi életművét ilyen alaposan és mélyen tárják fel. Igényesen el-

készített munka, méltó a választott személy alaposságához. A szerkezet könnyen áttekinthető. Az első blokkban Péter László munkáinak felsorolását találhatjuk kronologikus sorrendben. A 2331 tételt tartalmazó rész már önmagában is mutatja, hogy milyen gazdag és szorgalmas élet gyümölcset összegzi a könyv. Ezt követik a Péter Lászlóról szóló cikkek, tanulmányok, végül pedig a szegedi literátor szerkesztéseit, lektorálásait, szakvéleményeit gyűjti csokorba a szerző. A könyv elején találhatjuk a feldolgozott kiadványok jegyzékét a rövidítésekkel együtt, a kötet zárásaként pedig név-, tárgy- és címmutató található, ami nélkülözhetetlen is e gazdag életmű áttekintéséhez. Az adatgyűjtést Apró Ferenc 1985. október 15-én zárta le.

Hegyfi Katalin

Arte poetice Renașterea.

Redactor-coordonator Sanda Anghelescu. Editura Univers, București, 1986. 701 l.

A kötet része egy sorozatnak, amely irodalmi irányzatok szerint mutat be poétikai felfogásokat és ezeket nemzeti irodalmak szerint tagolja. Témája tehát a reneszánsz poétikája, egészen pontosan a bevezető idevágó jelzése szerint a reneszánsz poétikája, retorikája, stilisztikája, irodalomelmélete és az irodalomra vonatkozó más kérdések. Ugyanitt az összefüggések megoldásáról ennyit olvashatunk: mindegyik kor poétikája egyben a kérdéses korszak irodalmi önszemlélődése. A kiindulópont ugyan az európaiság, a tárgyalásrend a nemzeti irodalmakhoz igazodik, ami tárgyalási nehézségekkel járt, hisz közismert a reneszánsz eltérő, gyakran országok szerint különböző értelmezése és a reneszánsznak országok szerint eltérő sajátosságai. Ezeket mutatják be az egyes nemzeti irodalmakat tárgyaló fejezetek elé írt bevezető tanulmányok.

A fejezetek címe a legtöbb esetben a reneszánsz poétikájára és retorikájára utal. A német esetében a poétika mellett a reneszánsz humanizmus is szerepel. A magyar irodalomról szóló fejezet címe: A humanista poétika befogadása a magyar kultúrába. A csehországit humanista korszakként ragadják meg. A román fejezet címe: Filológiai humanizmus és a román irodalmi reneszánsz poétikái.

A magyar irodalommal foglalkozó fejezetet Molnár Szabolcs állította össze. Tizennyolc lapos bevezetőjében részletező összegezést ír a magyar reneszánsz kultúra történetéről Küküllei Jánossal kezdve és Rimay Jánossal bezárólag. Szóba kerül közben Váradi János, Vitéz János, Janus Pannonius, Taurinus István, sőt, a *Sodalitas Litteraria Danubiana* is, továbbá Komjáti Benedek, Pesti Gábor, Sylvester János, Heltai Gáspár, Bornemisza Péter és természetesen Balassi Bálint. Molnár minden esetben jelzi az író felfogását az irodalomról, művészetéről.

Mindezt jól megválasztott szemelvények világítják meg: Vitéz János levele Pál főespereshez, Janus Pannoniustól *De arte, In furem Vergilianum, Galeotti peregrinationem irridet, Laus pannoniae, De se ipso, Dicsőítő ének a veronai Guarinóhoz*, Zsámboky János ajánlása Bonfini Rerum Ungaricarum című munkájához, és Rimaytól az *Előszó Balassi Bálint verseihez*. Mindegyik szemelvény esetében néhány soros bevezető olvasható az íróról és művéről.

A reneszánsz poétikákról szóló kötet figyelemreméltó kezdeményezés eredménye. A magyar irodalmat a kérdéses szempontból bemutató fejezet hasznos öszszegzés, amely körültekintően tájékoztatja a más nyelvű olvasókat.

Szabó Zoltán

Babits Mihály: Mit tegyen az író a háborúval szemben?

Szerkesztette és jegyzetekkel ellátta: Téglás János. Az előszót írta: Juhász Ferenc. Ságvári Endre Nyomdaipari Szakközépiskola, Budapest, 1986. 364, (11) l. [Minikönyv]

A Nyugat 1934–1935-ben Babits Mihály vitanyitó cikkével ankétot indított. A folyóiratban a Babits által föltett kérdéshez – *Mit tegyen az író a háborúval szemben?* – tizennégyen szóltak hozzá: Kosztolányi Dezső, Zilahy Lajos, Füst Milán, Kassák Lajos, Szenes Piroska, Gellért Oszkár, Karinthy Frigyes, Nagy Endre, Szász Zoltán, Bálint György, Szolnoki István, I. Szemlér Ferenc, Mátéfy Mária, Dr. G-né Halász Klára. Nemcsak a hozzászólások teljes szövegét találjuk meg e könyvben, hanem Babits összegező tanulmányát is (*Én és a háború*), amelyet a Nyugat beharangozott ugyan, de nem közölt. Ezt követően olvashatjuk *A Béke nevében...* kezdetű 1935-ös Babits előadás gépiratból közölt teljes szövegét és *Békekiáltványát*. A könyv első és utolsó oldalain a kiáltvány gépiratának záró mondatai és a háború ellen tiltakozó írók aláírásai láthatók.

A kötetet záró jegyzetek fontos adatokat tartalmaznak a Babits-szövegekre, keletkezésük történetére vonatkozóan. Így a jegyzetek között is található a Babits-filológia számára felhasználható szövegeközlések (Török Sophie bevezetése a *Békekiáltványhoz*).

Téglás János tehát a Szakközépiskola Babits-sorozatában ismét könnyebben hozzáférhetővé tett fontos írásokat, hasznos jegyzetekkel orientálva olvasóit. De a 4x5 cm-es könyvecske formátumából adódóan sajnos csak korlátozva szolgálhatja a filológia szövegmentő és adatfeltáró ügyét. Mint a végzősök vizsgamunkája, könyv-árusi forgalomba nem kerül.

Stauder Mária

Bajza József: Szózat a pesti Magyar Színház ügyében.

Az előszót és a jegyzeteket írta Szigethy Gábor. Magvető Kiadó, Budapest, 1986. 92 l. (Gondolkodó magyarok)

1837. augusztus 22-én hosszas tervezés, sok vita, kapkodó munka után megnyílt a magyar nyelvű színjátszás otthona: a pesti Magyar Színház. A honfűi lelkese-dés azonban csak színházalapításhoz volt elég, az életbentartáshoz nem. Üres néző-tér előtt érdektelen darabokat játszottak, dűlt az opera kontra színműháború. Ekkor írta színházi szózatát Bajza József, aki „a dolgokat saját nevökön nevezni” óhaj-totta.

Bajza tíz hónapot töltött a színház élén, s ha tapasztalata nem is, tisztessé-ge és jó szándéka mindenképp hitelt teremtenek igazgatói szózatához. A rőpirat a

magyar színházi élet szinte minden korabeli kérdésére megkísérel válaszolni. A „Szózat...” első ízben önálló füzetként jelent meg – ennek eredeti szövegéhez nyúl vissza Szigethy Gábor – és toldalékként tartalmazta – miként a mostani kiadás is – *A Pesti Magyar Színészársaság törvényeit* Bajza József igazgatása alatt.

Bajza színháztörténeti szerepét szaktudományos munkák (Szücsi József, Kerényi Ferenc) is feldolgozták, az operaháború dokumentumai a *Tollharcok* (1984) című kötetben olvashatók.

N. S. K.

Balogh Edgár: Magyarok, románok, szlávok.

Tanulmányok, cikkek, interjúk. Válogatta és a jegyzeteket írta Sándor László, az előszó Sütő András munkája. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986. 418 l.

A válogatás a Sarló-mozgalomtól a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* első kötetéig vázolja fel Balogh Edgár pályafutását írásai és riporter kérdésekkel kierőszakolt vallomásai alapján. Az 1948 és 1983 között keletkezett, s javarészt az Utunkban, illetve a Korunkban megjelent dolgozatok az együttélés erkölcsi paradigmáit föltárva a szláv, magyar, román kulturális és politikai kapcsolatok, s a nemzetiségi kérdés változatait és lehetőségeit kutatják és mutatják fel. Balogh Edgár itt közölt írásaiban a korszak legjelentősebb erdélyi irodalmi vitái – a hagyományról, a szellemi örökség vállalásáról, Tamási Áronról és Móricz Zsigmondról, de a falukutatókról és a népi írókról is – lenyomatát kapjuk, a jellegzetes Balogh Edgár-i, a tanárt, a szerkesztőt és a népművelőt egyként magába foglaló közlésmód fényében.

A kötetet Beke György, Benkő Samu és Kántor Lajos Balogh Edgárral készített interjúi zárják, melyek nyomán nemcsak az életmű és munkásság válik ismertebbé, hanem a nemzetiségi lét és a nemzetiségi irodalom sorskérdései is újra és újra megfogalmazódnak.

J. J.

A bécsi pápai követség levéltárának iratai Magyarországról 1611–1786.

Összegejtötte, válogatta és a bevezető tanulmányt írta Vanyó Tihamér Aladár. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986. 529 l. (Magyarország újkori történetének forrásai.)

Vanyó Tihamér Aladár több mint ötven éve publikálja a Vatikán és Magyarország kapcsolatait dokumentáló iratokat. Az Akadémiai Kiadó által kibocsátott impozáns méretű kötet 1968–69-ben a Vatikánban végzett levéltári kutatásainak eredményét tartalmazza. Az átnézett és feldolgozott anyag jelentősége abban áll, hogy elsősorban a papság és a hívek vallásos életével ismert meg.

Vanyó elmélyült bevezető tanulmányában elemzi a pápaság 18. századi történetét, Bécs és Róma viszonyát, Mária Terézia és II. József egyházpolitikáját. A hazai viszonyokat illetően részletesen foglalkozik a magyar püspöki karral, a szerzetesekkel, az egyházi fegyelem kérdéseivel (pl. böjt, házasság). Néprajzi érdekességű a *Vallásosság, népszokások, babonák* című fejezet. Külön kiemelendő a moldvai magyarsággal és a szerémi határőrvidék 18. századi történetével foglalkozó rész.

Az iratok az egyes püspökségek illetve szerzetesrendek betűrendjében, a fejezeteken belül kronologikusan követik egymást. A dokumentumok megismertetéséhez Vanyó sajátos módszert alakított ki. „Az elvileg fontos, tartalmilag újszerű és a nyelvünket nem értő olvasókat is érdeklő részeket, valamint a korszellemre s az író egyéniségére különösen jellemző kifejezéseket, fordulatokat eredetiben” adja meg, az iratok egészéről pedig tárgyilagos magyar nyelvű kivonatot készített.

A kiadványt összevont személyi- és helynévmutató, valamint német és olasz nyelvű összefoglaló teszi teljessé.

Németh S. Katalin

Berlász Jenő–Csanak Dóra–Rejtő István–Sáfrán Gyöngyi: Az 1954–1955-ben feldolgozott kéziratok katalógusa. Ms 1–Ms 300.

MTA Könyvtára, Budapest, 1986. 424 l. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárának katalógusai 18.)

A kéziratáros, ha szeretné kiadni gyűjteményének katalógusát – márpedig kiadott katalógus nélkül nem sokat ér a gyűjtemény –, csaknem feloldhatatlan dilemma előtt áll: győzzön benne a szakember (hiszen általában ő maga is valamely szűkebb szakterület ismerője), és rendezze szakmai szempontok szerint egységekké a gyűjteményt, s így adja ki a katalógust (pl. egy-egy költő hagyatéka, vagy egy-egy történelmi kérdésre vonatkozó iratok stb.), vagy engedje győzni önmagában a könyvtárost, az iratok jegyzékét leltári sorrendben írja le, s készítsen hozzá kiváló mutatókat, hogy a kutatók könnyen eligazodjanak az őrzött anyagban. Az MTA Könyvtár Kézirattára katalógusainak sorában most először ez utóbbi szempont szerinti katalógus-kötet jelent meg.

Mint a cím is mutatja az 1954–55-ben beszerzett kéziratokról van szó. Nagyobb része ennek az anyagnak Herman Ottó levelezése, de számos más, fontos levelezés (Mikszáth Kálmán, Arany János – Voinovich Géza másolataiban stb.), s egyéb kézirat leírása szerepel a kötetben. Így például Móra Ferenc, Szilády Áron, Márki Sándor kéziratok, vagy a szinte az egész XIX. századot átfogó id. Szinnyi József napló (1830–1913); Szittyai Dénes sokak által ismert XVI–XVII. századi jezsuita iratmásolatai, de eredeti 1850 előtti manuscriptumok is.

Monok István

Bessenyei György: Prózai munkák 1802–1804.

Sajtó alá rendezte: Kókay György. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986. 579 l. (Bessenyei György Összes Művei)

Ez a vaskos kiadvány a Bessenyei kritikai kiadás – *A Holmi* (Budapest, 1983) után – másodiknak megjelent kötete, s mint a címe is mutatja, a magyar felvilágosodás legjelentősebb gondolkodójának élete végén, bihari magányában írott, tanulmányjellegű műveit tartalmazza. Meg kell említeni, hogy a Beszéd az országnak tárgyáról, A társaságnak eredete és országlása, a Magyarországnak törvényes állása, A bihari

remete vagy a világ így megyen, Az értelemnek keresése e' világnak testében és há-
tára, annak ismeretében című írásokat elfeledett vagy alkalmi, mára már gyakorla-
tilag hozzáférhetetlen kiadások után most veheti először együtt kézbe az olvasó.
A kötet – miként a Bessenyei kritikai kiadás egésze – a hazai szövegkiadásban szo-
katlan kiadványtípus, az ún. editio minor egy változatát képviseli. Ez azt jelenti,
hogy fő feladata a szövegek kritikai igényű (= teljes szövegkritikai apparátussal kí-
sért) közzététele, viszont takarékosan bánik a szövegeket kísérő magyarázatokkal:
az általános tudnivalókat egy tömör bevezetőben, az elavult, tájnyelvi vagy idegen
szavak magyarázatát pedig a jegyzetszótárban találja meg az olvasó. E szerkesztői
döntés oka a Bessenyei-kutatás helyzetében keresendő, hiszen a filozófus forrásai-
nak és konkordanciáinak feltárására irányuló kutatás csak nemrégiben tette meg
első s érdemi lépéseit. A szövegekre összpontosító kiadás éppen e kutatás számára
reméli megteremteni a lehetőségeket s máris vannak jelek, hogy e remény nem ma-
rad remény. A kötet sajtó alá rendezője, Kókay György az egyik legképzettebb magyar
textológus, aki most is alapos munkát végzett: szöveggondozása mintaszerű, bevezető
tanulmánya pedig mindent közöl, amit eddig feltárt a kutatás és semmi olyat, ami
lényegtelen lenne a szövegek története szempontjából.

Bíró Ferenc

Berzsenyi Kincses Emlék-Kalendárium.

Berzsenyi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság, Budapest, 1986. 206 l.

A kötet a magyar könyvkiadásban évtizedekig méltatlanul mellőzött kiadvány-
fajták föltámasztásának-fölélesztésének az utóbbi esztendőkből örvedetesen erő-
södő folyamatába illeszkedik. A cím által sugalltakhoz híven a könyv valódi alma-
nach, sokarcú sokműfajú, változatos tematikájú, afféle kaleidoszkóp-szerű össze-
állítás. Épp ezért és természetesen a közlemények nagy száma miatt (összesen öt-
vennyolc írást tartalmaz) teljességgel bemutatni lehetetlen. Ezért inkább megkí-
sérlem az olvasó figyelmét fölhívni néhány különösen érdekes és fontos cikkre.

Elsőként a kétségtelenül legfigyelemreméltóbb történelmi-művelődéstörténeti
publikációkat említhetem. A sort László Gyula nyitja *Milyenek voltak az Árpádok?*
című, csekélyke terjedelme ellenére is érdekfeszítő írásával, melyben az Árpád-ház
tagjainak a reánkmaradt képző- és iparművészeti ábrázolásait veti össze a történeti
antropológia adataival. Ugyancsak újdonságszámba megy Dümmerth Dezső *Emese
álma – Álmos születése* című kisesszéje, amelyben a magyar történetírásból ezidáig
száműzött „pszichohistóriai” szempontokat is érvényesítve vizsgálja a magyar ő-
störténet korai szakaszát. Említeni kell még Grandpierre K. Endre *Megtalálható-e
Attila sírja?* című logikus okfejtésű, a címben föltett kérdésre elviekben igen-nel fe-
lelő dolgozatát, Forrai Sándor *A bolognai rovásbot* című művelődéstörténeti írását
és egy meglepő érdekességet, az Ómagyar Kultúrkör bemutatkozását. Ebbe a his-
tóriai vonulatba illeszkedik Kanyar József Somogy és a Berzsenyi Társaság múltjával
foglalkozó művelődéstörténeti dolgozata („*Műzsáknak szentelt kies tartomány?*”
Tanulmányok Somogy művelődéstörténetéből. XIII–XX. sz.).

A Kincses Emlék-Kalendárium írásainak zömét természetesen a Berzsenyivel

kapcsolatos irodalomtörténeti, szépirodalmi és publicisztikai munkák teszik ki, melyek közül Illés Endre érzékeny elemzése (*A magány arénája*), Tuomo Lahdelma Berzsenyi finnországi fogadtatásáról számot adó írása a legfigyelemreméltóbb.

A kötetet a Berzsenyi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság tagjainak és tisztviselőinek (elnökségének) névsora, valamint a belépés feltételeit és módját ismertető felhívás zárja.

Endrődi Szabó Ernő

Marianna D. Birnbaum: Humanists in a shattered world. Croatian and Hungarian Latinity in the sixteenth century.

Slavica Publishers, Columbus, 1986. 432 l. (UCLA Slavic Studies 15.)

Ez a mű lényegében két részből áll: a 15–16. századi Magyarország és Horvátország meglehetősen alapos politikai-történeti áttekintéséből, és ugyanennek az időszaknak gondolkodástörténeti vázlatából, néhány magyar és horvát humanista életén, művén keresztül. A két szál párhuzamosan fut a könyvben, de Birnbaum elmulasztja összekötni őket. Míg részletesen tárgyalja a humanizmus fejlődésének néhány körülményét Magyarországon és Horvátországban a török hódítás előtt, nem ad szélesebb áttekintést arról, hogyan változott a magyar és horvát értelmiségi gondolkodás, szellemiség Mohács után, akár önmagához képest, akár Közép-Európa más tájaihoz viszonyítva.

Éppen ezért a választás, mely Magyarországot és Horvátországot egy értekezésbe fogja össze, s a magyar és horvát latin nyelvű műveltséget minőségileg azonos jelenségeként kezeli, meglehetősen önkényesnek látszik. Marianna Birnbaum eljárása, mely egy csoportba sorolja a magyar és horvát humanista gondolkodókat, csupán egy földrajzi-politikai körülményen alapszik: sem igazolni, sem magyarázni nem próbálja a magyar és horvát kultúra egy szintre hozását bármilyen más összefüggérendszerben. Míg sikeresen mutatja be, hogy a humanista gondolkodás Magyarországon és Horvátországban valóban túlélte a török megszállást, a magyar–horvát latin nyelvű műveltség mélyebb jelentése és jellege iránti érdektelensége hibájául róható fel.

Tamar Donovan

Bitskey István: Pázmány Péter.

Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1986. 224 l. (Magyar História, Életrajzok)

Olvasmányos stílusban foglalja össze Pázmány Péter életéről és munkásságáról a legfontosabb tudnivalókat Bitskey István kismonográfiája. A négy egységre (Szülőföld, származás, tanulmányok, A gráci jezsuita, Vallás és politika, Érsek, kancellár, bíboros) tagolódo könyvecske szerzője hasznosítja a legújabb kutatások eredményeit, s mindenfajta előítélet, felekezeti elfogultság nélkül rajzolja meg Pázmány portréját – ez a vonás a legutóbbi időkig nemigen jellemezte a nagy egyházférfiről szóló írásokat. Bitskey nem elégszik meg a szűkebb értelemben vett életrajzzal; bemutatja a

XVI. század végi, a XVII. század eleji jezsuita iskolarendszert, a rend szellemiségét, továbbá a korabeli magyar politikai életet is. A korlátozott terjedelem szorításában azonban be-becsúsznak zavaróan leegyszerűsítő megfogalmazások. „Kézai Simon szerint (...) a szabad és egyenlő magyarok közössége azáltal bomlott nemesek és nem nemesek osztályára, hogy egyesek vétségeket és kihágásokat követtek el...” – olvashatjuk például egyhelyütt.

A kötet használatát időrendi áttekintés, továbbá ajánló bibliográfia segíti.

K. P.

Bocskai István: Testámentomi rendelése.

Az előszót és a jegyzeteket írta Szigethy Gábor. Magvető Kiadó, Budapest, 1986. 44 l. (Gondolkodó magyarok)

Erdély fejedelme, „a szablyás Bocskai”, aki egyetlen magyarként a reformáció genfi emlékművének is szereplője, 1606. december 17-én tett végrendeletet. Testámentuma – Szigethy Gábor bevezetője szerint – nem csupán végrendelet, hanem szövetség is, „kötés élők s halottak között ... életművét testálta utódaira”. A végrendelet különböző szövegváltozatai többször megjelentek, a mostani kiadás visszanyúlt az 1794-es Katona István-féle közléshez, de zárójelben közreadja a Rummy Károly György 1816-os kiadásában található szövegrészt is.

A jegyzetek nemcsak a kiadástörténetről számolnak be, hanem korabeli idézetek elevenítik fel Bocskai halálának körülményeit is. Homonnai Bálint és Nyári Pál, Szepsi Laczkó Máté, Istvánffy Miklós, Krauss György írásait olvashatjuk a kötetben, valamint Rimay János latin nyelvű sírfeliratát Bocskai emlékére.

A XVII. század eleji szöveg indokolja, hogy a magyarázó jegyzetek bővebbek, mint a sorozat egyéb füzetekben.

N. S. K.

Bojtár Endre: „Az ember feljő...” A felvilágosodás és a romantika a közép- és kelet-európai irodalmakban.

Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986. 204 l. (Gyorsuló idő)

A szerző irodalomtörténeti mű megírására vállalkozott, könyve bevezetőjében éppen ezért arra a kérdésre kellett először is választ keresnie, hogy a „műelemzések, illetve az elvont fejtegetések virágkorában”, másfél évtizeddel René Welleknek az irodalomtörténet bukását jövendőli bordeaux-i előadása után, van-e, lehet-e egyáltalán létjogosultsága az irodalomtörténeti munkának. A tömören megfogalmazott válasz (melyet részletesebb indoklás követ), a következőképpen hangzik: „az irodalomtörténet csak akkor járhat haszonnal, ha (...) nem elsősorban az irodalomról, hanem az általános történelemről lesz valami mondanivalója”. A kötet címe szükségessé teszi Közép- és Kelet-Európa fogalmának előzetes tisztázását is. E fogalmat Bojtár nem földrajzi, hanem társadalomtörténeti értelemben használja, s a tárgyalt periódusban

körébe sorolja valamennyi szláv, valamint a lett, a litván, a román, az észt, a magyar, az albán és az újjörög kultúrát; beletartozónak érzi tehát az orosz irodalmat, ugyanakkor kizárja belőle az osztrákot, „melyre rávetül a német nyelv és irodalmi hagyomány hatalmas árnyéka”. Bevezetője utolsó oldalain a szerzőnek válaszolnia kellett arra a logikusan fölvetődő, szkeptikus kérdésre is, hogy mindennek tárgyalása miként gyömoszölhető be egy vékonyka könyvbe. Bojtár fő szempontja az érték, a művelődés- és irodalomtörténeti folyamatokról úgy igyekszik áttekintést adni, hogy „azokat a legnagyobb írók legértékesebb művei hordozzák”.

A bevezetőt két alapozó jellegű fejezet követi. Az első arról szól, hogy a különböző kulturális mozgalmak, irodalmi stílusok és irányzatok milyen hatalmas időbeli eltolódással jelentkeztek a térségben, míg a második a térség népeinek történetét tekinti át az adott korszakban, előtérbe helyezve az anyanyelv helyzetét és fejlődési lehetőségeit. A nyugat- és kelet-európai fejlődés eltérő jellegéből adódik az a probléma is, amelyre Bojtár a következő fejezetben hívja fel a figyelmet: a nyugat-európai felvilágosodás individualisztikus eszméi csak ellentmondásosan jelentkeztek azokban a kelet-európai országokban, amelyekben még a nagy közösségi cél, az önálló nemzetállam megteremtése volt napirenden. „Volt azonban egy terület, ahol felvilágosodás és nemzeti érdek a közép- és kelet-európai irodalmak esetében is találkozott, s ez a nyelvújítás volt.” – fogalmaz a szerző már a következő fejezet elején, melyben e mozgalom térségbeli jellemzőit foglalja össze. Röviden foglalkozik eután a már a felvilágosodás eszme körében született, de még a nyelvújítás előtti nyelven íródott alkotásokkal, majd egy-egy fejezet erejéig rátér a korszak irodalmának stílusirányzatok (klasszicizmus, szentimentalizmus, romantika) szerinti tárgyalására. Külön fejezetet szentel a romantika felbomlásának. Az időszak jellegzetes műfaját, a világdramát helyezi a vizsgálódás középpontjába a következő részben, kiemelve Madách és a lengyel Krasinśky munkásságát. A romantika felbomlásának idejére, az 1848-as forradalmak utáni évtizedekre jellemző politikai téren a cselekvési lehetőségek beszűkülése, társadalmi téren az elszemélytelenedés, a hagyományos értékek semmivé válása, a rideg számítás előtérbe kerülése. Ekkor jelent meg „a társadalomból kivonuló és kiebrudalt, kiátkozott költő típusa, akinek élete is beszédesen különnc, félresikeredett, aki legfontosabb emberi kapcsolatában, a szerelemben boldogtalan, s aki annyira korán jött, hogy az utókornak kell fölfedeznie”. Közülük Bojtár a román Eminescu és a lengyel Norwid életművét tárgyalja részletesebben, hozzájuk kapcsolja azonban e típus többi jellegzetes képviselőjét is, közöttük a magyar Vajda Jánost. Végül a kötet utolsó két fejezetében ismét egy-egy műfaj történetét és jellemzőit mutatja be a szerző: a „klasszikus” nemzeti líráét és a történelmi regényét.

Az utolsó lapokat szokás szerint a további tájékozódást megkönnyítő bibliográfia foglalja el.

Szajbely Mihály

Borbély Sándor: Tájékozódás.

Irodalmi tanulmányok és kritikák. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986. 350 l. (Elvek és utak)

A hatvanas évek második felében fellépő kritikusnemzedék tagja Borbély Sándor. Harmadik önálló kötete ez a könyv, amelyben olyan alkotókról ír, akiknek életműve vagy életművük egy-egy szakasza nem áll reflektorfényben, holott igen izgalmasak és sok értéket rejtnek. Így olvashatunk itt Szini Gyuláról, akinek életművében afféle aranyosást kell vállalnia annak, aki válogatni akar. Megismerkedtünk Móricz Zsigmondnak a gyermekirodalomról alkotott véleményével, amelyben a népmesék szépségét és okosságát hozza ellenpéldaként a felnőtt irodalomból kiszorult írók által „összehandabandázott” ifjúsági művekkel szemben. Megrendítő olvasni Dutka Ákos Nagyváradhoz, A Holnaphoz, Adyhoz fűződő hűségéről. Gellért Oszkár portrévázlata többek között hangsúlyozza az amúgy is ismert tényt, hogy Gellért jelenléte a Nyugatnál a folytonosságot és stabilitást jelentette. Hogy Nagy Lajos „kávéházi író” volna, az legfeljebb kényszerűséget, de nem a szemléletmódot jelentette. *A Juhász Gyula második élete* című tanulmány Juhász utóéletét tárgyalja. Tanulságos a sztálini törvénytelenések áldozatává lett kommunista író, Barta Sándor életét ismertető dolgozat is. Találunk tanulmányt még Gulyás Pálról, Zelk Zoltánról, Takáts Gyuláról, Csorba Győzőről.

A kötet második felében már az úgynevezett mai magyar irodalomról olvashatunk, az örökségörző Móricz Virágról, Vészi Endre műfajgazdagságaiól, Mocsár Gábor írói átváltozásairól, Kormos István mindenhatóságáról, találkozásról Molnár Gézával, Simon Istvánnal, Garai Gáborral. Továbbá Fodor Andrásról, Szakonyi Károlyról, Bartha Bulcsuról és Orbán Ottóról írott tanulmányok segítik az olvasót egy-egy újabb tájékozódási pont kijelölésében.

B. Hajtó Zsófia

Bori Imre: Kosztolányi Dezső.

Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1986. 294 l.

A Nyugat egyik legnagyobb alkotójának életművéről rendkívül gazdag irodalom áll már rendelkezésre, önálló monográfiák, emlékezéskötetek, dokumentumgyűjtemények mellett kötetnyi tanulmány, esszé, műelemzés közelíti meg, értelmezi, méltatja regényeit, versköteteit, műfordításait, esszéit, publicisztikai írásait. E kismonográfia végén is csaknem hat oldalon keresztül sorolja Bori Imre a felhasznált irodalom adatait. Többek közt ezért is figyelemre méltó vállalkozás, ha valaki a teljes életmű áttekintésére vállalkozik eredeti ítéletalkotás, új szempontok alkalmazásának igényével. Bori Imre a huszadik századi magyar költők, írók legnagyobbjairól évtizedek óta rajzolja egyéni portréit. Sok esetben teljesen úttörő munkát végzett, máskor izgalmas vitákra ösztönző módon, elismerésre méltó filológiai feltárást és sokoldalú elemzést ötvözve mutatott be életműveket, nagy alkotásokat, irányzatokat, egész irodalmunkat meghatározó folyamatokat, jelenségeket. Gazdag irodalomtörténeti termésének egyik jelentékeny, a modern irodalom megértéséhez, ismeretéhez, tanításához nél-

külözetetlen darabja ez a kisonográfia, amely a teljes életmű áttekintését, értékelését vállalta szűkszavúan ugyan, de hiteles dokumentumanyagra és kiérlelt gondolati, elméleti ítéletekre alapozottan. Sikerül élővé tennie, közelhoznia Kosztolányi emberi alakját is az önképzőkör hőségétől kezdve a nagybeteg költő szenvedéseinek felidézéséig. Színházi élményeit, politikai gondolkodását, szerelmeit, ihletforrásait, cikkírói módszereit, regényei tematikáját, a versek formai gazdagságát ugyanúgy elemzi, taglalja, kommentálja, mint a Kosztolányival foglalkozó esszék megállapításait, állandóan konfrontálódik azokkal, sok mindent elfogad, sok mindent másképp értelmez (pl. az *Édes Anna* megítélésében eltér a véleménye az addigi elemzőkétől). Az általa is legjelentősebbnek tartott verseknél, regényeknél igyekszik kimutatni a világirodalmi párhuzamokat, a Kosztolányi gondolkodását befolyásoló filozófiai és szépirodalmi műveket, a kortárs irodalomra ható lényeges jegyeket, a jellemábrázolás módszereit, a modernség tartalmi és formai meghatározóit. Hosszan időz Kosztolányi kritikusi, esszéírói, publicisztikai munkásságánál, úgy érzi, még mindig nem kapta meg az őt megillető méltánylást ez a tevékenysége, „Szövegközpontú szemlélet Kosztolányié” – vallja, s ezt bizonyítja számos írásból vett idézettel. Nagy élvezettel és részletezve elemzi a kulcsversnek tartott *Hajnali részegséget*, de más jelentős versek elemzését is megtalálhatjuk. Irodalomtörténeti munkák is felhasználhatják majd Bori Imre e kötetének anyagát, de jelentősége elsősorban abban áll, hogy a Kosztolányi-olvasók remélhetőleg népes táborának teljes és közérthető áttekintést nyújt az életméről, s annak minden lényeges vonására, szépségére és értékére felhívja a nem szakember figyelmét is.

R. Takács Olga

Barlay Ö. Szabolcs: Romon virág.

Fejezetek a Mohács utáni reneszánszról. Gondolat Kiadó, Budapest, 1986. 384 l.

Barlay Ö. Szabolcs, akinek munkásságát – a Magyar Könyvszemlében megjelent tanulmányok mellett – elsősorban zenei hanglemezek borítószövegei és irodalmi színpadi műsorok összeállítása tette ismertté, kutatásait monografikus igénnyel foglalta össze a *Romon virág* című kötetben. Noha a kötetre az irodalomtudományok kandidátusa címet is elnyerte, az mégsem száraz disszertáció, hiszen a kiadó még a jegyzetanyag terjedelmét is megsabta. Barlay Ö. Szabolcs munkája inkább nevezhető irodalomtörténeti vagy helyesebben művelődéstörténeti esszének, mint filológiai megalapozottságú műnek. Ez természetesen nem elítélendő, csupán veszélyes, mert éppen attól fosztja meg a szerzőt, amivel állításait bizonyíthatja. Barlay esetében különös jelentősége lenne a filológiai dokumentációnak, ő ugyanis legtöbb tételében ellentmond az irodalomtörténészek, történészek véleményének. Szépen hangzó (időnként hatásvadászó retorikával előadott) megállapításait azonban éppen azért nehéz cáfolni, mert meglehetősen kusza jegyzetanyagából nehéz kihüvelyezni a tételeket igazoló dokumentumokat.

Barlay Ö. Szabolcs a Mohács utáni reneszánszról beszél, azonban meghatározhatatlan, mit ért „Mohács utáni” időnkön, és az sem teljesen világos, mit ért reneszánszon. Csak egy apró példa: a *Szép tárgyak mesterei* fejezetben ír a bútorkultú-

ráról, a színek élvezetéről. Példaanyagában ezt olvashatjuk: „A színek élvezésére jellemző Árva-Bethlen Kata beszámolója színes textíliával bevont posztós, varrottas székeiről”. Bethlen Kata ezt a levelet valóban Mohács után, de kétszáz évvel Mohács után, a XVIII. század közepén írta! Ha ilyen parttalan a bizonyító anyag egy-egy adata, akkor az egész koncepció meglehetősen ingataggyá válik.

Barlay Ö. Szabolcs könyvében elsősorban eddig kevésbé értékelt itáliai hatásokra hívja fel a figyelmet. Sok újdonságot tartalmaz a Batthyány Boldizsárról szóló – szakcikkeiből már korábban megismert – fejezet. A reneszánsz tárgyi kultúra mellett főleg Erdély zenei életével foglalkozik kimerítően, noha ő maga is vallja, nem szakterülete a zenetudomány.

A számos kérdés közül, amelyeket Barlay másként lát, mint a korszak kutatói, csak néhányat nevezünk meg: Szapolyai negatív megítélése helyett vele kapcsolatban Barlay a „nemzetmentés” feltételezésétől sem riad vissza. Ugyancsak vitatételt állít fel, amikor Balassi katolicizmusáról beszél.

A rövid recenzióknak nem célja, hogy Barlay valamennyi egyénien megközelített tézisének ismertesse, még kevésbé, hogy vitassa. Remélhetőleg megteszi ezt a szaktudomány.

Németh S. Katalin

Bánszki István: Így él köztünk Bessenyei György.
Nyíregyháza, 1986. (Szabolcsi Téka 3.)

A Bessenyei György halálának 175. évfordulójára megjelent kötet a Szabolcsban született testőríró alakja és művei körül kialakult kultusz száz esztendejének (1884–1984) dokumentumai közül válogat. A múlt század végéről származó iratok a Bessenyei-kör megalapításáról és a Bessenyei-szobor javára rendezett gyűjtésről, illetve a szobor felavatásáról szólnak, majd következnek a különböző évfordulós ünnepi beszédek, az emléktábla-avatások stb. szövegei, egészen az 1980-as évek elejéig. De helyet kaptak a gyűjteményben a Bessenyei emlékére íródott alkalmi versezetek, a helyi sajtó különböző szövegkiadásokat méltató cikkei csakúgy, mint a felvilágosodás vezéralakja bakonyi sírjának ünnepélyes exhumálásáról szóló jegyzőkönyvek, vagy az a hivatalos irat, amelyben a nyíregyházi Tanárképző Főiskola főigazgatója arra kérte a Művelődésügyi Minisztériumot, hogy az intézmény felvehesse Bessenyei György nevét.

A válogatás élén a szerkesztő Bánszki István terjedelmes bevezetője olvasható, amely a tájegység művelődéstörténetének szélesebb összefüggésrendszerébe helyezve tárgyalja három fejezetben (a kezdetek, a 20. század első fele, az 1945 utáni időszak) a Bessenyei-kultusz történetét.

Szajbély Mihály

Rudolf Chmel: Paralely a konfrontácie.

Karol Rosenbaum utószavával. Slovensky spisovateľ, Bratislava, 1986. 235 l.

Rudolf Chmel hungarológusként kezdte pályafutását a szlovák Világirodalmi Intézetben a 60-as évek második felében, annak a nemzedéknek legifjabbjaként, amely az orosz formalizmus, a prágai strukturalista iskola és a modern komparatiztika pozitív eredményeit igyekezett beépíteni a szlovák irodalomtudományba. A minden nem esztétikai szempontot a szaktudományból kizárni törekvő új módszer és szemléletet azonban nehéz volt alkalmazni olyan irodalmak összehasonlító vizsgálatában, amelyek kialakulását és fejlődését elsődlegesen ideológiai-politikai és népnevelési funkciók, tehát „irodalmon kívüli” tényezők determinálták. Chmel első korszakának szlovák–magyar komparatiztikai tanulmányai – magyarul nagyrésztük: *Két irodalom kapcsolatai*. Bp., 1980. – sok új szempont felvetését, metodológiai kísérletet jelentettek, főként elméleti szinten; a konkrét elemzésekben azonban ezek nem bizonyultak túlságosan termékenyeknek és a hazai szaktudományban is többnyire negatív kritikát kaptak, többnyire éppen „irodalmon kívüli” szempontok alapján. A kritikákat rezignáció követte: „Az összehasonlító irodalomtudománynak nincs még egy olyan területe nálunk, de Magyarországon sem, ahol e szaktudomány eredményei – s mindegy, hogy azok formája történeti feldolgozás, monográfia, antológia vagy tanulmány, utószó vagy recenzió – olyan szigorú figyelmet és olyan kiáltó ideológiai-politikai szempontok érvényesítését váltanák ki, mint éppen e téren.” Az idézett szöveg először a Slovenské pohľady egy 1979-es számában jelent meg, de változatlan aktualitását jelzi, hogy a szerző azóta is majdnem minden, az itt most ismertető kötetébe is belevette. Az ezt megelőző kötetei alapján joggal hihetnénk, hogy Chmel a hungarológia műveléséről végképpen lemondott. Sikereit a szlovák irodalomkritika, az esszé- és a satirikus irodalom történelmi áttekintésű antológiáinak megjelentetésében, irodalomtörténeti feldolgozásában kísérhettük nyomon. Ezekből a hungarológus szempontjai szinte teljesen hiányoznak, még az olyan egyéni esetekben is (pl. P. O. Hviezdoslav, Št. Krčmery, E. B. Lukáč, P. Bujnák, M. Pišut stb.), akiknek a magyar irodalomhoz való kapcsolata, a hungarológia művelése életművük meghatározó elemévé vált. Gyakorló kritikusként elsősorban a szlovák irodalomtudomány és irodalom reprezentatív alkotásaira koncentrált, olyan alkotásokra, amelyek a modern szlovák nemzeti identitás útkeresésénél a közgondolkodásra kihatóan is irányt szabtak. Ennek nyomán a megkritizált kezdő hungarológusból alig másfél évtized alatt a szlovák irodalom sikeres editora, esszéírója és kritikusa lett, s az ország irodalmi életének élére, a Csehszlovák Írószövetség főtitkári pozíciójába került.

Legutóbbi, *Paralely a konfrontácie* című tanulmánykötete azt igazolja, hogy Chmel megnövekedett közéleti szerepköre mellett is tovább folytatta hungarológiai és komparatiztikai munkásságát. Kötetnyitó első tanulmánya a szlovák és magyar romantizmus tipológiai sajátosságaival, a két irodalom poétikai, műfaji fejlődéstörténetének rokon és eltérő vonásaival foglalkozik, Sládkovič és Petőfi költészetének és a romantikus magyar és szlovák prózáírók műveinek elemző összevetésével. Petőfiről írt önálló portréja szakít a konzervatív, nacionalista szlovák Petőfi interpretálások tradícióival és objektív értékelésben mutatja be világirodalmi értékrendű költé-

szetét. Adyról írt tanulmányában részben pótolja, amit kritikátörténeti áttekintéséből hiányoltunk: ismerteti az Ady körüli legfontosabb szlovák vitákat, vázolja költészetének szlovák recepcióját, s kísérletet tesz Ady és Krasko szimbolizmusának tipológiai összevetésére.

Útban a realizmus felé és A kritikai realizmus humanista küldetése című tanulmányaiban Mikszáth, Móricz, Kaffka, Kosztolányi és Karinthy szlovákul megjelentett műveihez írt tanulmányainak átdolgozásával az adott szerzők portréSOROZATÁN keresztül érzékletes képet ad regényirodalmunk félévszázados fejlődésútjáról.

A kötet felét az 1945 utáni magyar és szlovák irodalom összehasonlító vizsgálatának szentelt tanulmányai teszik ki. Köztük a legterjedelmesebb a Küzdelem az új koncepcióért a szlovák és a magyar irodalomban 1945 után című, amely a két irodalom tipológiai analógiáinak vizsgálatában a század elejéig, de főként a két világháború közti korszakra nyúl vissza, hogy analógiák hiányában regisztrálja a fejlődéstörténetben, irányzatokban, domináns műfajokban és témákban mutatkozó eltéréseket. A rokon vonások az 1945 utáni fejlődésútra jellemzőek, elsősorban a központi irányítás által megszabott elvárásokban s az azok realizálására született művekben. Áttekintést ad az 1945 utáni első évtized magyar irodalmáról, vitáiról. Alapforrásai *A magyar irodalom története* szintézisének kötetei, Köpeczi Béla, Tóth Dezső, Pomogáts Béla vonatkozó tanulmányai és a szlovák recepció irodalma. Az adott korszakban szinte szinkronban fordították szlovákra a magyar ideológiai műveket, vitákat (Lukács, Révai műveit, a Lukács-vitát, a Szabad Nép állásfoglalásait stb.). Chmel megállapítása szerint a korabeli szlovák irodalmi élet nem volt olyan drámai, mint a magyar. A szlovák–magyar analógiákra vonatkozóan a műveket illetően A. Matušák idézi: „...a gyenge és a legjobb művekre ugyanazon hibák és tévedések jellemzők... Mutatja ezt a tény, hogy az értékítéletek változása, ami minden emberi művet elér, ezen évtized prózájának esetében nem sokat váratott magára, éles kritikai fenntartásokkal megjelent már az évtizeden belül... A jövő Marxja nem fogja megtalálni bennük a maga Balsac-ját, mert csak arról fognak tanúskodni, hogy létrejöttük idejében mi kívántatott az irodalomtól és nem arról, milyen volt a valóság”.

A magyar próza korszerűsége című tanulmányában Chmel összegezi Németh László, Örkény, Illyés, Hernádi, Mészöly, Sánta, Kertész, Jókai Anna, Sükösd Mihály és Gáll István műveiről írt recenziói révén nyert ismereteit a kortárs magyar prózáról. Hasonlóan informatív jellegű az 1945–1975 közötti korszak magyar irodalmának recepciójáról írt tanulmánya. Kötet záró tanulmányában Sziklay László *Szomszédainkról* című könyvének elemzése kapcsán a kétoldalú irodalmi kapcsolatok körén túllépve a komparatiztika elméleti, metodológiai és a többoldalú irodalmi szintézisek lehetőségeinek problémáival foglalkozik. Karol Rosenbaum, a Szlovák Irodalomtudományi Intézet (volt) igazgatója *A szlovák hungarológia új impulzusai* című utószavában értékeli Chmel tanulmányainak a magyar irodalom szlovák befogadásában, megismertetésében s a szlovák komparatiztikában betöltött úttörő jelentőségű szerepét.

Varga Rózsa

Cvetler, Jiří–Pražák, Richard–Romportlová, Marta: *Bibliografie československé hungaristiky za léta 1978–1980.*

Praha 1986. 221 l.

A brünni Purkyně (1990 tavasza óta T. G. Masaryk) Egyetem Bölcsészettudományi Karának kiadásában egy közép- és délkelet-európai történelemmel és művelődéstörténettel foglalkozó könyvsorozat (=Materiály k dějinám a kultúře střední a jihovýchodní Evropy) 10. köteteként jelent meg Richard Pražák főszerkesztői közreműködésével a csehszlovákiai hungarológia immár ötödik bibliográfiai összefoglalója. Ez a kiadványsorozat 1966 óta teszi lehetővé a csehországi és szlovákiai magyartárgyú társadalomtudományi kutatások eredményeiben való tájékozódást, amivel az egyébként meglehetősen szétszórtan tevékenykedő szomszédországi hungarológiai kutatások közül kétségkívül éppen a csehszlovákiai munkálatokról nyerhetnek az érdeklődők legteljesebb képet.

A szóbanforgó kötetben rendszerezett három esztendő furcsamódon egyfajta fellendülést jelez, pedig a magyar–csehszlovák kapcsolatokban éppen a hetvenes évek végén váltak érezhetővé azok a feszültségforrások, amelyek kezelésére a közelmúlt változásai sem tudtak azonnal hathatós megoldásokat kidolgozni. A pártállami mecénatúra a társadalomtudományok merev intézményi keretei között ugyan, de viszonylag tág teret kínált az „ideológia-semleges” mikrofilológia és a „haladó hagyományokat” demonstráló pozitív kapcsolattörténeti kutatások számára. Márpedig a csehszlovákiai hungarológia bibliográfiájában jórészt az ilyen típusú tudományos és publicisztikai közlemények szerepelnek.

A csehországi és szlovákiai hungarológia eltérő helyzete, adottságai, céljai, szervezeti foka csak figyelmes böngészés után tűnhet fel: a szerkesztők fő szempontja mindvégig az egyes diszciplínák s azon belül az időrend szerinti felosztás betartása volt. Ennek ellenére jól kivehetően a szlovák történészek, irodalmárok és néprajzosok történeti Magyarországgal, annak egyes régióival foglalkozó munkái adják a kezen 2.500 címszó nagyobb részét.

A bibliográfiában helyt kapnak a cseh és szlovák fordítások is: magyar szépirodalmi művekből a vizsgált három évben 197 cseh és szlovák fordítást regisztráltak az összeállítók (köztük Cseres Tibor 1978-ban csehül megjelentetett *Hideg napok*-ja, Déry Tibor 1980-ban szintén csehül kiadott *Befejezetlen mondata*, Illyés szlovák fordításban megjelent *Koratavasz* című regénye, Mándy szlovákra fordított *Régi idők mozija* című novellagyűjteménye stb.). A több mint nyolcvan cseh és szlovák fordító, műfordító teljesítményét nem itt kell értékelnünk, de Vojtech Kondrót, Tomáš Korbelt, Milan Navrátilt, Anna Rossovát, Anna Valentovát, Karol Vlachovskýt kiemelkedő fordítói munkássága mögött a műfordítások jegyzéke meglehetősen nagy hiányokat, az alkalmi fordítások egyenetlenségeit jelzi.

Talán a legönállóbb és legjobban körülhatárolható az irodalomtörténeti kutatások területe: Dionýz Ďurišin, Rudolf Chmel, Vojtech Kondrót, Richard Pražák, Karol Rosenbaum és természetesen a csehszlovákiai magyar irodalomtörténészek – Csanda Sándor, Alabán Ferenc, Rákos Péter, Tózsér Árpád, Turczel Lajos, Zalabai Zsigmond – munkái mind-mind átgondolt kutatási programok megvalósulását, illetve kiteljesedését jelzik. A történetírásban, ahol leginkább dominál a történeti

Magyarországgal foglalkozó, de azon belül elsősorban a szlovák régióval és a szlovák nép történetével foglalkozó szlovák szerzők munkássága, már jóval szerényebb a speciálisan hungarológiai érdeklődés vagy akár a komparatiztikai szempontok érvényesítése; talán Ludmila Sulítková, Milan Šmerda, Richard Pražák és Dagmar Čierna-Lantayová és részben Josef Kolečka, Marta Romportlová munkái sorolhatók egyértelműen ebbe a kategóriába.

Külön érdeme a bibliográfiának, hogy igyekszik képet adni a csehszlovákiai magyarság irodalmáról, a kisebbség történetével és néprajzával foglalkozó munkákról, mint ahogy a folklór vonatkozásában külön fejezetben szerepelteti a magyarországi szlovákokra vonatkozó írások jegyzékét is.

A brünni egyetem hungarológiai csoportja meglehetősen elárvultán próbálkozik megszervezni a csehszlovákiai hungarológiai kutatásokat. Annál inkább méltányolnunk kellene kiadói, szervezői erőfeszítéseiket, támogatni az olyan nagyszabású vállalkozásokat, mint az évek óta kéziratban lévő cseh nyelvű *Magyar nép történetének* kiadását vagy az 1978-ban először és úgy tűnik, utóljára megrendezett hungarológiai konferencia rendszeressé tételét stb. Hogy érdemes lenne, azt az öt kötetnyi csehszlovákiai hungarológiai bibliográfiákban regisztrált irodalom egyöntetűen bizonyítja.

Szarka László

Csanda Sándor: Szülőföldünk régebbi irodalmi hagyományai.

Madách Könyv- és Lapkiadó n.v., Bratislava, 1986. 181 l.

A szlovákiai magyar irodalomtörténész legújabb tanulmánykötetének témái a 15. századtól a 18. századig ívelnek, a régi magyar irodalom tárgykörébe tartoznak. *Az első magyar bibliafordítás egybevetése hasonló cseh szövegekkel* nyomatékosan tagadja a mellékjeles helyesírás huszita voltát, s nem előzmények nélkül mutatja ki az ún. „huszita” bibliafordítás körüli legendák tarthatatlanságát. A *Szenci Molnár Albert zsoltárainak szlovák fordításai* Király Péter kutatásai nyomán hívja fel a figyelmet a zempléni szlovák reformátusokra, s azok kelet-szlovák nyelvjárásban fordított egyházi könyveire, melyek Debrecenben jelentek meg először nyomtatásban a 18. század közepén. A zsoltárfordítás elemzése után joggal mutat rá, hogy ez az első jelentős szlovák nyelvű költői alkotás, melyet máig sem becsül eléggé az ottani irodalomtörténetírás. Azt már csak én teszem hozzá, hogy emögött azok a századunkbeli politikai motívumok állnak, amelyek a kihalófélben lévő kelet-szlovák nyelvjárással kapcsolatosak, megterhelve még azzal is, hogy sem magyar, sem szlovák részről nem keressük eléggé a két népet összekötő szálakat.

Egy Rimay Jánosról szóló rövid összefoglalás után a szerző kedvelt és már többször megírt témája következik: *Magyar–szlovák kapcsolatok a kuruc költészetben*. Csanda Sándor munkásságának ez az egyik legfőbb pozitívuma: a fentebb említett összekötő kapcsok következetes kutatása és elemzése. A következő tanulmányban Koháry István börtönverseiről olvashatunk, majd Bél Mátyásról szólva helyesen emeli ki négy nyelvűségét, Hungarus-voltát, azt, hogy egyik nemzetiség (magyar, né-

met, szlovák) sem sajátíthatja ki magának. Végül Mészáros Ignác *Kártigámja* verses betéteinek szlovák fordításáról és Benyovszky Móricról ír.

A könyvvel kapcsolatban feltétlenül figyelmeztetnünk kell arra a veszélyre, amely a mai államhatároknak a régebbi korokra való történelmietlen visszavetítésével jár. Ez a szemlélet már a könyv címében is kísért, de egészen direkt formában is megnyilvánul a 64. lapon.

Szabó András

Cseres Tibor: Perbeszédék és párbeszédék.

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1986. 675 l. (Cseres Tibor munkái)

Cseres Tibor reprezentáns életműsorozatának hatodik kötete kisebb és vegyes műfajú írások gyűjteménye. Tárciformájú emlékezések, publicisztikai cikkek, interjúk, vallomások, alkalmi ünnepi írások, életrajzi mozaikképek, nyelvészeti fejtegetések stb. komponálódtak kötétté, a metaforás címnek megfelelően és a nagyregényeiről elhíresült író tágas érdeklődését, szellemi kalandozásait is bizonyítva. Fontos adalékokat hoznak az irodalomtörténetírás számára a személyes elemekben is bővelkedő íróportrék (Tamási Áron, Tersánszky, Sarkadi, Kodolányi János stb.). A kötet írásai egyetlen 1953-as kelezésű szövegtől eltekintve a 60-as évek első felétől válogatód-
tak, zömmel az 1965 és 1970 közötti időből. A Cseres Tibor írói műhelyére vonatkozó bensőséges adatok azért is fontosak, mert ennek a műhelynek a határai – némi fellengzősséggel szólva – egybeesnek az utóbbi másfél évszázad Magyarországnak idő- és térbeli kereteivel. Amit Cseres tud ennek a hosszú időszaknak a magyar történelméről (a mindennapi tények szintjéig lehatolva), az sok esetben a szaktörté-
nések számára is megszívlelendő.

Helyénvaló lett volna némiféle eligazító elő- vagy utószó ehhez a kötethez. A novellista és regényíró Cseres egyéb „margináliái” – a régi hírlapírói évek termése, úti jegyzetei, egyéb publicisztikai írásai – az életmű sorozat milyen további kötetei-
ben fognak összerendeződni?

Alexa Károly

Csetri Lajos: Nem sokaság hanem lélek.

Berzsenyi-tanulmányok. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1986. 429 l.

A magyarokhoz II. óda utolsó versszakából kiemelt cím Berzsenyi Dániel köl-
tészetének lényegét mondja. A kötet tanulmányai ugyanerről a lényegről szólnak az irodalomtűdős eszközeivel.

A kötet első kétharmadát a *Berzsenyi verseinek összevegyéről* című tanulmány foglalja el; a befejező harmad a *Berzsenyi irodalomszemlélete* című. A két tanulmány nem kapcsolódik közvetlenül össze, de nagyon sok szálal kötődnek egymáshoz.

Az összevegyek, vagyis a Kis János közvetítésével 1808-ban Kazinczyhoz ke-
rült verscsomó Berzsenyi eredeti kézírata. A szakirodalom szövegforrássul általában nem ezt, hanem az első, 1813-ban megjelent Berzsenyi-kötetet használja, és nemcsak a

filológiai pontosság, hanem az életmű-értelmezés nagy kérdésének is tekinti a versek keletkezési sorrendjének a megállapítását.

De ez az 1813-as kiadás magán viseli már Berzsenyi változtatásait (részint Kazinczy tanácsára, részint saját elhatározásából), Kazinczy módosításait, sőt, a szerkesztő, Helmecki önkényes beavatkozásait is. Csetri Lajos a Kazinczy-hagyatékban megőrzött „Összövegekben” a korábbi állapotot, a javító-stilizáló szándéktól még nem befolyásolt, érintetlen Berzsenyi-költészetet vizsgálja. Mikrofilológiai kérdésekre ritkán bocsátkozik – a helyesírási problémákra pl. csak akkor tér ki, ha az az *értelmezés* szempontjából fontos (ilyen lehet a központozás, vagy „A Camena” – a későbbi *Osztályrészem* – esetében a „szeretet szabadság” – „szeretett Szabadság” változás). Módszere a versszövegek szoros olvasata széleskörű európai és magyar irodalomelméleti, esztétikai és filozófiai anyag bevonásával.

Az összövegek egész csoportjára érvényes az a megállapítása, hogy Kazinczy és Berzsenyi változtatásainak fő tendenciája a lokális-partikuláris elemek visszaszorítása, a szövegek fölstilizálása egy klasszicizálóbb-általánosabb műeszmény nevében. A módosítások esztétikai szempontból többnyire használtak a műveknek, de sajátos „berzsenyis” egyediségüket tompították (különösen érzékelhető ez pl. az *Ősz* → *A közelítő tél* és a *Barátimhoz* [„Én is éreztem...”] esetében).

Az 1808 előtti Berzsenyi-versek pontos kronologizálását (jelenlegi ismereteink és adataink alapján) Csetri reménytelennek és lehetetlennek ítéli; kimutatja, hogy az ilyen irányú kísérletek filológiai alapja ingatag, többnyire inkább közmegegyezésen és önmeggyőzősen nyugszik, mint szilárd adatokon. De Csetri felfogása a korábbi szakirodalomtól (különösen Merényi Oszkártól) legélesebben nem is ezzel a megállapítással tér el, hanem azzal, hogy *nem is tartja létfontosságúnak* a pontos időrend ismeretét ahhoz, hogy Berzsenyit megismerjük. A romantikus irodalomelméleti gondolkodás örökségeként ránk maradt genetikus szemléletet, a kronológiai sorrendben a költői fejlődést megragadni akaró és azt abszolutizáló felfogást Csetri nem alapvető, hanem csak „egyik lehetséges” közelítési módszernek tekinti; olyan módszernek, amelynek alkalmazása Berzsenyi esetében akkor sem lenne elégséges, ha objektive lehetséges lenne. A genetikusságot elutasító alapállása következtében a fejlődésrajz erőltetése helyett magukból a versekből bontja ki filozófiai, líraelméleti, retorikai és verstani szempontrendszerét. Az összövegeket versforma szerint rendezve tárgyalja; külön fejezeteket kap az alkaioszi, az aszklepiadészi és a szapphói formájú csoport, illetve az egyéb antik metrikus formák és a rimes versek. Következtetései, eredményei erőteljesen módosítják Berzsenyi „tanulatlan, mesterségtelen” önmagáról kialakított önarcképét. A költő pontosan tájékozódott kora magyar- és világtörténelmének eseményeiről; történelemszemléletének legfontosabb alakító ereje a német neohumanizmus által is közvetített heroikus görög ideál volt. Berzsenyi számára a legmagasabb rendű létforma (elsősorban a műzsaversek tanúsága szerint) az ihletett költészet világa; az esztétikai életszférába vetett hite sok ponton Schiller gondolatvilágával és költészetével rokonítja. Ódái és dalszerű versei (melyek között ő maga – a korszak líraelméleti gondolkodásával egybehangozva – csak fokozati különbséget lát) egyaránt a szövegvers helyzetét erősítik a magyar irodalomban.

Bár ahol a versek maguk megkövetelik, ott az összövegekkel kapcsolatban is sok elméleti kérdés merül föl (így pl. a líraelmélet korabeli állása; a klasszikus huma-

nista mediációs rendszer szerepe a versformák és témák retorikai stílus szintjével kapcsolatban; műfajelméleti problémák *A remete* körüli vitában; Berzsenyi véleménye és gyakorlata a klasszicista korrekció-elv és az eredeti ihlet viszonyáról stb.) mégis, Berzsenyi irodalomszemléletének kifejtett formáival a kötet második tanulmánya foglalkozik részletesen.

A *Berzsenyi irodalomszemlélete* című írásban Csetri számbaveszi és elemzi a költő minden, akár kézíratos, akár publikált elméleti-kritikai jellegű írását.

Berzsenyi saját alkotói természetéről és kora íróiról elsősorban magánleveleiben írt; de levelekben zajlott befejezetlen vitája is Kazinczyval a Dunaiság–Tiszaiság kérdéséről. E vitában Berzsenyi álláspontja sokkal közelebb volt a német „írói” nyelvújítás nyelv- és normabővítő alaptörekvéséhez, mint Kazinczy belső ellentmondásoktól terhelt és végső fokon szabályozó-standardizáló nézetei.

Berzsenyi értekező prózájának legteljesebben kifejtett darabjai a versformákról írott tanulmánya, válaszai Kölcsey recenziójára és a *Poétai Harmonistika*. A Kölcsey–Berzsenyi-vita elemzésében Csetri megvilágítja, hogy bíráló és bírált irodalomfelfogásában nem kevés a rokon elem. A *Poétai Harmonistika*-beli *szép és jó* egysége, a „harmóniás közép” és a „közönséges emberiség” ideálja már az összövegek világképében jelen voltak, gyökereik a klasszikus antikvitásba, illetve a 18. századi angol és német etikai és esztétikai gondolkodásba nyúlnak vissza. Részint emiatt az örökség miatt, de még inkább a Berzsenyi-életmű feltárt belső törvényszerűségei alapján utasítja el Csetri Lajos azokat az értelmezéseket, amelyek erősen közelítik Berzsenyit a romantikához, és állapítja meg – szigorúan leíró, nem értékelő terminusként használva a szót – elméleti gondolkodásának és költészetének lényegi neoklasszicizmusát.

A kötetet jegyzetek, bibliográfia és többféle mutató egészíti ki.

Zentai Mária

Csokonai- és Lilla-émlékek Komárom megyében.

Összeállította: Ferenczy Miklós. Almásneszmély, 1986. 127 l. (Almásneszmélyi Adattár)

A kötet összeállítója, a lelkes almásneszmélyi (dunaalmási) helytörténész-orvos, először is Csokonai Vitéz és Lilla életrajzával ismerteti meg az olvasót, majd felidézi a költő szobra (1966) és az emléket Lilláéval közösen őrző szoba felavatásának (1971) eseményeit. Felvázolja ezután a község történetét, az első, 1213-as okleveles említéstől kezdve egészen 1985-ig, a Kálvineum Református Egészségügyi Gyermekotthon felavatásáig; az áttekintésből kiderül az is, hogy Dunaalmás 1977-ben egyesült Neszmély községgel Almásneszmély néven. A kötet középső részében a költő és műzsája emlékének szentelt alkalmi versezetek (Bihari Sándor, Káldi János és Györke Zoltán munkái) kaptak helyet. A befejező részt, mely terjedelmét tekintve a kötetnek több mint a felét teszi ki, gazdag fényképgyűjtemény foglalja el, mely a költő apja receptkönyvének lapjaitól kezdve Csokonai Vitéz levelein és a Lilla házasságáról szóló anyakönyvi bejegyzésen át egészen az 1970-es évek emlékünnepein készült fotókig sokféle dokumentumot tartalmaz.

Szajbély Mihály

Csokonai-tanulmányok.

Studia Litteraria. Tomus XXIV. Redigunt: István Bitskey et Attila Tamás. Debrecen, 1986. 120 l.

A kötet a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Tanszékén évtizedek óta folyó Csokonai-kutatások legújabb eredményeit mutatja be, betekintést engedve ezzel a kritikai kiadás készülő darabjainak műhelymunkálataiba. Bitskey István rövid bevezetője után, mely az előzményekre, a költő életművének elhunyt kutatóira emlékezik, *Bán Imre* tollából olvashatunk nagy tanulmányt Csokonai világirodalmi műveltségének forrásairól, a latin, az olasz, a francia, a német, és a keleti költészettel való kapcsolatáról, valamint irodalomelméleti ismereteinek gyökereiről. A következő dolgozat szerzője, *Debreczeni Attila*, a költő szépprózai munkáival foglalkozik; először a korai írások eredetiségét vizsgálja, majd részletesebben értelmezi *A' Bagoly és a' Kótsag* valamint *A' Tsókok* című alkotásokat. Csokonai tanulmányairól szól *Fekete Csaba* írása, mely különösen a *Szigetek lexikona* és *Az ázsiai poézisről* című művek forrásait tárja fel. *Szűlgyi Ferenc* öt, eddig ismeretlen Csokonai-verset mutat be és helyez el az életműben; cáfolja ugyanakkor, hogy *A Pindus* című vers szerzője Csokonai lenne. A kötet záró tanulmányának szerzője, *Vargha Balázs*, *A nemzet csinosodása* című Kármán József tanulmány keletkezési körülményeit, illetve a mű Csokonaira tett hatását vizsgálja.

A kötet valamennyi tanulmányát francia nyelvű összefoglaló követi.

Szajbély Mihály

Deák Tamás: A történet értelme.

Válogatott és bizalmas esszék. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986. 558 l.

Az erdélyi próza-, dráma- és esszéíró, műfordító negyedszázad alatt az európai irodalom sok-sok alakjának portréját rajzolta meg. Ebben a válogatásban Ovidiustól Babitsig negyven esszét olvashatunk a magyar és világirodalom nagyságairól. Az előszóban Deák Tamás a műfajon tündöklik. Hogy az esszé kísérlet, hagyományos tévedésnek nevezi. Szerinte Montaigne a szó valódi etimológiájára gondolt, a mérlegelést jelentő *exagiumra*. Deák úgy gondolja, „az esszé művelőjének jobban kell írnia, mint a tudósoknak – és másképp kell olvasnia. A bizonytalansági tényezőnek – ami abból ered, hogy eleve lemond a módszerességről – meg kell adni az árát: az esszéírónak nyíltabban kell vállalnia önmagát, nézeteinek személyességét és vitathatóságát”.

E kötet egészének ismertetésére nincs mód és szükség, inkább a magyar vonatkozásokról szólunk bővebben. Ám feltétlenül jelezniük kell Deák világirodalmi érdeklődésének sokszínűségét. Cervantes, a francia 17. század nagyjai, Goethe, Kleist, a 19. századi orosz próza (Gogol, Goncsarov, Turgenyev, Dosztojevszkij), továbbá Balzac, Dickens, Poe, Flaubert, Ibsen, s századunkból Musil, Hermann Broch, Montherlant, Borges a Deák-esszék hősei.

A magyar irodalmi tárgyú írások közül kiemelkedik a *Száz év Madách*, mely

a mű színpadi pályafutásának száz éve ürügyén a drámai költemény értelmezéséhez jó néhány eredeti szemponttal járul hozzá. Deák azt mondja, hogy a mű modernizálásának ellenáll a romantikája. A Lucifer-párti rendezőkkel szemben emlékeztet a romantikus antinómiára, mely Ádámot újra és újra optimistává teszi a defetista-nihilista Lucifer ellenében. Ebben a szembeállításban – írja Deák – a kanti erkölcsan érvényesül, „mely nem ígért sem könnyebb, sem boldogabb sorsot az erényes embernek, mint aminő az erkölcselen gazemberé, de magasabb, szellemi igénnyel követelte mégis a Jót – akárminők is diadalmaskodásának esélyei.” A Tragédiát Deák a filozófiai szellem és az erkölcsi fogantatás okán érzi a magyar irodalom legnagyobb koncepciójú művének.

A Babits-esszében (*Babits árnyékában*) a hagyományos minősítésekkel (konzervatív, elefántcsonttorony-lakó) száll szembe, s kifejti, hogy valójában Babits is lázadó – „csak épp a maga módján”. Úgy látja, hogy a lázadó és az elefántcsonttorony-lakó egymás mellett létezik és nem egymás után, „mint azt a periodizálás megszállottjai vélik”. A Babits–Ady és a Babits–Móricz-párhuzamok minden bizonnyal vitathatók.

Kiemelkedő írás a *Szerb Antal emléke* is. Deák nem titkolja, hogy Szerb tévedéseit az utókor könnyűszerrel kimutathatja. Ám azzal is tisztában van, hogy ez a rugalmas szellem a megállapításait minduntalan „viszonylagosította”, nem hitt a végleges megfogalmazásokban. Szerb szellemi alkata nem az elméleti emberé volt, hanem az íróé. A rokonság Szerb és Deák esszéírása között nyilvánvaló. „Bizalmas esszék” – írja Deák Tamás, vagyis őszinték, személyesek, meghittek. A „bizalmas” szónak persze van más jelentése is: „illetéktelennel nem közölhető”. Mintha a „csak az olvassa...” József Attila-i figyelmeztetése térne itt vissza.

Olasz Sándor

Az ember élete.

Vörösmarty Mihály válogatott művei. Válogatta és szerkesztette, az utószót írta és a jegyzeteket készítette Tóth Dezső. Móra Kiadó, Budapest, 1986. 340 l. (A magyar irodalom gyöngyszemei)

A nagymultú sorozat e kötetének sajtó alá rendezője, a kiadvány megjelenése előtt nem sokkal elhunyt Tóth Dezső sem kívánta szerzője életművét ciklusokba rendezni a válogatáskor: a szövegek (levél-, tanulmány-, kritika-, drámarészletek, de főképpen és elsősorban a versek) időrendben és folyamatosan követik egymást. Az elv éppen annyira helyeselhető, mint vitatható, de bizonyosnak látszik: a kötet versanyaga esztétikai szempontból a legjobbat nyújtja. S még valamit. Tóth Dezsőt, a kiváló képességekkel rendelkező kutatót egy reményteljes irodalomtudósi pályáról térítette el a hatvanas évek elején a közéleti küzdelmek vonzása. E válogatás valamint a kötetet lezáró utószó arról tanúskodik, hogy az 1957-ben megjelent nagyszabású Vörösmarty-monográfia szerzője másirányú tevékenysége közben is foglalkozott korábbi értelmezéseinek kritikai felülvizsgálatával.

Bíró Ferenc

Emil Isac és a magyar irodalom.

Válogatta és a jegyzeteket írta: Mózes Huba. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1986. 223 l.

Emil Isac (1886–1954) neve jól ismert a magyar irodalomtudományban. Ennek – ahogy Mózes Huba bevezetőjéből kiderül – legalább két fontos oka van. Az egyik az, hogy nagyon sok magyar íróval ápolt személyes kapcsolatokat, másik pedig, ami ezzel szorosan összefügg, az, hogy „csalhatatlan biztonsággal ismerte fel és hirdette több évtizeden át, szóval és tettel, a különböző etnikumok együttélésének korparancsát”. Sok olyan cikket írt, amelyekben a román irodalmat magyarul ismerteti, vagy pedig magyar írókat románul népszerűsít. A válogatás dokumentumai ezt a kettséget világítják meg.

Mózes Huba bevezetőjének Kézfogás – minden időben a címe. Ezt követi A román úr Párizsban címen egy bő válogatás Emil Isac magyarul megjelent írásából, köztük: *Kolozsvári levél Ady Endrének* (1914), *Levél Jászi Oszkárnak* (1917), *Beszélgetés Baudelaire-ről* (1917), *Az erdélyi kultúra* (1918), *George Coşbuc* (1918), *A magyar és a nemzetiségi irodalom testvérisége* (1918), *Erdélyi román költészet* (1918), *Levél egy magyar poétához* (1920; válasz egy magyar lapban Isachoz intézett levélre), *Mit kell tennünk erdélyieknek 1922-ben?* (1921), *Levél egy emigrált magyar kollégához* (1922), *Búcsú Kuncz Aladártól* (1931), *Egy magyar írónak Budapestre* (1946). Ugyanitt Az eke alfejezet címen Isac prózakölteményeit, Hajnal felé cím alatt pedig verseit olvashatjuk magyar fordításban. Idekapcsolódik *A fiatal apáca* című fiatalkori egyfelvonásos színműve is.

A következő nagy fejezetben (Kedves jó barátom) az író magyar levelezéséből kapunk ízelítőt. Főbb levelező partnerei között találjuk Ady Endrét, Kosztolányi Dezsőt, Ignost, Ambrus Zoltánt, Babits Mihályt, Jászi Oszkárt, Osvát Kálmánt, Kuncz Aladárt, Dienes Lászlót, Gaál Gábort, Kristóf Györgyöt. A legtöbb levél Kosztolányitól van.

A harmadik nagy fejezet (Az együttélés gesztusai) az Emil Isacról írt magyar nyelvű cikkeket, esszéket, jórészt magyar írók, irodalomkritikusok értékeléseit tartalmazza. Sokatmondó hogy kik írtak róla: Németh Andor, Sütő Nagy László, Jékely Zoltán, Kádár Imre, Jancsó Elemér, Molter Károly, Köllő Károly, Marosi Péter. És itt olvasható Márki Zoltán *Csillogás* című, Emil Isac emlékének szóló verse.

Végül érdemes idéznünk Mózes Hubának az életmű egészéről szóló megjegyzését: „Emil Isac jelenléte a magyar sajtóban saját és a róla szóló írásokkal a század elejétől lényegében folyamatos”. Elismerhetjük, hogy ezzel a válogatással Mózes Huba valóban átfogó és árnyalt képet nyújt Emil Isac életművéről és magyar irodalmi kapcsolatairól.

Szabó Zoltán

Eötvös József: Gondolatok.

A válogatást az ELTE Felvilágosodás és Reformkori Magyar Irodalomtörténeti Tanszékének oktatói készítették. Budapest, 1986. 41 l.

A Reformkori Tanszék ezzel a szép kivitelezésű kiadvánnyal tisztelgett a 60 éves Pándi Pál akadémikus és egyetemi tanár előtt. A kötet Eötvös József tárcás és csatos zsebkönyveiből válogat. Aforisztikus elmélkedés-gyűjtemény ez, amelyet a XIX. századi író és gondolkodó az 1850-es években vetett papírra. Egy válogatás még a szerző életében, 1864-ben megjelent *Gondolatok* címmel. Ezúttal az eredeti, 5 darabból álló jegyzetömbből szemezgettek a tanszék munkatársai, római számmal elkülönítve egymástól az egy-egy füzetből valót. A kötet végén fényképek találhatóak az öt könyvről és egyes kéziratoldalokról.

Az emelkedett gondolatokhoz és tartalomhoz méltó külsőt tervezett Tóth Attila, akinek a borító és tipográfia köszönhető. Most is, mint annyi más esetben, a gondos kivitelezés a Ságvári Endre Nyomdaipari Szakközépiskola és Szakmunkás-képző Intézet tanulóinak munkáját dicséri.

A kötet a bibliofil gyűjteményeknek is értékes darabja lehet.

Hegyi Katalin

Erdei Sándor: Gondolkodni jó.

Válogatta és szerkesztette: Erdei Sándorné. Makói József Attila Múzeum, Makó, 1986. 461 l.

A kötetet Erdei Sándor (1915–1984) hagyatékából özvegye, Erdei Sándorné válogatta és szerkesztette, a kiadást az MTA–Soros alapítvány anyagi támogatásával valósította meg a makói múzeum. Erdei Sándor évtizedekig jelen volt a kortárs irodalmi életben tanulmányaival, kritikai munkásságával, hosszú ideig az Írószövetség főtitkári posztjának betöltésével. Kötete azonban életében nem jelent meg. Ez a válogatás néhány novelláján kívül azokat közli cikkeiből, főtitkári bevezetőiből, irodalomtörténeti tanulmányaiból, amelyek egy korszak hiteles dokumentumai, s nélkülük a háború utáni szellemi-közéleti-politikai élet ismerete színtelenebb, szegényesebb lenne. Erdei Ferenc öccse volt, szerényen meghúzódott a híres testvér árnyékában, pedig sokoldalú tehetségét ő is kibontakoztathatta volna, ha nem a közélet fórumain tölti el – nemzedéke több más tagjához hasonlóan – élete meghatározó részét, s élete utolsó évtizedében nem bilincseli ágyhoz a betegség. Tenni, cselekedni akart az új társadalom kialakításáért, hitt a szocializmus megteremthetőségében, meggyőződéssel vállalta a történelem által rábízott feladatokat, funkciókat, s a legnehezebb időkben is megőrizte emberségét, tisztaságát, higgadságát. Ismerői, barátai történelmi tartozás kiegyenlítésének, elégtételnek fogják érezni ezt a gyűjteményt. 1954-ben egy szerzői est bevezetőjeként szólt *Veres Péter*ről, s megállapításai ma is érvényesek. 1954-es *Nézeteltérések – feladatok* című cikke rendkívül tanulságos, a korszak megítéléséhez igen fontos adalék, s Benjámín László *Egyetlen élet* című kötetéről szóló 1956-os kritikája is. Szabó Dezső elbeszéléseiből 1957-ben ő készített először válogatást, az ehhez írt tanulmány okos, nyitott, irodalomtörténeti jelen-

tőségű. 1980-ban írta *Egy barátság történetéből* című visszaemlékezését, amelyben Bibó István és Erdei Ferenc kapcsolatáról közöl új, jelentős ismereteket. Igen szép tanulmányt szentelt *Arany magyarságának*, s ma is megszívlelendők a *Szárászó távolból* c. esszéjének a nemzetiségi kérdéstről kifejtett gondolatai. *Kerti napló* című feljegyzései pedig életrajzi, életmód-történeti, szociológiai és sok egyéb szempontból méltó elemzésre várnak. A kötetet Tamási Lajos Erdei Sándornak írt verse, Tóth Ferenc, Molnár Zoltán és Fekete Gyula emlékező-tisztelegő sorai, valamint a szerző képzőművészeti munkáiról készült fényképek zárják.

R. Takács Olga

Erdélyi János válogatott művei.

A válogatás, a szöveggondozás és a jegyzetek Erdélyi Ilona munkája. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1986. 997 l. (Magyar Remekírók)

Erdélyi Jánosnak se az alakja, se az életműve nem vált oly karakteres és szilárd alkotóelemévé a nemzeti emlékezetnek, mint azt a sors és a mű megérdemelte volna. Származás, alkat, ízlés, körülmények, balszerencse, sorscsapások – mind-mind közrejátszottak abban, hogy útja külön út legyen, irodalmár sorsa magányos, a korszak fő törekvéseivel inkább érintkező, mint azt bensőségesen és látványosan befolyásoló. Lírikusként előfutár, akit Petőfi első sikerei azonnal másodvonalbelinek nyilvánítanak és árnyékba vonnak, majd elhallgattatnak. Önálló és erélyes műbíráló aki Aranynál oly sok mindent, Madáchnál éppen a fő művet találja könnyűnek. Gyulai egyetlen „érdemi” ellenlábasa (lehetett volna), ízlésben, gondolkodásmódban, filozófiai elkötelezettségben, bírálói taktikában. Irodalmár mindenben volt, gyűjtő, filológus, filozófiai értekező, ismertető és bíráló, fordító, színházi szakember, szerkesztő stb. – élete első felében még Pesten, a forradalom bukása után mind véglegesebben az ország keleti sarkába szorulva. Sok műfaj művelője, s szinte mindenütt kezdeményező – a néprajztól a filozófiáig. Egy korszakváltás teoretikusa. Csak minderről az egymást váltó, majd a rájuk következő korszakok nagyon keveset tudtak.

Az irodalmi és közélet peremére szorulása sok valós okkal magyarázható, a lényeg azonban mélyebben, vagy ha tetszik, nagyon is a fölszínen van. A beszédmód különösségében. Ahol a kor pátosszal és retorikával él, ott ő bonyolult elvonatkoztatásokkal, amikor a kortársak lángolnak, ő elemez, amíg mások merész metaforákkal kötik össze a lét végső pontjait, ő Hegelt tanulmányozza. „Mikor az egész világ politikus volt, én az esztétikát faggattam, most, mikor sem hír, sem kelet nem jár érte díj, politikát tanulok ...” – írja 1850 áprilisában. S vegyük még mindehhez, hogy 1814-ben születik, így sem Vörösmartyéknak, sem Petőfiéknak igazán nem kortársa.

Művének utóélete is balsorsú. Csak *Kisebbségi prózáit* (1863) érheti meg. A *Pályák és pálmák* (1886) és a *Tanulmányok* (1890) a Gyulai által tervezett összkiadásnak inkább csak mutatványai. A fia által tervezett „opera omnia” megjelenését az I. világháború teszi lehetetlenné.

A hagyatékából már eddig is jelentékeny tomoszokat adott ki T. Erdélyi Ilona, most a „Magyar Pleiade”-ben a nagyközönség is kézbe vehet egy értékes Erdélyi-válogatást. Minden alapmű megtalálható itt – a népköltészettről szóló tudománytörténeti

alapvetések, a Petőfi-tanulmány, az Arany- és Madách-kritika, a kulcsfontosságú *Egy századnegyed a magyar szépirodalomból* és java esztétikai írásai. Számos szöveget kéziratból közöl a kiadvány, a záró jegyzetgyűjtemény és az életrajz excellens alaposságú. Nyitott kérdés, hogy nem lett volna-e helyes, mutatványokat adni a levelezésből és úti feljegyzéseiből. Ezek helyenként megvilágosító „réseket” nyitnak a személyiség és kor felé.

Alexa Károly

Az Est-lapok. 1920–1939.

Repertórium. (1931–1933.) Összeállította Pesti Ernő. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 1986. 385 l. (A Petőfi Irodalmi Múzeum bibliográfiai füzetek. Napilapok repertóriumai)

Az Est-lapok repertóriumának ez a negyedik kötete, mely az első kötetben megfogalmazott gyűjtési és szerkesztési elvek szerint tárja fel anyagát. Nem teljességre törekvően veszi számba az Est-lapokban (Az Est, Pesti Napló, Magyarország és Az Est hármaskönyve) megjelent írásokat, hanem csak az irodalmi, művészeti, kulturális és sajtótörténeti cikkekre koncentrál. A teljesség igényével tárja fel azonban az Est-lapokban megjelent szépirodalmat – esztétikai értékétől függetlenül –, a magyar irodalomra vonatkozó kritikákat, az irodalom életével, intézményeivel foglalkozó írásokat, az irodalmi érdekű publicisztikát. De természetesen megtalálható a színház, a film, a zene és a képzőművészet eseményeit feltáró írások regisztrálása is.

Ebben a kötetben 7784 tétel sorjázik egymás után, időrendben, növekvő oldalszámok szerint. Egyéb tájékoztató szempontokat – egyelőre – csak a névmutató segít, melyben, ha sikerült, a betűjeleket és az álneveket is feloldotta az összeállító.

Ny. J.

Fábry Zoltán összegyűjtött írásai. 6. kötet (1950–1953).

Válogatta és összeállította: Fónod Zoltán, Alabán Ferenc jegyzeteivel. A bibliográfiát összeállította: Reguli Ernő. Madách Könyv- és Lapkiadó, Bratislava, 1986. 413 l.

Fónod Zoltán válogatta és állította össze Fábry Zoltán 1950 és 1953 között írt újságcikkeiből, tanulmányaiból a nyolc kötetesre tervezett életműsorozat hatodik kötetét. A korszakra a hidegháborús hangulat, a Szlovákiában is érvényesülő dogmatikus szellem, az irodalmi életet uraló politikai légkör jellemző, s ez alól Fábry Zoltán sem tudta – elkötelezett közéleti íróként nem is akarta – kivonni magát. Írásai mégis tümelkednek a korban elvárt aktuálpolitizáláson, megemlékezései, könyvkritikái, alkalmi köszöntői, elődöket idéző tanulmányai a magyar és a világirodalom nagy értékeire hívják fel a figyelmet, s a háború kitörése ellen szólnak – bármilyen témát választ is írásai tárgyául. Rövid cikkei közül emlékeztetéseket például az *Ady májusi emléke*, a *Móricz Zsigmond halála és halhatatlansága* címűek, a hosszabb tanulmányokból fontos irodalomtörténeti jelentőségű az *Egy csődtömeg kultúraktái* című, a

szlovákiai magyar irodalom történetének eszmei vázlatát adó írása és a Tóth Árpád költészetét méltató, A valóság költője alcímű emlékezése. A kötethez Alabán Ferenc készített pontos eligazító jegyzeteket, névmagyarázásokat, Reguli Ernő pedig közreadja a kötet valamennyi írásának annotált bibliográfiáját.

R. T. O.

Faludi Ferenc.

[Bibliográfia.] Összeállította Köbölkuti Katalin. Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár, Szombathely, 1984 [1986]. 701. (Vasi életrajzi bibliográfiák 13.)

Faludi Ferenc születésének 280., halálának 215. évfordulójára kívánta kiadni a könyvtár a bibliográfiát, melynek megjelenése azonban kissé megkésett. Ám *A magyar irodalomtörténet bibliográfiájában* feltárt anyaggal összevetve mindenképpen többletismerethez juthat a kutató, hiszen Köbölkuti Katalin munkájában az anyaggyűjtés lezárásának időpontja 1984 volt – más kérdés, hogy a Faludira vonatkozó szakirodalom nem gyarapodott lényegesen.

A bibliográfia első része Faludi Ferenc műveit regisztrálja a megjelenés időrendjében, ugyanazon mű újabb kiadásai egymás után következnek, s itt találhatóak az egyes művekről közölt korabeli ismertetések is.

A második részben az életével, munkásságával foglalkozó írások kaptak helyet – életrajzi források, feldolgozások; méltatások, portrék; lírájáról; prózájáról; nyelvéről, írói eszközeiről készült tanulmányok és a kiadástörténet. Az összeállító számba veszi az utóéletet is (ünnepi megemlékezések, szépirodalmi feldolgozások, emléktáblák, utca- és intézmény-elnevezések stb.), mindig időrendbe sorolva a tételeket.

A művet a források felsorolása és névmutató zárja.

Ny. J.

Féja Géza: Arcképek régi irodalmunkból.

A kötetet gondozta: Féja Endre. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1986. 461 l.

Féja Géza 1937-ben *A régi magyarság* címen adta ki magyar irodalomtörténetének első részét, amely a kezdetektől 1772-ig terjedő időszakot tárgyalta. Annak a könyvnek az átdolgozásából nőtt ki ez a – már a hatvanas években elkészült – kötet, mely most a szerző fia, Féja Endre gondozásában jelent meg. Nem teljes, kerek irodalomtörténet, mint az elődje, hanem egy portrészorozat: annak a könyvtípusnak a hagyományát folytatja, melyet Endrődy Sándor, majd Toldy Ferenc honosított meg irodalomtörténetírásunkban. Janus Pannoniustól Orczy Lőrincig 32 írot, költőt, prédikátort mutat be Féja, s ezt a sorozatot 9 olyan rövid írás egészíti ki, mely egy-egy műfajról (pl. zsoltárok, széphistóriák, a 16. század drámája) vagy írói, költői csoportosulásról szól (pl. Balassi iskolája, Pázmány ellenfelei, kuruc költők). Féja az egyes személyek élet- és jellemrajzát Magyarország társadalom-, politika- és vallástörténetébe ágyazva adja elő. *A régi magyarsághoz* képest nemcsak a tárgyalás módja új, hanem bekerültek a kötetbe olyan szerzők is, akikről a szerző korábban nem írt,

mint pl. Kemény János, Szalárdi János, Bod Péter és mások. A könyv előadásmódja a nagyközönség számára is élvezetes, világos, olykor szuggesztív, alkalmas rá, hogy felélessze a kíváncsiságot a széles körben még mindig méltatlanul kevésbé ismert régi magyar irodalom iránt. A kötet születésének a körülményeiből adódóan azonban nyilvánvalóan hiányoznak belőle az irodalomtörténetírás legújabb eredményei s azok a szempontok, vizsgálati módszerek, melyek a régi magyar irodalom tanulmányozásában ma uralkodóak: a poétika- és intézménytörténeti vizsgálódások, valamint az a törekvés, hogy az irodalmi művet az akkori kortárs szempontok szerint értékeljük. Féja a régi magyar irodalom jelenségei közül azokat tartja értékesnek, melyek „realisták” a magyar hétköznapi valósághoz kötődnek, melyek „plebejus” töltetűek, melyek politikailag magyar nemzeti törekvéseket fejeznek ki, többnyire amelyek protestáns beállítottságúak, s melyeknek a nyelve a „nép” nyelvéhez közelít. Ez a szemlélet olykor sajátos eredményeket szül: pl. Janus Pannonius mint nemzeti, vagy Zrínyi Miklós mint a néphez közel álló költő jelenik meg a könyv lapjain. Féja műve mint a nép-nemzeti irodalomszemlélet egy sajátos, kései dokumentuma nem is annyira a régi magyar irodalommal foglalkozóknak, inkább a XX. század kutatóinak érdeklődésére tarthat számot.

Kovács Zsuzsanna

Fekete Gyula: Hogyan lettem író?

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1986. 423 l.

A kidvány végén felsorolt művek után ez a könyv az író negyvenedik megjelent könyve, alcíme szerint *Emlékek, tárcák, elbeszélések*. A kortársi irodalomban az utóbbi években Fekete Gyulát nemcsak terjedelmes írói életművével, hanem a közélet tereén kifejtett publicisztikai és egyéb tevékenységével is jelentékeny alkotóként tartják számon. Minden prózai műfaj vonzza, maradandó értékű regényei mellett szociográfiái, riportjai, publicisztikája az egész ország érdeklődését felkeltették a társadalmi gondok, bajok, a jövőért aggódó gondolatok őszinte, kíméletlen, vitára ingerlő megfogalmazásával. Élete, sorsa rendkívüli történelmi helyzetekben, eseményekben gazdag volt, kimeríthetetlen ihletforrása szülőföldje, a Győrffy Kollégiumban töltött időszak, az 1945-ös földosztásban való aktív részvétele, a lapszerkesztésben a Rákosi-korszakban szerzett tapasztalata, az egész országot szüntelenül járó valóságkutatás, a számos külföldi út, a hazai sorskérdések iránti felelősség. Ekötet első harmadában önéletrajzi mozaikokat közöl ifjúságáról, pataki diákéveiről, a történelmi sorsforduló idején vállalt szerepéről, a Karolina úti pártiskola légköréről, a Világosság című lapnál végzett munkájáról, az ottani munkastílusról, a személyi kultusz megvalósulásának konkrét, elképesztő példáiról. A második részben néhány elmélkedését, példázatát, karcolatát adja közre visszas társadalmi jelenségekről. A kötet utolsó harmada pedig a háború idején és napjainkban játszódó elbeszélésekből áll. A kötet elsősorban közös gondolkodásra, szembenezésre, a közelmúlt értékelésére hívja olvasóját arról a kérdésről – többek között –: „Hogyan nyomorodik el a világbíró közösségi akarat, hogyan mocskolódik be s fordul jórészt visszájára az igazságnak elkötelezett

tiszta szándék – mi ennek a történelemben annyiszor ismétlődő menetrendnek a titka, a mechanizmusa?”

R. T. O.

Fekete Sándor: Sajtó és szabadság.

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986. 171 l. (Kérdőjel)

Annak kiderítésére törekszik Fekete Sándor, hogy mi okozza az alapvető emberi okmányokban, egyezményekben deklarált sajtószabadság és annak megvalósulása közti eltérést. Mintául a francia forradalom gyakorlatát tekinti, s ezt elemzi részletesen; egy rövid fejezet erejéig kitérve az 1848-as magyar szabadságharc sajtóügyeire, annyit említve belőle, amennyi tétele igazolásához szükséges; s főként a kötet végén találunk tanulságos kitételeket a sztálinizmus gyakorlatára és magyarországi megvalósulására is.

A kötet legfontosabb állítása, melyet különböző korok különböző szereplőinek példájával igyekszik igazolni, hogy mindazok, akik a teljes sajtószabadságot hirdették, hatalomhoz jutva különböző meggondolások, okok, körülmények következtében annak korlátozására vagy felszámolására törekedtek. A sort Miltonnal kezdi, aki 1644-ben először fogalmazta meg a nagy gondolkodók szintjén a nyomtatás korlátlan szabadságának elvét, ám tíz évvel később Cromwell cenzora lett. Majd kis kitérőben a francia forradalmat előkészítő gondolkodók közül Voltaire-nek és Diderot-nak a hatalommal szembeni sajtós magatartásformáját elemzi, amely megengedhetőnek tartja akár a „képmutatást” is, hogy a börtönt elkerülje; pontosabban, illetve egyértelműbben fogalmazza ezt meg Medroso gróf (Filozófiai ábécé) jellemzésében, aki „inkább hajlandó a cenzúrát is kezelő inkvizíció cselédje lenni, mint áldozata”. E sajtós erkölcsi magatartás igazolását Fekete Sándor a hatalmi rend elleni szellemi harcban, e rend eszmei felbomlasztásában látja.

Továbbiakban az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatának 11. pontjában megfogalmazott cikkelynek, a gondolat és a nyomtatási szabadságot kimondó elvnek gyakorlati megvalósulásával foglalkozik, pontosabban annak a kiegészítésnek a tartalmával, mely visszaélések esetén a „törvény által meghatározott esetekben” szankciót helyez kilátásba. A szerző bőven idézi a francia forradalom vezetőinek nyilatkozatait a sajtószabadság érdekében, majd elemzi azt a történelmi, társadalmi, politikai folyamatot, amely végülis a szabadság felszámolásához, a lapok számának rendkívüli csökkenéséhez és a „vélemények teljes egységéhez” vezetett, melyben végül a sajtó feladata a győzelempropaganda maradt, s a tájékoztatás mint olyan, teljesen elsorvadt, s ezt a funkciót a rémhírterjesztés vette át. Részletesebben A. Chénier, Desmoulins, Robespierre és Babeuf szerepével foglalkozik. Arra a következtetésre jut, hogy a francia forradalom 25 éve alatt „csak néhány olyan esztendő akadt, melyben a hatalom a sajtó imponálóan szabad mozgását biztosította”. Mindezt olyan általános történelmi jelenségnek tartja, melyre az jellemző, hogy – erre utal a fejezetcím – az üldözöttek, ha hatalomhoz jutnak, a szabadság elnyomásában nem lesznek különbek üldözőiknél. Ez a sajtóosság – szerinte – a kereszténység üldözésétől az inkvizíción keresztül korunkig számos példával igazolható, vagyis – erősíti állítását Fekete nem

minden felhng nélkül – „a történelmet nem erkölcsi és méltányossági alapon csinálják”.

Ebbe a modellbe illeszti a szerző az 1848-as magyar forradalmat is. Idéz Kosuth 1832-ben elhangzott beszédéből: „Vegyenek el mindent, csak szabad sajtót adjanak...”; majd szembeállítja ezzel a nyilatkozattal a független magyar minisztérium sajtótörvénytervezetét, melyet mint túl szigorút a Közcsendi Bizottmány elutasított és elégetett. Ezután született az 1848. április 11-én kihirdetett sajtótörvény, mely a gondolatok szabad közlésének jogát, de korlátozó paragrafusokat is tartalmazott. „Az idillnek elképzelt 48-as » magyar sajtószabadság« némely lehangoló tényeiből” emeli ki Táncsics lapjának, a Munkások Újságának betiltását, a Pálffy Albert, a Március Tizenötödike szerkesztője ellen kezdeményezett eljárást; szóval sem utalva arra, hogy a gondolatközlés szabadsága szempontjából volt különbség a 48-as és az azt megelőző, illetve követő korszak között.

A kötet végén röviden foglalkozik Lenin, Sztálin felfogásával s Révai gyakorlatával (szembeállítva Rosa Luxemburg nézeteivel), majd visszatér a francia történelemhez, megállapítván, hogy forradalmak sorozata s egy teljes évszázad kellett ahhoz, hogy Franciaországban a kormányzat „ha nem is a vélemények korlátlan szabadságát, de imponáló sokszínűségét megengedje”. (Más országok gyakorlatára nem utal.) S a jelen helyzetre vonatkoztatva a gondolat- és sajtószabadság problémáját, arra a végkövetkeztetésre jut, hogy az utóbbi negyedszázad biztató fejleményei látán remélhetjük, „hogy a szólás határait tovább tágíthatjuk”.

A kötetet szakszerű apparátus (irodalomjegyzék, névmutató) zárja.

Szabó G. Zoltán

Fenyő Miksa: Az elsodort ország.

Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986. 551 l. (Tények és tanúk)

„Küzdelmesen lett a Nyugat pártatlan hajlékává a legnemzetibb s legszociálisabb jónak: a tiszta irodalomnak” – emlékezett egy Nyugat-esten 1930-ban Ignotus, aki Osvát Ernővel és Fenyő Miksával együtt megalapítója volt, s aki nevével is jelezte rajta a változatlanságot „az első tizenkettő után még tizenegy esztendőn át, mialatt Fenyő Miksa a folyóiratot a legnagyobb áldozatokkal tartotta fenn (...) a legnagyobb megkönyékoztatás ellen” is. Osvát ekkor már halott, Ignotus továbbra is külföldön él, Fenyő Miksára (1877–1972), a főmunkatárs mecénásra, a Gyáripárosok Országos Szövetsége elnökére, a magyar törvényhozás tagjára azonban itthon vár még az újabb háborús kataklizma minden eddigig meghaladó szenvedése. A német megszállás után Buda felszabadulásáig bujkálni kényszerült; ekkor, 1944. VI. 24. és 1945. I. 19. között keletkezett följegyzései (I. kiadás: 1946) nemcsak a hadiesemények és hírek kommentált sorozataként forrásértékűek, hanem mindenekelőtt Ady, Kosztolányi, Babits és a nyugatosok barátjának gondolatvilágát, kultúráját, eszméit és szándékait illetően. Fenyő mentalitása és eszmevilága, Ignotuséhoz hasonlóan, a magyar későliberalizmusban gyökerezett: a bezártság kényszere alatt, a pusztulás napi élményével nemegyszer idézi meg mélykúti gyermekkorát, a századvég Magyarországnán megtett

üzleti-társadalmi – s ami épp ilyen fontos: a Magyar Géniuszon, a Figyelőn át a Nyugatig vezető – útját és az azt követő évtizedeket. Mégsem memoár Fenyő Miksa lenyűgöző öszinteségű (és számos történeti, irodalomtörténeti adatot tartalmazó) naplója, hanem mindazoknak a gondolatoknak, félelmeknek, olvasmányoknak, terveknek és tragédiáknak a megörökítése, amelyeket egy-egy hír, hallomás hívott elő belőle. Nemcsak ifjúkora Itáliáját, utazásait éli újra, hanem a németek által letartóztatott magyar törvényhozók kiszabadítása érdekében ír levelet a világítóudvarra néző, elbarikádozott szobájából; reflexív szelleme nemcsak a zsidósors tragikumának kifejtet felé haladó drámájára reagál, hanem világpolitikai összefüggésekben képes megítélni az egész magyarság akkori helyzetét és leendő esélyeit is. Jellemző, hogy halálrakeresett magyar zsidóként a háború utáni, leendő magyar törvényhozás, aiktományos demokrácia kérdésein, a zsidó bosszúállás elkerülésén, a magyar nemzettudat gyógyításán és az új tanterv, történelemoktatás átalakításán is eltöpreng a mából néha prófétainak tekinthető megállapításaival, s közben, bár nem hívő, az európai kultúra legnagyobbjainak kezeügyébe kerülő műveit lapozva mély és teljes önvizsgálatot is tart. Meglepő, hogy milyen keveset szól személyes életének külső körülményeiről, inkább a fénykort, Adyt és Babitsot, barátait idézi, akinek nemcsak kézirataiért, hanem életéért is aggódik, rendkívül érdekes, hogy klasszikus magyar műveltsége, a régi és kortárs európai irodalom ismerete, ugyanakkor közgazdasági, törvényhozási tapasztalatai és a világpolitika összefüggéseinek ismeretében milyen meggyőzően, logikus érveléssel, ugyanakkor – a közvetlen életveszély közepette – milyen gyilkos iróniával, maró gúnnyal, elnézően bölcs toleranciával vagy – épp a 45 utáni demokratikus kibontakozásban reménykedve – hittel képes megfogalmazni észrevételeit. Figyelemre méltó mű Fenyő Miksa naplója esztétikai, nyelvi szempontból is: írásmódja, szemlélete valóban a régi Nyugatot idézi. Bár Fenyő a nyilas pusztítás utáni időt remélve még egy évtizednyi élet terveit vetette papírra, sokkal hosszabb élet adatott neki: 1948-ban Rómába, majd Párizsba költözött, innen pedig New Yorkba ment, ahol 1970-ig lakott. A följegyzésekben többször is említett, csak Ady kézírataiból több mint 300-at tartalmazó híres gyűjtemény megmaradt anyagát ekkor ajándékozta Magyarországnak; 1970-től Bécsben élt két év múlva bekövetkezett haláláig. Naplójának negyven év utáni felfedezése hasznos szolgálat az irodalomtörténet és a történetírás számára egyaránt.

Csapody Miklós

Fodor András: Ezer este Fülep Lajossal.

Magvető Könyvkiadó. Budapest, 1986. 746, 663 l.

Fodor Andrásról évtizedek óta tudni véli az irodalmi közvélemény, hogy naplót vezet. A most megjelent 1400 oldal terjedelmű két kötet válogatás a naplóból, mintegy tizedrészét tartalmazza annak az anyagnak, amelyet a szerző 1947 és 1971 között papírra vetett. A bejegyzések 1947. július 10-én kezdődnek, azzal, hogy Fodor András felvételizni megy az Eötvös-Kollégiumba, ahol megismerkedik Fülep Lajossal, s az ő halálával végződik a napló 1970-ben, amikor a 85 éves aggastyánt már nem kereshetik fel többé tanítványai a Széher úti rendszeres fogadónapokon, hogy közös sétákon

hallgathassák a Mester kötetlen szemináriumi előadásait művészetről, irodalomról, filozófiáról.

Fodor András naplója tudatosan szerkesztett, zárt kompozíciójú mű. Az egymásután következő pillanatfelvételek időmetszetei eleven történetessé, a magyar szellemi élet folyamatának mozgófilmjévé rendeződnek össze. Az olvasó érzékeli, hogy miként esett szét Magyarországon az irodalmi tudat 1945 után, s miféle szívósan hősiés utóvédharcokat folytattak néhányan, hogy az irodalmi tudat folytonosságát megőrizték. A viszonyítási pont, az értékhierarchia (egyik) csúcán Fülep Lajos áll, aki tisztában van Don Quijote-i szerepével, s a kordába kényszerített jövővel, mely felé az irodalom államosítása sodorta a magyar szellemi életet 1948 után.

Fodor András naplója ezt a folyamatot ábrázolja a maga mikroszkopikus részleteivel, s így a napló segédeszköz az irodalmi élet mozgásmechanizmusainak, az irodalmi folyamatnak a megértéséhez. Fodor legfőbb naplóiírói erénye a teremtő indiszkrécio, mellyel kortársait és művészi teljesítményüket jellemzi, s ahogy közben kitapogatja az államosított irodalom szűkreszabott mozgásterét.

Fülep Lajos legendás alakját szeretettel, tisztelettel és megbecsüléssel ábrázolja; jólesően nyugtázza, hogy az aggastyán értékítéleteiben nem tesz engedményeket, s hogy tájékozottságát, szellemi frissességét nyolcvanon túl sem veszíti el. A Mester a természettudományok új eredményeiről hall legszívesebben tanítványaitól (pl. Vekerdi Lászlótól), ő maga egy alkalommal hosszasan elmélkedik a szabadidő-problémáról, mely a nyugati társadalmakban is csak az utóbbi időben okoz gondot a tömeges munkanélküliség miatt, bár a bőséges szabadidő lehetőségét több mint száz évvel ezelőtt Marx éppen a megvalósult szocializmus eredményeként vizsgálta, s megoldására Lukács pedig a kulturális tevékenység határainak kitágulásában látta a kiutat.

A napló a külvilág, a világpolitika kérdéseiről, illetve ezek hatásáról csupán rövid utalások formájában értesít; az irodalompolitikai izgalmakról viszont részletes képet fest. A naplóíró ugyanis szemlélődő ember, aki a forradalom alatt az *Égető Esztert* olvassa. A forradalom eseményeiről napról-napra beszámol (ez az egyetlen eset, hogy napi krónikát ad!), leírása érzékletes. A konszolidáció után újjáéledő irodalmi élet egyik fontos eseménye Németh László szovjetunióbeli utazása. Az ebből keletkezett színművet, *Az utazást* a kortársak képtelenek koncepcionális szinten megítélni. Jellemző az akkori hangulatra, hogy minden irodalmi jelenség egysikúan erkölcsi kérdéssé zsugorodik. Egy másik eseménye az irodalmi életnek Illyés kiállása az erdélyi magyarok ügyében, ami nagy izgalomba hozza a közvéleményt, mely érthető módon most is a gesztus értékét méri.

Fodor András büszke arra, hogy „népi ihletésű” költői magatartásáról beszélnek, mert költői útja „a népével azonos”. Ugyanakkor a naplóíró *par excellence* a szellem embere, aki Fülep Lajoshoz is annak univerzális szellemisége miatt vonzódik (Kodály Zoltánt, Illyés Gyulát, Németh Lászlót is tiszteli, de csak az utóbbihoz kerül közel).

Naplóiírói szerepét szerényen ítéli meg: „szürke krónikásnak” tartja magát, bár ő és beavatott társai egy „halódó öntudatú nemzet szellemi képviselői”, akiknek feladata az igazi értékek óvása és hirdetése. A naplóírást belső kényszerből és intellektuális figyelemmel végzi: ott gondol tovább olyan témákat, melyekről társaságban nem nyilatkozott. Barátaival és önmagával szemben szigorú érzelmi kettős-

könyvelést vezet: mindig arra törekszik, hogy a tartozik és a követel rovat harmóniába kerüljön az emberi kapcsolatok viszonylatában is.

A naplóból kitekintést nyerünk külföldre is: nemcsak Fülep idézi az elzártág évei alatt állandóan Párizst, Firenzét vagy Londont, de a hatvanas években a barátok és a saját útiélményei is állandóan jelen vannak a bejegyzésekben. Amikor először megy Angliába, tudatában van annak, hogy „Kosztolányi óta első magyar költő ... aki Angliában oda-vissza járt”. Ez persze, csak az „oda-vissza” megszorítással érvényes, mert figyelmen kívül hagyja az emigránsokat, akiknek irodalmáról emberközelből Kormos István beszámolóiból nyer először képet: Kormos a hatvanas évek közepén egy ideig Párizsban élt. Emigráns folyóirat elsőnek a Látóhatár kerül a kezébe: Király Istvántól kapta kölcsön.

Fodor András naplója tanúbizonysága szerint is gondos stilszta, hiszen talán akkor is Fülep Lajos szelleme lebeg előtte, amikor a napi bejegyzéseket végzi, s Fülep Fodor András stílusát is állandóan nyesegette. A napló kitűnően reprodukál, illetve foglal össze vitákat, mesterien jellemzi az előbukkanó alakok küllemét, egy-két szóval is színesen ír le eseményeket.

A kiadott anyag utolsó bejegyzése természetesen epilógusként a kortárs és barát Colin Mason (1924–1971) haláláról értesít. Ez a tragikus hirtelenséggel elhunyt angol zenekritikus és Bartók-kutató szintén az Eötvös-közlégyumban kezdte pályafutását, s a Fülep-körnek örökös, tiszteleti kültagja. Halálának megörökítése természetes epilógusa a Fülep Lajos emléke előtt tiszteigő műnek.

Czigány Lóránt

Fonód Zoltán: Tegnapi önismeret.

Madách Könyv- és Lapkiadó, Bratislava, 1986. 392 l.

Fonód Zoltán a pozsonyi J. A. Komenský Egyetem Magyar Tanszékének docense, a magyar irodalom történetének előadója, a mai csehszlovákiai magyar szellemi élet középnemzedékének egyik legsokoldalúbb személyisége. Az 1960-as évek végétől a Madách Könyv- és Lapkiadó igazgatója, később főszerkesztője lett, antológiák egész sorát szerkesztette és megindította a csehszlovákiai magyarság klasszikussá ért alkotóinak életműsorozatát, köztük a legjelentősebb író, Fábry Zoltán Összegyűjtött írásait ő maga rendezte sajtó alá.

Első gyűjteményes tanulmánykötete 1980-ban jelent meg *Vallató idő* címmel, amely zömmel még újságíró korából származó kritikáit, interjúit, s kisebb, történelmi vonatkozású, alkalmi tanulmányait tartalmazza. A második – *Körvonalak* 1982. – elsősorban a csehszlovákiai magyar könyvkiadás és sajtótörténet számbavétele. Jelen kötete egyrészt tágabb összefüggések keretében tárgyalja azokat a témákat, amelyeket előző műveiben, tanulmányaiban is érintett, azon túl pedig újabb kritikáit és tanulmányait adja közre.

Munkásságának középpontjában a progresszív csehszlovákiai magyar szellemi hagyományok, valamint a nemzetiségi, kisebbségi sors általános történelmi determinációja összetevőinek felfedése áll. Módszere a tágabb történelmi, politikai és gazdasági meghatározók felől közelítő megokolás és összefoglalás, egészében előkészület a téma

szintézisének megteremtéséhez, amiben főként Turczel Lajos, valamint Csanda Sándor, Szeberényi Zoltán alap kutatásaira és a vonatkozó szakirodalom legszélesebb-körű eredményeire támaszkodik.

A kötet első három fejezete, közel kétharmadnyi terjedelemben a két világháború közti korszakkal foglalkozik. Kisebbségi szerepkörben címmel minden eddiginél szélesebb horizontú távlatból, a nemzeti és nemzetközi történelem és politika, társadalom- és gazdaságtörténet felől közelít a magyar kisebbségi lét és szellemi élet specifikumainak, végső céljában a csehszlovákiai magyar irodalom fejlődési folyamatának felvázolásához. Ez utóbbit az eddigi kísérletekkel szembesülve új korszakolásban végzi el. Az irodalmat, irodalmi életet a társadalom politikai életében betöltött funkciói felől vizsgálja és értékeli elsősorban, s ilyen alapon áttekintéséből sommás negatív kritikával kizárja a korszak polgári és konzervatív képviselőinek, sajtójának és tudományosságának számbavételét, konkrét elemző értékelését, ami a korszak szintézisszerű összefoglalásába szintén beletartozna. Külön fejezetben tárgyalt sajtótörténete (A valóság vonzásában) kifejezetten csak a szocialista sajtó történetének összefoglalására korlátozódik. Arckép-sorozatában a legnagyobb terjedelemben Fábry Zoltánnal foglalkozik, s elsőként tár fel olyan életrajzi vonatkozásokat, amelyek az író emberi és írói fejlődésútjának főként kezdeti szakaszát helyezik új megvilágításba. A „szocializmus gyermekbetegségei”-ből eredő szektáns jelenségekkel a csehszlovákiai magyar irodalomtörténetírás is nehezen tudott tárgyilagos következetességgel szembesülni, az ezzel kapcsolatos problémák elhallgatása vagy taktikus megkerülése látszott a leginkább elfogadhatótnak. Fónod is ebben a tanulmányában vállalkozott először arra, hogy a Fábry-életműben kritikával tárja fel „azokat az egyoldalúságokat, értéktévesztő megnyilvánulásokat”, amelyek ugyancsak a korabeli szektarianizmus megnyilatkozásai voltak, s amelyekkel maga Fábry tulajdonképpen már évtizedekkel ezelőtt önkritikusan leszámolt. Forbáth Imre bonyolult emberi és művészi pályáját empatikus megértéssel ábrázolja, Győry Dezső életútja kanyarulatait, költészetének hullámvölgyeit viszont a szokásosnál szigorúbban ítéli meg. A Vozári Dezső-, Berkó Sándor-, Darkó István-portrék szintén élet és életmű szoros egymásra vonatkoztatásában készültek.

A kötet utolsó, negyedik fejezete részben a szerző alkalmi feladatokból, jubileumi megemlékezésekből tanulmányokká terebélyesedett írásait tartalmazza. Ilyen az Irodalmi Szemle negyedszázados (1958–1983) kultúrpolitikai szerepkörének elemzése, a Laco Novomeský 80. születésnapjáról való megemlékezés, amelyeket Egri Viktor novelláiról, Duba Gyula *Örvénylő idő* című regényéről írt kritikája és két, a nemzeti és nemzetiségi kérdések legtekintélyesebb mai szlovák szakértője műveinek (Viliam Plevza: *A CSKP nemzetiségi politikája*, Juraj Zvara: *Nemzet, nemzetiség, nemzeti tudat*) ismertetése követ.

Mintegy az előbbi témák kiteljesítéseként Történelemszemlélet és nemzettudat. – Tallózás egy témában címmel a szerző méreteiben, tudományos igényességében és tárgyilagosságra való törekvésében egyaránt impozáns tanulmánnyal zárja kötetét. Ebben áttekinti a téma szocialista és mai nyugati irodalmát, konkrét politikai történetét, jogtörténeti vonatkozásait, a történelemszemléletben megnyilvánuló változásait és a közép-európai analógiába állítható nyugat-európai nemzetiségpolitika változatait. A szerző egész eddigi munkásságából következően is mindezzel főként

a közép-európai nemzetek és nemzetiségek békés egymás mellett élésének feltételeit óhajtja tudatosítani, amit tanulmánya végefelé a következőképpen fogalmaz meg: „A magától értetődő eltérések, különbözőségek tudomásul vétele lehet a kölcsönös tisztelet és megértés alapja, racionális indítéka annak, hogy tudat alatt se tápláljunk másokkal szemben – tájékozatlanságból, elfogultságból eredő – idegenkedéseket vagy ellenséges érzelmeket.”

Varga Rózsa

Fried István: Kelet- és Közép-Európa között.

Irodalmi párhuzamok és szembesítések a kelet-közép-európai irodalmak köréből. Gondolat Kiadó, Budapest, 1986. 234 l. (Közös dolgaink)

A szerző az összehasonlító irodalomtörténet eszközeivel igyekszik egységes, áttekinthető és áttekinthető képet rajzolni a címben körvonalazott régió szellem- és művelődéstörténetéről. A hét, egymással lazán összefüggő, de tematikai szempontból következetesen, mintegy fejezetszerűen egymásra épített-épülő tanulmány fő erénye az, hogy a tárgykör egyes, legáltalánosabban használt fogalmainak egy bizonyos fajta – alapvetően irodalomtörténeti szemszögű – elemzését adja, melynek során az író a különféle értelmezési lehetőségek közül a történelmi változásokat leghívebben kifejező tartalmi variációkat és alakzatokat állítja vizsgálódása homlokterébe.

A Bevezetés helyett és az Egy útirajz néhány tanulsága című kötetnyitó írásokban Fried tisztázza kiindulópontját: a Nyugat 1932. évi jubileumi számában, Németh László Tanu-jában, Karel Čapek útleírásában (*A kétféjű sas nyomában*) és Eckhardt Sándor *Az összehasonlító irodalomtörténet Kelet-Európában* című előadásában megfogalmazott „európai irodalom” (Babits Mihály) és „tejtestvériség” (Németh László) eszméjének megszületését, ezen eszme kezdeti, ösztönös megnyilvánulásait, koronkénti alakváltozatait, az egyes nemzeti irodalmakra jellemző artikulációit, tartalmi módosulásait mutatja be, illetve követi nyomon a 18–20. századi időszakban.

Első és egyben legterjedelmesebb tanulmánya, az Egy fogalom története és körüljárása címmel, a komparatiztikai alapálláshoz nélkülözhetetlen hermeneutikai és metodikai tisztázást végzi el, az alapvetés igényével. Ebben sorra veszi a vizsgált régiót (Közép-Európa, Kelet-Európa) jelölő geopolitikai, történelmi, kultúrhistoriai és egyéb közelítéseket, értelmezéseket, s eközben, az összehasonlító irodalomtörténetben sokáig – egyes nemzetek és szerzők esetében még ma is – egyeduralgó, a szlavisztika eszközeivel, módszereivel végzett régiómeghatározás korrekt, széleskörű bizonyító apparátusra alapozott kritikáját adja, majd egy sajátos, a különféle szakstudiumok eredményeit hasznosító komparatiztikai álláspontot fejt ki. Eszerint a szóbanforgó régió – mely nagyjából egybeesik a történelmi Magyarország földrajzi kiterjedésével – irodalom- és művelődéstörténeti szempontból közbülső láncszemként, közvetítőként helyezkedik el Közép- és Kelet-Európa között, és – mert nincs híján a sajátos, csak erre az egységre jellemző vonásoknak, az öntörvényű fejlődésnek – lényegében önálló kultúrmorfológiai képződménynek kell tekintenünk. Ezen álláspont kifejtésekor a szerző bevezeti az „átmeneti zóna” (pl.: Havasalföld,

Moldva vagy a déli, szerbek által lakott vidékek stb.) fogalmát. Okfejtése során részletesen kitér a középkortól a 17–18. századig élő „hungarus-érület”, illetve a „hungarus” fogalom bemutatására-elemzésére is.

Ezután a régió irodalmainak egy-egy fogalmkör jegyében végzett vizsgálata következik a Nacionalizmus, nemzet, irodalom; az Ember, felvilágosodás, irodalom; a Nyelvújítás, klasszicizmus, irodalom című valamint a kelet-közép-európai romantika jellegzetességeit elemző tanulmányokban. E tárgykörökben a nacionalizmus e tájon játszott sajátos szerepét a fogalom etimológiája és tartalomelemzése tükrében vizsgáló munka a legjelentősebb, melynek a magyar nacionalizmus Kazinczytól, Berzevicytól, Magda Pál (1819-ben megjelent) és Joó Tibor (1939-ben publikált) kritikájáig ívelő és végkifejletében a kultúrnemzet és politikai nemzet kategóriáinak „kidolgozását”, bevezetését lehetővé, sőt szükségszerűvé tevő fejlődéstörténetét elemzi a szerző.

A kultúrnemzet és politikai nemzet kettősségét s e kettősség irodalmi vonatkozásait gondolják tovább a következő tanulmányok, s nem csupán a párhuzamok és egyezések, a tárgytörténet stb. szemszögéből, hanem, ahogyan az a Bús villámhárító? (Összegezésféle) című-alcímű fejezetben végleges megfogalmazást nyer „mindezt a kulturális kapcsolatok hálózatába helyezi, mindig a teljes mezőnyt igyekszik megvilágítani, okok-okozatok sűrű szövevényében” törve utat.

A kötetet a magyar gyakorlatban ritkaság-számba menő könyvészeti-szakirodalmi *guide* zárja, mely ugyancsak a szerző munkája.

E. SZ. E.

Fülöp László: Közéltések Krúdyhoz.

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1986. 401 l.

A Krúdyról szóló emlékező, kritikai, irodalomtörténeti és széptani érdekű munkák lassan már olyan mennyiségűek és olyannyira áttekinthetetlenek, mint az író életműve. Aligha van érdemleges író és irodalomtörténész századunkban, aki elkerülhette volna, elkerülhetné a szembenézést Krúdy beszédmódjával és szövegtengerével.

Napjaink egyik legszorgalmasabb, Debrecenben élő irodalomtörténésze, az újabb magyar líra és a századforduló körüli epika jó ismerője Krúdy-élményét egy monografikus tágasságú tanulmánygyűjteményben bocsátotta a szakma és a Krúdy-hívők nyilvánossága elé.

Az első hat fejezet egy-egy tematikai kérdés vagy ábrázolási probléma kapcsán világítja át újra meg újra az életművet. (Gasztronómia, Monarchia-kép, elbeszélés mód, epikus mélyvilág stb.) Ezután három fő mű tüzetes elemzése következik. (*Napraforgó, Hét bagoly, Boldogult úrfikoromban.*) A könyvet három újabb és fontosnak ítélt Krúdy-interpretáció (Bori Imre, Fábrí Anna, Katona Béla munkája) ismertetése és bírálata zárja.

Fülöp László anyagfeltárása olyannyira akkurátus, hogy könyvének némely lapjai a katalógus benyomását keltik. Egy-egy tematikai mozzanat kapcsán — csók, boldogtalanság, démonikusság, aberráció, morál stb. — érzékletes Krúdy-szövegfrag-

mentumok sokaságát idézi föl, de ugyanilyen adatoló és leíró a beszédmódja akkor is, amikor poétikai és narrációs kérdésekről szól. Olyannyira benne él témájában – ez a Krúdy-interpretátorok zöméről elmondható –, hogy kevéssé tekint ki a magyar epika egésze felé. (Gondolhatunk itt az író világának olyan tematizálható elemeire, mint a vidék iránti nosztalgia, a szerelem vagy az utazás.) *Az anekdotától a szatíráig* című értekezés a legtávlatosabb elemzés a könyvben. A legtöbbet emlegetett mű a *Napraforgó*. Ez utóbbi tény éppúgy dicséri Fülöp László olvasó–műbírálói érzékenységét, ahogy jelzi a Krúdy-recepció csöndes hangsúlyeltolódását.

Komoly és szóba hozandó szakmai hiányossága a kötetnek az idézetek formája, „narrációja”. Fülöp gyakran idéz a szakirodalomból jellemző mondatokat, észrevételeket, ítéleteket, zárójelbe téve utánuk a szerző nevét. Ám sehol nincs jelölve a hivatkozott mű. Több mint valószínű persze, hogy a kiadó kívánságára van ez így. A kiadók rögeszmésen irtóznak a (láb)jegyzetektől a szakművekben, noha ezek nélkülözhetetlen fogódzói minden olyan olvasásnak, amely a közvetlen impressziógyűjtésnél mélyebben kíván behatolni a témába. E tekintetben a kiadók számára figyelmeztető és eligazító lehet a (poszt)avantgárd epika (és líra!), melynek sok művelőjénél a pedánsan adatolt lábjegyzet és utalásrendszer kardinális része a formaképnek és mondanivalónak.

Alexa Károly

Gabriel, Astrik L.: The University of Paris and its Hungarian Students and Masters during the reign of Louis XII and François Ier.

Josef Knecht Verlag, Notre Dame, Indiana (USA)–Frankfurt am Main, 1986. 238 l. (Texts and Studies in the History of Mediaeval Education XVII.)

A szerző négy évtizede az Egyesült Államokban, az indianabeli Notre Dame város egyetemének professzora. E könyvének előszavában – nyolcvanadik születésnapja közeledtével – francia közmondással („On revient toujours à ses premiers amours”) utal a tudós pályáján vörös fonálként végighúzódo témára, a magyar diákok késő középkori párizsi egyetemjárásának kutatására. XII. Lajos (1498–1515) és I. Ferenc (1515–1547) uralkodásának korszakához a források, a magyar diákokat is befogadó Natio Anglicana et Alemanniae (Germanorum) testületének két kiadatlan jegyzőkönyve, a Liber receptorum 1494–1531 közötti negyedik és a Liber procuratorum 1521–1552 között vezetett kötete a Sorbonne levéltárában maradtak meg. A magyar vonatkozású adatok száma viszonylag kevés; a hallgatók száma a jelzett korszakban nem éri el a harmincat. Ennek oka, hogy más európai egyetemek matrikuláitól eltérően a jegyzőkönyvekbe csak az egyetemi fokozatot (magister, baccalaureus, licentiatus) szerzett hallgatókat jegyezték be. Egy részük jelentős szerepet töltött be a magyar–francia kapcsolatok történetében és országos tisztségekre jutott.

A műnek első fele (II–VII. fejezet), a XII. Lajos uralkodásával jelölt korszak egybeesik II. Ulászló (1490–1516) királyunk uralkodásának idejével, amelyet éppen a diplomáciai kapcsolatok élénksége jellemez. A magyar király csatlakozott XII. Lajos, VI. Sándor pápa és a velencei köztársaság törökellenes szövetségéhez. A kapcsolatok kialakításában szerepe lehetett II. Ulászló francia feleségének, Anne de Foix

hercegnőnek, XII. Lajos rokonának, aki mellett francia műveltségű és a nyelvet beszélő magyar tolmács-titkárok tevékenykedtek. Még Mátyás idejében, 1498-ban járt a párizsi egyetemen az esztergomi egyházmegyéből való, erdélyi származású Johannes Poiner, aki először töltötte be ezt a hivatalt. Utóda Gosztonyi János, a későbbi győri, majd erdélyi püspök lett. Megfigyelhető, hogy nyomukban előbb erdélyi, esztergomi, majd győri egyházmegyékből való a hallgatók többsége. A kapcsolatok jellegére és kölcsönösségére vall, hogy 1507-ben a budai domonkosok studium generalejára, rendi főiskolájára nyolc domonkos magisztert küldenek, akik korábban már a párizsi egyetemen tanítottak. Közöttük van az olasz származású Alphonsus Rizius, aki előzőleg XII. Lajos gyóntatója, nápolyi útján és a török elleni szövetség megkötésekor a pápánál tolmácsa volt.

Az egyetemjáró kapcsolatok méginkább lemérhetők a Párizsban megjelent könyvekből, előszavakból és ajánlásokból. Johannes Pelletiernek, az egyetem tanárának és 1504-től rektorának 1513-ban megjelent *Peri archon, id est de principiis scientiarum* című könyve elején magyar tanítványhoz, Johannes Sághi Pannoniushoz címzett ajánlás olvasható; ebben Pelletier megemlíti már magyar barátait, Bornemissza János budai várnagyot, II. Lajos gyámját és nevelőjét, továbbá magyar hallgatókat, Martinus Tholnius Bornemisszát, Georgius Meszlény győri kanonokot, Emericus Dalachust.

Gosztonyi János győri püspök korában járt ugyan Párizsban, egyetemi fokozatát azonban nem ott szerezte. Kapcsolatai, baráti köre így is jelentős. Ismerte Jacques Lefèvre d'Étaples-t (Faber Stapulensis), a Sorbonne híres humanista professzorát. Baráti kapcsolatot tartott a kor legtermékenyebb párizsi írójával, a kibontakozásban lévő prereformációs törekvések legjelentősebb képviselőjével, Jodocus Clichtoveusszal. Vele íratta meg középkori magyarországi liturgikus források alapján az *Elucidatorium ecclesiasticumot* (1516). Kapcsolatait a Párizsban megjelent, neki dedikált könyvajánlásokból állíthatjuk össze. Köréhez tartozott Várdai Balázs győri kanonok, locsmáncsi főesperes, aki a magyar hallgatók közül a legtöbbre vitte: egy esztendőn át ő volt a Natio Anglicana vezetője, receptora. Úgy tűnik, e tekintélyes testületnek otthoni javadalmakból anyagilag is jól ellátott magyar tagjai lehettek, akiknek könyvkiadások támogatására is futotta. Többen viselték közülük egy-egy évre a Natio prokuratoris tiszttségét is.

A könyv második felében (VIII–XII. fejezet), I. Ferenc idejében folytatódik a magyarok egyetemi látogatása, és csak a Mohács utáni években csökken érezhetően. A sor végén így is egy jelentős kiadvány áll. Magyar hallgató, a magister artium fokozatot szerzett Kolozsvári Imre tanulmányai befejeztével a facultas artium ifjabb tanulóinak Oratióban méltatta a humanista stúdiumok hasznosságát. Könyvecskéje Párizsban 1552-ben jelent meg nyomtatásban és azt az I. Ferenc környezetéhez tartozó Jean Du Bellay bíborosnak, Rabelais pártfogójának ajánlotta. A bíboros nagybátyja volt a költészettörténetből ismert Joachim Du Bellaynek, a Pléiade legmarkánsabb egyéniségének, a francia nyelv védelmezőjének. E nevek arra emlékeztetnek, hogy a Mohács körül Párizsba látogató magyarok a legjava francia humanizmussal kerülhettek kapcsolatba. Gábrriel Asztrik igen gazdag és példásan pontos jegyzet-apparátusa az említett jegyzőkönyvek adataihoz kapcsolva ismételten jelzi ezeket a kapcsolatokat, amelyek közül itt csak példákat említhettünk. A szerző e kötet folytatását is ígéri, a

második „companion volume”-et, amelyben a történeti háttérnek, az iskolai és tanulmányi viszonyoknak, a szellemi érintkezéseknek részletes bemutatását dolgozza ki. Művének két záró fejezetében (XIII–XIV.) és két függelékében (Appendix I–II.) a magyar vonatkozású adatok összegezése, vázlatos értelmezés található. Áttekintést kapunk a receptorok hivatali rendje szerint a magyarokkal együtt egyetemen járt nevesebb francia, német, angol és németalföldi hallgatókról, az egyetemnek magyar földre küldött követeiről, a prokuratori tisztséget viselt magyarokról. A levéltári és könyvtári dokumentumok lelőhely-mutatója után a szerző 1934–1985 között megjelent, fél évszázados munkásságának 150 tételt tartalmazó időrendi bibliográfiáját, végül a részletes hely- és névmutatót találjuk.

A nyolcvanadik születésnapját ünneplő Gábor Asztriknak köszönettel tartozunk, hogy e művével a hazai művelődéstörténet fontos összefüggéseire nemzetközi nyilvánosság előtt hívta fel a figyelmet.

Holl Béla

Galsai Pongrác: Záróru a Darlingban.

Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986. 296 l. (ra-re)

A Rakéta regénytár sorozat e kötete a közelmúltban elhunyt Galsai Pongrác esszéit, művészportréit, emlékezéseit tartalmazza. A rendkívül oldott hangú, csevegő modorban előadott írások egy irodalmi szalon képzeletbeli asztaltársaságát idézik meg: a szerző által ismert, szeretett pályatársak, barátok, jellegzetes figurák elevenednek meg a lapokon, s válnak az olvasó számára is ismerősekké. A címben szereplő Darling ma már nem létező eszpresszó, ahol az írók, művészek évtizedekkel ezelőtt gyakran megfordultak, megmutatva egymásnak és rajongóiknak műveiket, vitakoztak, társasági életet éltek, s ezen a helyen szerkesztették Lengyel Balázsék az Újhold c. folyóiratot. Galsai Pongrác kitűnően jeleníti meg a negyvenes évek végi légkört, hangulatot, néhány jellegzetes mondattal, fordulattal egyéníti a szereplőket, például Berda Józsefet, Nagy Lajost, Tersánszky Józsi Jenőt, Kodolányi Jánost, Füst Milánt, Csorba Győzőt, Darázs Endrét, Jékely Zoltánt, Örkény Istvánt, Pilinszky Jánost, Zelk Zoltánt, Csurka Istvánt, Abody Bélát. Szerkesztőségi szobákban, magánlakásokon, a szigligeti alkotóházban lezajlott találkozások, a korabeli irodalmi élet eseményei, hírei, pletykái, anekdotái sorjáznak a lapokon, derűvel, nosztalgiával. Olykor nagy tisztelettel, olykor csipkelődő csúfondárosággal mesél egy-egy csattanós történetet, közben-közben pedig tömören és nagy beleérző készséggel eleméz, mutat be egy-egy művet, a szerzőre legjellemzőbb vonásokat kiemelve. Nem irodalomtörténeti fontosságúak ezek a szövegek, de a negyvenes évek végétől a hatvanas évek végéig tartó korszakról, annak írói közérzetéről elgondolkodtató és mulattató-nosztalgikus „hangulatjelentés”, háttérinformáció, életkép-mozaik. A kortárs irodalommal, irodalomszociológiával, alkotáslélektannal foglalkozók számára nem érdektelen olvasmány, jól egészíti ki a benne szereplő írók emlékiratait, a róluk készült kismonográfiákat, az ötvenes–hatvanas évek irodalompolitikájáról szóló tanulmányokat.

R. T. O.

Gergei Albert: Árgirus históriája.

A szöveget gondozta és a jegyzeteket írta: Stoll Béla. Bevezette: Nagy Péter. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1986. 1191.

Kardos Tibor 1967-ben vaskos könyvet írt az Árgirus széphistóriáról. Nagy Péter 1982-ben akadémiai székfoglalóját az Árgirus-kérdés felelevenítésének szentelte. Közismert, hogy a széphistóriával kapcsolatban rengeteg a megoldatlan kérdés. Mind Kardos Tibor, mind Nagy Péter sötétben tapogatózik az eredet problémáját illetően: kockázatos hipotéziseket állít fel az olasz származtatás kapcsán az egyik, illetve régi hipotéziseket ismételi újra a história török forrásáról a másik – előrelépés nélkül.

Most egy pozitív eredménynek örülhetünk: Stoll Béla a vita alapját képező szöveg javított kiadását tette közzé. Az eddigi kiadásoktól számos helyen eltérő szöveget az utóbbi években felfedezett töredékes források segítségével állapította meg. E szövegkiadás voltaképpen a készülő (s a Régi Magyar Költők Tárában előreláthatólag csak hosszú évek múlva megjelenő) kritikai kiadás szövegét adja közre, sajnos jegyzetek nélkül. Egy szűkszavú utószóban Stoll Béla csak felsorolja az összes általa felhasznált forrást, és néhány pontban reflektál Nagy Péter bevezetőjének gondolataira (a bevezető a már 1984-ben publikált akadémiai székfoglaló előadás változatlan újraközlése): a Nagy Péter által elfogadott *Gyergyei* névvel szemben a *Gergei* alak mellett érvel; valamint a már 1983-ban az Irodalomtörténeti Közleményekben ismertetett adatokkal alátámasztja azt a Nagy Péter által újból javasolt feltevést, hogy Gergei/Gyergyei fordíthatott más tündérhistóriát is olaszból az Árgirus előtt, a kezdőstrófa utalását („Az tündérországról bőséggel olvastam / Olasz krónikákból kit megfordítottam”) nem kell feltétlenül az Árgirusra vonatkoztatni, mint ezt a szakirodalom az utóbbi időben általában tette. A szöveg minél pontosabb rekonstruálásának alapvető fontosságát bármilyen hipotézisek felállítása előtt látványosan bizonyítja, hogy a Stoll Béla által javított szöveg önmagában cáfolja Nagy Péter hipotéziseinek egyikét, mely a keleti eredeztetés mellett szólna (a lakodalom színhelyének, a tündér várának a leírásánál az „aranyos vitorlák” kifejezést, melyet Nagy Péter oly színes vásznaként értelmez, „amilyenekkel a Közel- és Közép-Kelet városainak egyes utcáit, főként bazárnegyedeit beárnyékolni szokták mindmáig”, Stoll Béla „aranyas csikorgók”-ra javítja).

Kovács Zsuzsa

Görömbei András: „Ki viszi át...?”

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1986. 441 l.

Görömbei András tanulmányai, esszéi mindig olyan művekről szólnak, amelyek egyén és közösség létgondját, sajátosságának méltóságát szétválaszthatatlannak mutatják. Bár pályája kezdetétől a magyar kultúra egészének megismerését és megismertetését tekintette feladatának, két témakör különösen erősen van jelen egész munkásságában: a népi irodalom alkotói és a kortárs magyar költészet kiemelkedő eredményei. Ezen kívül a határon túli magyar irodalmak értékeinek bemutatását is

rendszeresen vállalta, a csehszlovákiai magyar irodalom történetéről önálló kötetet is megjelentetett, s Bertha Zoltánnal közösen a hetvenes évek romániai magyar irodalmát is feldolgozta. 1984-ben megjelent *Napjaink nemzetiségi magyar irodalmi* című kétkötetes műve is az úttörő jelentőségű irodalomtörténeti munkák egyike. E kötetében, melynek címét egy Nagy László-versből kölcsönözte, három ciklusba rendezte az utóbbi évtizedben írt tanulmányait, esszéit és összefoglaló művekről írt bírálatait. Az első ciklus írásai Veres Péter esszéit elemzik, majd Illyés Gyula kiemelkedő remekét, az *Ebéd a kastélyban* című kisregényt vizsgálja tüzetesen, bebizonyítván róla, hogy ez a mű egyike a leggazdagabb magyar regényeknek. Illyés öregkori lírájáról, a *Különös testamentum* című kötetéről szóló esszéjében pontos verselemzéseket olvashatunk a kései nagy versekről, a költő lét- és értékvédelmének motívumairól, a magyarságversek szemléletéről és formai jellemzőiről. Az *ábeli létforma titkai* című írás Tamási Áron regényművészetét világítja meg, új szempontokkal gazdagítva az eddigi szakirodalmat, amelyről szintén alapos áttekintést ad saját felismeréseinek bemutatása közben. Élvezetesen tárja fel Tamási humorának különféle változatait, és sokoldalúan jellemzi Ábelt, akiről megállapítja: „Minden csak eszköz az ő kezében nagyobb célok érdekében: a megmaradás, a létmegőrzés, az igazságkeresés, a szabadságkeresés eszköze. Ábel gyengeségeivel együtt igazán hős.” Erdei Ferenc irodalomszemléletéről szóló tanulmánya az ellentmondásos író, tudós közgazdász legfontosabb emberi és tudósi feladatait és azok megvalósulásait veszi számba, s megállapítja róla, hogy elsősorban azokat a társadalmi jelenségeket elemezte, amelyek az irodalmi műveket motiválták, s amelyek a művekben tükröződnek. Erdei arra figyelte, hogy e művek mivel tudják kiegészíteni a tudománynak a valóságról alkotott képét, ez adja irodalomszemléletének sajátosságát, eredetiségét. A *Művekkel élő társadalom* című gyűjtemény írásait szinte egyenként értékeli, s ezáltal a népi írói mozgalomról is sokoldalúan fejti ki Erdei felfogása mellett a sajátját is. Czine Mihály *Nép és irodalom* című kétkötetes tanulmánygyűjteményéről szólva szintén nemcsak az irodalom népszerűsítésében, az értékek őrzésében országos szerepet vállaló irodalomtörténész portréját rajzolja meg, hanem saját eszményeit és értékeit is egyértelműen közli olvasóival. A kötet középső ciklusa Nagy László, Juhász Ferenc, Csoóri Sándor, Ratkó József, Buda Ferenc, Utassy József, Balázs József, Nagy Gáspár műveinek bemutatását, elmélyült feltárását, a kortársi irodalomban elfoglalt helyének kijelölését tartalmazza, közülük is kiemelkedik a Nagy László-írások újszerűsége, alaposága, valamint a Csoóri Sándor esszéinek érdemeit méltató két tanulmány. E ciklusban kapott még helyet az *Irodalmi élet és irodalomkritika 1945–1975* című, Béládi Miklós szerkesztésében megjelent kézikönyv ismertetése, érdemeit és hiányosságait felmérő bírálat is.

Az utolsó, „*Kelj fel és beszélj!*” című ciklusban Görömbei áttekintést ad a hetvenes évek romániai magyar irodalmáról, Sütő András *Anyám könnyű álmot ígér* című regényét elemzi, valamint az író esszéinek sajátosságait tárja fel. Kányádi Sándor versein kívül Szabó Gyula könyveit, Farkas Árpád esszéit mutatja be nagy érzékenységgel, végül pedig *A határon túli magyar irodalmak 1945–1975* című, szintén Béládi Miklós szerkesztésében megjelent kézikönyv által felvetett problémákon töpreng el, különösen az arányok, pontosabban aránytalanságok miatt érzett elégedetlenségét fejti ki az egyes fejezetek ismertetése kapcsán, s jelzi a rendszerezés hibáit is. Egy-

ben leszögezi, hogy a kézikönyv– hibái ellenére is – alapműve lesz a további kutatásoknak.

A kötet minden írását – a szerző szavával – „a személyes megérintettség” ihlette, s bár a benne foglalt megállapításokkal a magyar irodalom más vonulatai iránt elkötelezettek esetleg vitázhattak és vitázhatnak, az írások gondolatgazdagsága, értékeket tudatosító szándéka, pontos nyelvi megformáltsága minden olvasó számára egyértelmű, elismerésre méltó eredmény.

R. Takács Olga

Görömbei András: *Sütő András*.

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986. 316 l. (Kortársaink)

A több mint másfél évtizede rendszeresen napvilágot látó sorozatban most először jelent meg portré a határon túli magyar irodalom alkotójáról. A magyarországi olvasóhoz is oly közel álló íróat Görömbei úgy jellemzi, mint aki nem állítja szembe a közösségi és morális gondokat az esztétikai értékkel. A nemzeti-nemzetiségi gondok vállalása, irodalom és szolgálat egysége evidencia számára.

A kismonográfia jelentős teret szentel az *Anyám könnyű álmot ígér* megjelenése, tehát az 1970 előtti pályaszakaszok értékelésének. A nagy művek sugárzása nem vakítja el a szerzőt, de azt sem titkolja, hogy a remekműveket hosszú ideig tartó készülődség, ellentmondásokkal, megtorpanásokkal, válságokkal terhes időszak előzte meg. A sematizmusnak kiszolgáltatott tehetség küzdelmét igen őszintén tárja föl. Ám nemcsak a *Mezitábas menyasszony* kudarca jellemezte ezt a periódust, hanem az *Egy csupor zsír* és a *Félrejáró Salamon* sikere is. A hatvanas években a *Zászlós Demeter ajándék élete* és a vidám játék (*Pompás Gedeon, Fügedes a paradicsomban*) jelentették a művészi útkeresést.

Görömbei András a különböző Sütő-műfajoknak – arányosan – gondos és részletes elemzést szentel. A monográfia egyik legigényesebben megírt része az *Anyám könnyű álmot ígér* vizsgálata. Az esszéregény egyéni műformájában hagyomány és újítás ötvözését látja, a Dos Passos-i kollektív regény szimultán és montázstechnikáját fedezi föl. A mű időszerkezetével, nyelvvel, valamint uralkodó esztétikai minőségeivel, a humorral és a tragikummal külön fejezet foglalkozik.

Jellemzi Görömbei az esszéíró módszerét, fontosabb témáit, metaforikus nyelvet, jelzi az esszék és más művek (például a drámák) gondolati összefüggéseit. Részletesen szól az olyan kiemelkedő művekről, mint a *Perzsák*, a *Nagyenyedi fügevirág* és az *Engedjétek hozzám jönni a szavakat*. Ez utóbbi Görömbei szerint „nemcsak összefoglalja és kiegészíti az írónak az anyanyelvvvel kapcsolatos nézeteit, hanem egy szuverénül egyéni műforma kereteiben mély értelmezést is ad”.

A vidám játékok Tamási Áronra emlékeztető hagyományával szakító drámatematológiát Németh László és Illyés Gyula történeti tárgyú műveivel érzi rokonnak Görömbei. A *Csillag a máglyánnak* azokkal az értelmezőivel ért egyet, akik a tragikumnak már az *Antigonéban* is meglévő változatát látják a Kálvin–Szervét-konfliktusban. Itt is két, gyökeresen eltérő, de egyszerre jogosult erkölcs, igazság ütközik össze. Görömbei felfogásában Kálvin tragikuma a mélyebb, de Szervét igazsága a nagyobb.

Itt dogmává merevedő eszme, amott az azonos elvekre épülő nézetek pluralitása. „Innen nézve a dráma a forradalom továbbvitelének két járhatatlan útját mutatja be: az ellenforradalommal váló dogmatizmust és a nyitott horizontú, de önmagát érvényesíteni nem tudó, szinte romantikus naivságú álmodozót”. A drámaelemzések közé – 1984-ben készült el a monográfia – még nem vehette föl Görömbei az 1985-ös *Advent a Hargitánt*, az *Álomkommandó* pedig a könyv megjelenése után vált ismertté.

Olasz Sándor

Gyergyai Albert: A várostól a viláig.

A szöveget gondozta Szávai János. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1986. 493 l.

Gyergyai Albert visszaemlékezéseinek (*Anyám meg a fahum*, 1972, *A fahutól a városig* 1979) harmadik kötetében az első budapesti évek, az egyetem, az Eötvös Collégium életének legfontosabb, legérdekesebb pillanatait, majd a számára fontos emberekkel történt találkozásait, végül külföldi tartózkodásaihoz fűződő élményeit idézi fel.

A kötet anyagának egy részét már korábban közzétette, pl. a Horváth Jánosról és Riedl Frigyesről szóló tanulmányok már megjelentek *A Nyugat árnyékában* című műben is, az írások nagyobb része azonban 1978–81 között készült, egykorú naplójegyzetek alapján. A visszaemlékezések szövege az író elképzeléseit tükrözi, ő maga állította össze a tartalomjegyzéket is. Egyetlen kiegészítés a hagyatékából előkerült napló alapján az 1953-ban íródott Berda Józsefre és Laczkó Gézára vonatkozó feljegyzés.

A sajtó alá rendező jegyzetei csatlakoznak a szöveghez.

Ny. J.

Gyergyai Albert bibliográfia.

Összeállította Balla Mária. Szíjártó István előszavával. Kaposvári Tanítóképző Főiskola–Nagybajomi Tanács, Kaposvár–Nagybajom, 1986. 67 l.

A kis személyi bibliográfia, melynek anyaggyűjtése 1984-ben zárult, tartalmazza Gyergyai Albert önálló kötetait, ezek ismertetéseit, kritikáit, szerkesztői tevékenységét, tanulmány értékű elő- és utószavait, önálló műfordításköteteit, valamint az irodalomtörténészről szóló irodalmat. Az egyes tételek időrendben, azon belül szerzői betűrendben sorjáznak. A tételszámokra utaló név- és címmutató csatlakozik az összeállításhoz.

Balla Mária a bevezetőben bevallja, hogy az anyaggyűjtés *nem* autopszia alapján készült, s nem törekedett teljességre. Ez bizony nagy hiba, hisz a bibliográfia nem tartalmazza a folyóiratpublikációkat, a tanulmánykötetekben megjelent írásokat, a kisebb műfordításokat, s a francia nyelvű Gyergyai-irodalmat, tehát mindazt az információt, amelyet egy könyvtári katalógus átnézése után még tudnunk kellene!

A bibliográfia elé Szíjártó István írt Gyergyai Albertet bemutató rövid előszót.

Ny. J.

Gyüre Lajos: Kassai Napló 1918–1929.

Madách Könyv- és Lapkiadó, Bratislava, 1986. 257 l.

A kultúrtörténeti hagyomány-feltárás egyik legmunkaigényesebb területe a sajtótörténet. Vonatkozik ez Gyüre Lajosra és a *Kassai Napló 1918–1929* című kötetére is. Botka Ferenc, Turczel Lajos és Fónod Zoltán e szakterületen elért úttörő jelentőségű eredményei után Gyüre Lajos e témában a kezdetek kezdetéig nyúl vissza.

A Kassai Napló mint az 1883-ban alapított Felsőmagyarország című lap jogutóda az adott terület magyar szellemi életében a folyamatosságot, az 1918-as változások nyomán az újrakezdést jelentette. Fábry Zoltán írja a Kassai Naplóról: „Az induló magyar írás lényegében itt és innen startolt: Darkó István, Földes Sándor, Győry Dezső, Jarnó József, Komlós Aladár, Márai Sándor, Merényi Gyula, Mihályi Ödön, Sebesi Ernő, Simándy Pál, Tamás Mihály, Vozári Dezső és jómagam a Kassai Napló Vasárnapjában leltünk megértő otthonra.” Majd tovább: „...el lehet mondani: a szlovenszkói értékirodalmat 1921-től 1925 első feléig... a Kassai Napló jelentette”.

Fábry szavait meggyőzően igazolják Gyüre Lajosnak a lap irodalmi közleményeivel kapcsolatos elemzései, s szerkesztése történetének és a szellemi-politikai életben betöltött szerepének mélyreható feltárása.

A Kassai Naplót – néhány félrevezető közlés nyomán – a szakvélemény a magyar liberális emigráció lapjaként tartja számon. Gyüre kritika tárgyává teszi ezt a beállítást a lap szerkesztése történetének részletes bemutatásával, s ugyanakkor objektíven értékeli az emigránsoknak a lapban betöltött szerepét is. Azok döntő többsége Bécsből vagy Berlinből küldözgette írásait, köztük pl. Balázs Béla, Barta Lajos, Déry Tibor, Farkas Antal, Kassák Lajos, Lengyel József és mások, köztük főként Ignotus, aki belső munkatársként szinte napi cikkírója volt éveken keresztül a lapnak. Sajtótörténeti bevezetőjében Gyüre külön fejezetet szentel a lap és az emigránsok kapcsolatának, s azon belül Ignotusnak. A Kassai Napló kezdeti szakaszában rendkívül sokszínű munkatársi gárdával dolgozott. Egy 1923-as szerkesztőségi cikk közlése szerint a lap „Főszerkesztője: dr. Szepessi Miksa, felelős szerk.: Dzurányi László, munkatársak: Ignotus Hugo, Vécsey Zoltán, Czigler Ignác, Propperné Békefi Hermin, Székely Jenő, Grusetzky Ferenc. Sport: Julius Dezső, belső munkatársak. Cikkírók: dr. Arató Gyula, dr. Alkalay Ödön (Wien), Barta Lajos (Wien), dr. Beke Manó (Bp.), Balázs Béla (Wien) Damó Oszkár (Miskolc), Darvas János (Beje), dr. Elkán Miksa, Franyó Zoltán (Wien), Komlós Aladár (Berlin), Sándor Imre, dr. Lóránd Sándor, dr. Müller Vilmos, dr. Nemes György, Tamás Mihály, dr. Flórián Károly, Fábry Zoltán, Földes Sándor, Farkas Antal, dr. Kerekes György, dr. Kálniczky Géza, Kemény Lajos, Kultsár Miklós, Márai Sándor (Berlin), dr. Mohácsi Jenő (Bp.), Mécs László, Merényi Gyula, Jaczkó Olga, Simándy Pál, Sebesi Ernő, Sárosi Árpád, Szende Pál, dr. Szerényi Ferdinánd (Ungvár) dr. Sziklay Ferenc, Vozári Dezső.” Mindezek mellett még további széles körű – csehszlovákiai, magyarországi és külföldi – tudósító gárda dolgozott a lapnak.

A legtöbb irodalmi publikációval szereplő csehszlovákiai szerzőket Fábry fentebb idézett felsorolásából már ismerjük. A kortárs magyar irodalomból főként a Nyugat első, s részben második nemzedéke szerepel a lapban, de pl. József Attilától is 20 verset közöltek. A szerző külön fejezetben tárgyalja József Attila és a lap kap-

csolatát, elemzi a szakirodalom által csak részben ismert versvariációkat és a korabeli tervezett, de meg nem valósult csehszlovákiai József Attila kiadás történeti háttérét is. A nemzetközi irodalomból a szlovák és cseh írók mellett a világirodalom kortárs nagyjai – többségben a németek, franciák – olvashatók a lap oldalain.

Gyüre tömören és érdekesen vázolja fel a lapnak a korabeli csehszlovákiai sajtó-, politika- és tőke-érdekeltségek közötti harc által befolyásolt történetét, amelyből kiderül, hogy kezdeti nagy sikere (18–20 ezres példányszám) a minden irányzat előtti nyitottságának, hanyatlása pedig elsősorban a konzervatív politikához való csatlakozásának köszönhető.

A sajtótörténeti bevezetést a Kassai Naplóra vonatkozó irodalom, majd a lap irodalmi és kultúrtörténeti vonatkozású publikációinak a bibliográfiája követi, a szlovenszói, a magyarországi, az emigráns és az erdélyi magyar irodalomra való bontás fejezetei szerint, amelyek általában további: „Általános rész” és „Egyes szerzők” alfejezetekre oszlanak. Ezeket a „Művészetek”, „Színház és filmművészet”, „Kultúrpolitikai cikkek” bibliográfiai fejezetei követik. Kár, hogy a kötet névmutatója csak a sajtótörténeti bevezetés neveit dolgozta fel, a jegyzetek és a bibliográfia névanyagát már nem. A jegyzetek ugyanis sok, másutt nehezen található információt közölnek az egyes szerzőkről; a bibliográfiában pedig nem minden szerző kap önálló fejezetet, s aki igen, ott sem mindenben következetes a nem szépirodalmi anyag besorolása. Kis filológiai szépséghibával együtt a kötet az egyetemes magyar kultúrtörténet rendkívül hasznos kiadványa.

Varga Rózsa

Hans Dernschwam's Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553/55).

Nach der Urschrift im Fugger-Archiv herausgegeben und erläutert von Franz Babinger. Neudruck der 1. Auflage 1923, mit einem Nachwort von Roman Schnur. Duncker und Humblot, Berlin und München, 1986. 318 l.

A csehországi születésű, de élete java részét Magyarországon töltő Hans Dernschwam munkássága beletartozik a magyarországi irodalom történetébe. Törökországi útinaplója pedig nemcsak a török viszonyokra, de a XVI. századi magyar történelemre is elsőrendű – bár gyakran elfogult – forrás. 1984 óta a tájszólásban írt, s gyakran nehezen értelmezhető német szöveg, Dernschwam más írásaival együtt már magyarul is hozzáférhető, Tardy Lajos jóvoltából (Budapest, Európa). Most a könyvritkaságnak számító eredeti Babinger-féle kiadás hasonmásával is rendelkezhetünk, ami márcsak azért is fontos, mert Babinger közölte a naplóíró rajzait is, melyeket a magyar kiadás sajnálatosan mellőzött. Az újrakiadást kezdeményező Roman Schnur rövid utószava kiválóan tájékoztat a Babinger óta történt újabb Dernschwam-kutatásokról (Tardy fordítása mellett említi Dernschwam könyvtár-katalógusának 1984-ben megjelent szegedi kiadását is), és tájékoztatást nyújt a Dernschwam utáni törökországi követjárásokat ismertető útibeszámolókról is. Utószava végén Schnur meleg szavakkal emlékezik meg magyar kollégáiról, köztük az 1985-ben elhunyt Bónis Györgyről.

Klaniczay Tibor

Haraszi Sándor: Befejezetlen számvetés.

Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986. 253 l. (Tények és tanúk)

A dokumentumok, tények iránti folyamatosan meglévő és egyre növekvő igény hívta életre a Magvető Könyvkiadó e sikeres sorozatát, amelyben kortársak – jeles, kiemelkedő személyiségek és hétköznapiak hősei – mondják el életüket, esetleg egy-egy életszakaszukat. Minden kötet segít feltárni az elmúlt évtizedek történetét, mindegyik hozzátesz valamit a bonyolult korszak egy-egy területének megismeréséhez. Haraszi Sándor (1897–1982) emlékirata nemcsak egy kiemelkedő baloldali politikus, forradalmár és lapszerkesztő mozgalmas és tanulságos életével ismert meg, hanem az illegális kommunista mozgalomnak, majd az ötvenes évek szektás politikájának számos eddig kevésbé ismert, vagy nem így tudott eseményével, mozzanatával is. Mivel Haraszi Sándor nyíltan fellépett Rákosiék politikája ellen, rendkívül viszontagságos élete volt, előbb koholt vádak alapján életfogytiglani börtönbüntetést kapott, majd kiszabadult, de volt halálos ítélete is. 1956 novemberében Romániába szállították családjával együtt. (Erről a korszakról egyre több film- és szövegdokumentum áll ma már rendelkezésre.) 1960 áprilisában szabadult a börtönből, ezután az Akadémiai Kiadó Lexikonszerkesztőségében dolgozott. Emlékiratában ezeket az eseményeket már nem volt módja rögzíteni, halála megakadályozta ebben, de a kötet végén Tóth Pál Péternek adott interjújában azokat az éveket is vázolja, amelyek már nem szerepelnek életrajzában. Mivel olyan fontos szerepet vitt az 1945 utáni politikai életben, a sajtó alakításában, s neves személyiségekkel is közeli kapcsolatban állt, emlékezése forrásanyagként is jól hasznosítható, de egy jellegzetes értelmi-ségi életútjáról készült beszámolóként is érdekes. A kötetet jegyzőkönyvek részletei, börtönből írott levelek és pontos jegyzetek egészítik ki.

R. T. O.

Hasznos tudnivalók.

Hasznos házi jegyzetek. Gyűjtögette Fáy András 1826. Hasznos tudnivalók innen-onnan. Összegyűjtötte Vajda Ferencz 1899. Szerkesztette, a jegyzeteket és az utószót írta Juhász István. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986. 537 l. (Magyar Hírmondó)

Régi kéziratos hagyományt elevenített fel a meséről ismert Fáy András, amikor különféle hasznos tudnivalókat jegyzett le honfitársai épülésére. Egyrészt Puky Pál kézirátát menekítette így az enyészettől, másrészt saját gyűjtés alapján szerzett be kertészeti, gazdasági jellegű recepteket. (Az orvoslásra szolgálókat a cenzúra – a szerző laikus voltára való tekintettel – nem engedte megjelentetni.) Van hasznos ötlete a bor kezelésére és a kártékony rovarok elűzésére éppúgy, mint a selyemhernyó-tenyésztésre vagy a pomádékészítésre. Munkáját kis magyarázó szótárral is gondosan ellátta.

A kötetbe foglalt másik mű nem jelent meg saját korában, kézirata egy tel-avivi antikváriumból került elő. Lejegyzője, Vajda Ferenc a múlt század végi polgár szempontrendszerét ránk örökítve készítette el a Fáyéhoz hasonló célzatú feljegyzéseit. Azzal a különbséggel, hogy ő nem csupán a ház körüli tudnivalók és tennivalók gyűj-

teményét nyújtja át, hanem a korabeli újságokból összemásolhatta – mint hajdani diákok tették omniáriumaikban – azokat a furcsaságokat, amelyek felkeltették érdeklődését. (Például a szoptató férfiakról, az emberevés okairól, a mesterséges esőről, különféle babonákról, s a rekordok könyvébe illő kuriózumokról.)

Juhász István lakonikus utószava és jegyzetei zárják a könyvet.

J. J.

Hegyi Béla: Kimondva is kimondatlan.

Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986. 283 l.

Az eddig megjelent riport- és tanulmánykötetei után újabb könyve látott napvilágot Hegyi Bélának.

„Az élet hitet követel mindenkitől, az istenhívőtől és ateistától egyaránt. Hit nélkül üres minden cselekvés, hit nélkül nincs becse a meggyőződésnek.” – írja a könyv bevezetőjében. A változatos témájú írásokat talán ez a vezérmotívum fűzi föl egy eszmei láncolatra és adja meg a kötet egységét. Tíz év – 1974–1984 – terméséből válogatva áll egybe a kötet magas színvonalú, meggyőző és „hiteles” tanulmányokból. Olvashatjuk magyar költők istenhitről valló verseinek elemzését, s tanulmányt Jékely Zoltánról, Ady Endréről, Nagy Lászlóról. Lényeglátóan jellemzi a két költőbarátot, Pilinszky Jánost és Rónay Györgyöt, mondván: Rónay a kiküzdött harmónia, Pilinszky az ismétlődő katarzis. Ezen kívül Vas Istvánnak, Szántó Piroskának és Borsos Miklósnak szentel egy-egy nagyobb léleketű tanulmányt a szerző. Kultúrtörténeti dokumentum a Vigilia betiltásának okairól írt tanulmány. A lap 1944–46 között nem jelenhetett meg. A fő vád az volt, hogy a francia műveltséget terjeszti a német helyett.

A kötet utolsó tanulmánya az *Új típusú ember?* címet viseli. Ebben eredeti és szuverén gondolatokkal közelíti meg a szerző századvégünknek valóban kulcsfontosságú kérdését, amelyre nem szokás eléggé figyelni és gondolni. Technokrata szemléletű és a gazdasági fejlődés görcsös vágyában töltött napjainkban megfélemezünk az emberi minőség egyedülálló szerepéről. Hegyi Béla kötetzáró tanulmánya ennek fontosságáról szól, erre világít rá meggyőző erővel.

B. Hajtó Zsófia

Hegyi Béla: Párbeszédnek tükré.

Interjúk és vallomások az istenhit, a vallás, a keresztény és nem keresztény világnézet kérdéseiről. Ecclesia, Budapest, 1986. 293 l.

A gyűjtemény összeállítója, Hegyi Béla több mint másfél évtizedet töltött a Vigilia szerkesztőségében, ahol a keresztény–marxista dialógus már 1968-ban megindult. A párbeszédnek itt, majd mind gyakrabban az Új Ember hasábjain is sajátos műfajává lett a körkérdés, és a beérkező válaszok közzététele; rendszeressé vált a szellemi élet jelentős személyiségeinek megszólaltatása éppen úgy, mint a mintavételszerű közvéleménykutatások lefolytatása. Hegyi friss összeállításának anyagai ennek a

munkának a dokumentumai az elmúlt majd két évtizedből, amelyek szociográfiai képét is fölrajzolják a magyarországi vallásosságnak, benne neves művészek, írók, orvosok vallomásaival. A kötet élén az *Isten és én* (1977) körkérdéssorozat áll, melynek keretében a megszólalók között van Beney Zsuzsa, Csanád Béla, Falu Tamás, Fekete Gyula, Görgy Gábor, Hernádi Gyula, Karinthy Ferenc, Károlyi Amy, Kerényi Grácia, Mándy Iván, Mészöly Miklós, Nádas Péter, Páskándi Géza, Pilinszky János, Sánta Ferenc, Somlyó György, Sőtér István, Szentkuthy Miklós, Tarbay Ede, Thurzó Gábor, Vasadi Péter, Weöres Sándor és Zelk Zoltán. Amint az a névsorból is látható, a megkérdezettek – hívő katolikusok, ateisták, egzisztencialisták és szkeptikusok – álláspontja valóban jól szolgálta a dialógust, fontos adalékokkal segítve az egyes alkotók világgépéről alkotott vélemény megalapozását is. Figyelemreméltó beszélgetés a kötetben a *Hitt-e Petőfi?* c. kerekasztalbeszélgetés, melynek résztvevői Berki Viola, Bánhegyi Jób, Dévényi Iván, Ignác Rózsa, Kunszery Gyula, Szalatnai Rezső és Szeghalmi Elemér voltak (a szöveg itt jelenik meg először); csatlakozik ehhez a személyesebb természetű *Miért vagyok – nem vagyok kereszt(tyén)tény?* Vigília-kérdés (1975), amelyben az írók, szerkesztők közül (zenészek, teológusok, színészek mellett) Dienes Valéria, Faragó Vilmos, Féja Géza, Keresztury Dezső, Kolozsvári Grandpierre Emil, Mándy Iván, Passuth László, Szentkuthy Miklós és Toldalagi Pál nyilatkozott meg. Tartalmaz a kötet különféle témakörökben vizsgálódó „tömegebb” feméréseket is, részben az ifjúság, részben pedig a különféle foglalkozásúak köréből; ezek az írások, szám szerint hat, mintegy általánosítják a „nagy nevek” vallomásaiban megfogalmazott gondolatokat. A *Ki hogyan imádkozik?* című körkérdésben (Új Ember, 1972 – a teljes szöveg itt jelenik meg először) Gyurkovics Tibor, Rónay György, Possonyi László, Kunszery Gyula, Vasadi Péter és Balássy László, más beszélgetésekben – a karácsonyról, Jézus kilétéről vagy a modern prédikációról – Bálint Endre, Benamy Sándor, Benedek István, Gyurkovics Tibor, Ignác Rózsa, Kondor Béla, Lengyel József, Mécs László, Nemes Nagy Ágnes, Ottlik Géza, Vas István és Weöres Sándor szólal meg. Noha úgy tűnik, hogy az e műfajban eddig közzétett vallomások, interjúk, viták anyaga mögött a kötet némiképp elmarad, ez a válogatás jelentős hozzájárulás a kiadó és a szerző bevezetőiben is hangsúlyozott célok megvalósításához, miközben lényeges irodalom- és kortörténeti felvilágosításokkal szolgál az egyes művészi világgépek egységének vagy töredékeinek értelmezéséhez. A könyvet rövid, az egyes írások eredeti lelőhelyére vonatkozó jegyzetanyag zárja.

Csapody Miklós

Hermann István: A hitvitától a drámáig.
Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1986. 526 l.

Az ELTE Bölcsészettudományi Karának filozófia tanszékén tanító egyetemi tanár 1971 és 1983 közötti nagyobb lélegzetű művészetelméleti és kultúrpolitikai tanulmányait, a közművelődés problémaköréről szóló feladatkielölő írásait, az élet-színvonal és a művelődés kapcsolatát fejtegető esszéit, valamint színházi és televíziós bírálatait és a magyar dráma helyzetére vonatkozó elemzéseit tartalmazza ez a

kötet. Az írásokat három ciklusba rendezte: a *Kultúra és szabadság, Thália világa, A kamera tükrében* címen harminchét különböző hosszúságú, fajsúlyú, műfajú tanulmány keresi a mai magyar kultúra, kulturális közélet, színházművészet aktuális kérdéseire a választ. Az első ciklus széles filozófiatörténeti alapon nyugvó tanulmányai-ból *A felépítményvita Magyarországon* címűt azért emeljük ki, mert az elmúlt évtizedek irodalomelméleti gondolkodását, a magyar irodalom közvetlen befolyását eldöntő irodalompolitikai elveket tárja fel, s így irodalomtörténeti jelentősége van a közelmúlt irodalmi termésének bemutatásában, értelmezésében. A folyóiratokban hosszú ideig folyó vitába Hermann *Áruvá vált-e a kultúra?* című írása elméleti igény-nel szólt bele. Igényét, hogy „az árpolitikában semmiképpen sem szabad a művészetet a szabadpiac ármozgásainak kitenni” – a társadalmi mozgások, jelenségek nap-jainkban kevésbé tudják teljesíteni. 1976-os *Szemléleti és stílustörekvések a mai magyar drámában* című áttekintése az általa hitvitázónak nevezett drámatípus meghatározó jelenlétét regisztrálja, s meggyőződése, hogy a dráma a líra mellé sorakozhat fel a kortárs magyar irodalomban.

A hetvenes években készített évadelemzései, egyes előadások tüzetes bemutatása drámatörténeti dokumentummá vált mára, színházi szakemberek számára pontos visszajelzés a törekvések megértéséről vagy visszautasításáról, a dráma-választásról, előadások stílusáról. Folyamatos színházi megújulást sürgető írások ezek, új tendenciák keresésére buzdítanak, s keményen számontartják a drámák hibáit. A televízió elméletével marxista módon foglalkozók kis számú táborában Hermann István fontos szerepet vállalt, s jelen kötetében is számos tanulmányt szentel a televízió társadalmi létének, helyének, hatásának meghatározására. A televízió sajátos esztétikájának kidolgozásából is nagy részt vállal magára, elméletét néhány produkció (dokumentumfilmek, mitikus történetek, kortárs írók műveinek képernyőre átdolgozott változata) alapján mutatja be. Érdekesek a szórakoztató filmről szóló fejtegetései, s az 1983-as filmszemlével kapcsolatos kritikus megjegyzései is.

R. T. O.

A Holnap.

Ady Endre, Babits Mihály, Balázs Béla, Dutka Ákos, Emőd Tamás, Juhász Gyula, Miklós Jutka versei. Sajtó alá rendezte [és bevezette]: Antal Sándor. A Holnap Irodalmi Társaság kiadása, Nagyvárad, 1908. 188 l.

Szerkesztette: Téglás János. Lakatos István tanulmányával. Kiadja a Ságvári Endre Nyomdaipari Szakközépiskola és Szakmunkásképző Intézet. Budapest, 1986. 278 l. (Irodalmi ritkaságok betűhív kiadásban II.)

Az 5x7 cm-es könyvecske nemcsak a nagyjelentőségű antológia újrakiadása miatt tarthat igényt a magyar irodalom iránt érdeklődők figyelmére. Függelékében válogatást közöl az egykori megjelenést követő kritikákból. Az értetlenkedő, csúfolódó, A Holnapot és költőit elítélő írásokból olvashatunk itt néhányat. (Herczeg Ferenc, Új Idők 1908., Kemény Simon, Nyugat 1908., Rákosi Jenő, Budapesti Hírlap, 1908., Budapesti Szemle, 1908. „f” betűjel.) Itt találjuk Szabolcska Mihály hír-

hedt *Fiaim, csak énekeljetek* című versét is. A ma már nehezen hozzáférhető szövegek élvezetes olvasmányt nyújtanak az apró betűkkel megbirkózóknak.

Lakatos István tanulmánya a kötet utószavaként *A Holnap és utókora* címmel alapos áttekintést nyújt az antológia szervezésének, megjelenésének egykori és irodalomtörténeti jelentőségéről, szerepéről a benne megjelenő költők életművében, s az életművek későbbi értékelésében.

A Téglás János által szerkesztett kötetet irodalmi, irodalomtörténeti anyaga fontos kiadvánnyá teszi. Azonban formátuma meghatározza sorsát: nehezen olvasható és csak körülményesen szerezhető meg.

Stauder Mária

Huber Kálmáné: A Minerva folyóirat története és repertórium. 1922–1944.
Pécs, 1986. 63 l.

Közismert, hogy a Thienemann Tivadar által szerkesztett Minerva a két világháború között az egyik legrangosabb magyar tudományos folyóirat volt; szerzői szinte mindvégig a humán tudományok legjobbjai közül kerültek ki. Dicséretes ezért, hogy sor került a folyóirat, illetve az azt névleg fenntartó Minerva Társaság történetének a megírására. A szerző felhasználta ehhez a fellelhető iratanyagot, a szerkesztő illetve munkatársainak levelezését; tömören jellemzi a folyóiratnak az ún. szellem-történeti irányhoz való viszonyát, s közli Thienemann rövid életrajzát. (Érthetetlen tévedés a szerzőnek az az állítása, hogy Thienemann 1944-től külföldön tartózkodott, s a háború után nem tért haza, holott a háború után egy darabig még folytatta tanári munkáját a pesti egyetemen, s csak 1947-ben távozott.) A kiadvány közli egyúttal a folyóirat és a vele összefüggő Minerva-könyvtár teljes repertóriumát. Tekintettel arra, hogy a folyóirat és a sorozat szerkesztésében sok rendetlenség mutatkozik (következetlenségek, számozási hibák stb.), az egyes kötetek, számok pontos tartalmának, illetve a közlemények hiteles bibliográfiájának a közlése felette hasznos segítség a kutató számára.

Klaniczay Tibor

Hunfalvy Pál: Napló 1848–1849.

Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Urbán Aladár. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1986. 445 l. (Magyar Ritkaságok)

A gazdag magyar memoárirodalomban a szabadságharcról számot adó emlékiratok mennyiségüket tekintve is jelentős helyet foglalnak el. Bár a történeti szempontból legértékesebb munkák többsége kiadásra került már, számos megjelentetésre érdemes van még kéziratban. Mindeddig főként azok maradtak szemhatárunkon kívül, melyek nem egyértelműen a kiadás szándékával, vagy nem a szabadságharc legfontosabb résztvevőinek tollából születtek; pedig hitelességüket tekintve ezek a megbízhatóbb források. A szabadságharcos emlékiratok e vonulatához tartozik Hunfalvy Pál naplója is, melyet 1848 júliusától 1849 októberéig vezetett, s mely több-

szöri eltűnés után most teljes terjedelmében, s az 1849-ben feleségéhez írt leveleivel együtt napvilágot látott.

Hunfalvyt elsősorban tudósként ismerjük; Urbán Aladár, a kötet sajtó alá rendezője bevezető tanulmányában a teljes pályaképből a politikust rajzolja elénk, a Naplóban pedig a haza ügyét felelősséggel szíven viselő országgyűlési képviselővel szembe-sülünk. Hunfalvy nem állt az események középpontjában, de országgyűlési képviselőként tevékenyen politizált, s a haza sorsáról döntők közelében volt. Naplója történeti értékét e tények alapozzák meg, hiszen följegyzéseinek túlnyomó részében az országgyűlés munkáját ismerteti. A kiadott szabadságharcos emlékiratok sorában azonban nem csupán azért kellett helyet kapnia, hogy a képviselők tevékenységéről hitelesebb képünk legyen, hanem Hunfalvynak a szabadságharc folyamán követett álláspontja miatt is megismerésre érdemes: a 48-as törvényekhez ragaszkodva ugyan, de a forradalmi lépéseket elvetve, soha nem kívánta a dinasztától való elszakadást.

Naplójában e magatartás kialakulásának nyomon követése során sokak kétségei megfogalmazásának lehetünk tanúi. Hogy mérsékelt, később békepártinak nevezett magatartásához mennyi fájdalom, belső küzdelem vezetete el, s vele együtt vezetett el sokakat, ezt bizonyítják kétkedéseinek és sokszor indulatainak is bőséggel teret adó leírásai.

A Napló szövegében sok apró jel utal arra, hogy Hunfalvy gondolt a megjelenítésre, s talán nem csak az eseményekért való felelősség, a nemzethalál állandóan felbukkanó képének, a lelkiismereti kérdések középpontba helyezésének, hanem e rejtett szándéknak is köszönhető, hogy rendszeresen vezetett följegyzései nem egyszerűen leíróak, tényközlőek, hanem egészében egy reflexív mű bontakozik ki naplójában. Feleségéhez írt leveleiben a személyesség és a reflexiók természetesen még inkább teret nyernek, s együttes közlésüket a Naplóval nem csak az időbeli azonosság, hanem az is indokolja, hogy a levelekbe foglalt gondolatok mintegy kódaként zárják le az eseményeket kísérő gondolatmenetet; teljessé téve a Hunfalvy képviselte magatartás képét, melynek lényegét egyik levelében így összegezte: „az erőszakolt politikának sem vagyok barátja, mely inkább halált, mint megadást kiabál. Igenis inkább halál, mint gyávaság, de az egyed magáról beszélhet így, nem a képviselő másokról.” Hunfalvy naplóját és leveleit dokumentumértékükön túl, e kettősség feszültsége, s tépelődő, vívódó, indulatainak is hangot adó embertől az országgyűlésen a haza ügyeiben józanul, megfontoltan cselekvő képviselőhöz vezető „út” tanúsága teszi igazán figyelmünkre méltóvá.

Egyed Ilona

Hungarológiai napok.

Szombathely, 1986. január 27–28. Az ülésszakon elhangzott előadások. Szerkesztette: Szalay László. Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola, Szombathely, 1986. 236 l.

A Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskolán megrendezett tudományos tanácskozás előadásainak és korreferátumainak teljes anyagát adja közre a kötet. Az ülést két plenáris előadás (*Imre Samu*: Gondolatok a burgenlandi magyarságtudatásról, *Szabó Géza*: Anyanyelv és nyelvcsera a nyugati magyar nyelvterületeken) nyitotta meg, majd

három szekcióban (A hungarológiai kapcsolatok, Nyelvi kultúra, Néprajz) hangzott el a többi tanulmány, kutatási beszámoló. A főiskola tanárain kívül ausztriai, jugoszláviai, svédországi résztvevői is voltak a tanácskozásnak, hiszen a főiskola a Maribori Pedagógiai Akadémiával és a Burgenlandi Magyarok Kulturális Egyesületével szoros kapcsolatban áll. Az előadások témaköre igen széles volt: a magyar nyelv tanításának problémái és lehetőségei idegen környezetben, kétnyelvűség, magyarságtudat, nemzetiségi pedagógusképzés, népi vallásosság, népzenei hagyományok, az Őrség középkori történelme, az 1921-es nyugat-magyarországi események Prónai Pál naplójából stb.

A tanácskozást záró beszédében Szalay László kifejtette, hogy Szombathelyen a határmenti kapcsolatok fokozatosan bővülő lehetőségeket adtak a nyelvi és kulturális közösségek értékeinek feltárására, megőrzésére, továbbfejlesztésére, s ezt a célt kívánta szolgálni a főiskola is e tudományos tanácskozás megszervezésével.

Ny. J.

Huszár Gál: A keresztyéni gyülekezetben való isteni dicséretnek és imádságoknak, Komjáti 1574.

A faksimile szövegét közzéteszi Kőszeghy Péter. Kísérő tanulmány: Húbert Gabriella. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986. 353, 354–737, 738–1052. 1. (Bibliotheca Hungarica Antiqua 13.)

Huszár Gál mind terjedelmében, mind szerkesztői elveiben kiemelkedő fontosságú művéből három példány maradt ránk. Ezek közül a legteljesebb az Evangélikus, majd az Országos Széchényi Könyvtárba került, a mostani faksimile kiadás ez alapján készült. Minőségéről el kell mondanunk, hogy a sorozat régebbi kötetéhez szokott kezünk nehezen szokja meg a modern vászonkötést, de be kell látnunk, hogy a pénz keményen beszél. Maga a szöveg általában jól olvasható, de a kurzivált részek bizony helyenként igen elmosódottak.

A Huszár Gálról nagy monográfiát készítő Botta István tanácsait is hasznosító kísérő tanulmány világos, áttekinthető és jól szegmentált gondolatmenetben ismerteti meg az olvasót az énekeskönyv rendkívüli fontosságával. Kivételessé teszi a művet már az is, hogy a gyűjtemény egyszerre tekinthető graduálnak, azaz az evangélikus istentiszteletek vezérkönyvének, s gyülekezeti énekeskönyvnek. Huszár Gál koncepciója tehát Húbert Gabriella szerint az volt, hogy egy általánosan használható kézikönyvet, afféle *Liber usualist* hozzon létre. A tanulmány világosan vázolja fel a mű szerkezetét, amit az is elengedhetetlenül szükségessé tett, hogy maga az ajánlás ezt nem domborítja ki eléggé. Ebben ugyanis Huszár Gál elsősorban az anyanyelvi éneklés fontosságának teológiai indoklására koncentrált, s a szerkesztői elvek helyett csupán az elődökhöz való viszonyát tárgyalja, bár rendkívül fontos „újítása”, hogy korábbi – Borsa Gedeon által nemrég felfedezett – gyűjteményétől eltérően ezúttal mindenkinek szól.

A tanulmány nagyon érzékletesen domborítja ki, hogy eme gyűjtemény legfontosabb, a korábbi református énekeskönyvektől eltérő sajátossága az egyneműsítéstől idegenkedő, rugalmas liturgikus gyakorlat körvonalazása. Huszár Gál többször

fogalmaz úgy, hogy a liturgia egy-egy pontján a „minister” maga döntheti el, melyik énekre esik választása. De hasonló tapasztalunk a közölt imádságszövegek esetében is, amelyek egyébként később bekerültek Huszár Dávid kiadványába. De fontos ez a hangoltság abból a szempontból is, hogy Huszár Gál liturgikus rendje több ponton érintkezik a középkori liturgiával is. Ezzel is magyarázható, hogy a zsoltárparafrázisokon kívül a könyv igen nagy számban őriz meg a hagyományos középkori műfajokból is. De joggal mutat rá a tanulmány a szerkesztő eljárásának olyan fontos sajátosságára is, hogy nem kezeli mellékesnek a szerzőség kérdését. Ennek megfelelően ahol csak tudja, feltünteti a beválogatott énekek szerzőjének a nevét. A fentiek mellett ez is rendkívül becselessé teszi a gyűjteményt. Mindezek alapján Húbert Gabriella joggal fogalmazza meg mintegy összegzés gyanánt: Huszár Gál inkább magáénak érezte 1574-es, mint 1560-as kiadványát. Csak 1574-ben valósíthatta meg régi tervét, „egy olyan énekeskönyv létrehozását, amely graduál és gyülekezeti énekeskönyv egyszerre, amelynek anyaga nem csupán a komjáti igényeket tükrözi.”

A kötet használatát nagy mértékben elősegítik a kísérő tanulmány tömör megállapításait illusztráló táblázatok, amelyek közül néhány a XVI. századi énekeskönyveink egészéről tüntet fel összehasonlító adatokat, valamint a graduál-részhez közölt mutató, amely műfajok szerint szerepelteti az egyes darabokat, s amely az RMNY incipit-mutatójával együtt könnyen elérhetővé teszi a keresett énekeket.

Balázs Mihály

In memoriam Kardos György.

Szerkesztette és gondozta: Hegedős Mária és Sebestyén Lajos. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986, 195 l.

Kardos György huszonöt évig volt a Magvető Könyvkiadó igazgatója. Magyarországon e kiadón kívül csupán egy másik nagy, szépirodalmi műveket kiadó intézmény volt, azt Illés Endre vezette évtizedeken át. Mindkettőjük személye meghatározó volt az elmúlt korszak irodalmának megteremtésében, terjesztésében, a kortárs írók műveinek inspirálásában, gondozásában, sorsának alakításában. A Magvető Kiadó az élő írók kiadásában sokszorosan nagyobb szerepet vállalt, Kardos György így – amint számos emlékezője írja – „egyszemélyes intézmény” volt, a kor jellegzetes alakja, „prototípus, korsűrítő, szinte plakátra való jelképalak”. A kötetben szereplő harminckilenc író, költő emlékező írásaiból kirajzolódik Kardos György portréja, életének számos eseménye, ízlésvilága, harcmodora, munkaszeretetének és munkabírásiának legendás eredményessége, politikai meggyőződése, barátságainak alakulása, bonyolult egyéniségének és pályafutásának néhány jellegzetes vonása. A hiteles Kardos-kép kialakításához azonban nem elegendő a hiányát jelző szubjektív hangú visszaemlékezés; ahhoz nagyobb távlatra és többirányú információra lesz szükség.

R. Takács Olga

Izsák József: *Illyés Gyula költői vilásképe 1950–1983.*

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1986. 555 l.

A nagyszabású monográfia első, az 1920 és 1950 közötti pályaszakaszt felmérő része 1982-ben jelent meg. Az Illyésről szóló szakirodalom a költő halála óta hatalmasra növekedett, de átfogó, a teljes életművet tárgyaló monográfia nem született róla. (Csak 1989-ben látott napvilágot Tamás Attila *Illyés Gyula* című kismonográfiája a Kortársaink című sorozatban.) A Marosvásárhelyen élő szerző három nagy szakaszra tagolja az illyési életmű utolsó évtizedeit: *A forradalmi eszmények tisztaságáért* (1950–1962); *Az emberi összetartozás szolgálatában* (1962–1968), *A szuverén szellemiség vilásképe* (1969–1983). Amint a címek is jelzik, nem egyszerű életrajzi leírásra, s benne hagyományos műelemzésekre vállalkozik Izsák, hanem megpróbálja ezt a mozgalmas, dinamikus, hatalmas életművet a világgép változásaival, s e változások sodrában született művek fejlődésrajzával bemutatni. Az óriási feladatot a rendelkezésére álló valamennyi irodalomtörténeti módszer (mikrofilológia, biográfia, műfaji elemzés, összehasonlító elvek alkalmazása, hatástörténet, eszmetörténet stb.) együttes alkalmazásával, tökéletes tárgyismerettel, nagy beleérzőképességgel, tudományos pontossággal és magával ragadó, olvasmányos nyelven oldja meg. Minden pályaszakasz, minden jelentős mű bemutatásánál figyelembe veszi az addigi elemzések, megítélések, meghatározási kísérletek eredményeit. Nem kerüli el a figyelmét az Irodalmi Újság 1953-as bírálata, a drámákról szóló vita, Béládi Miklósnak az eddigi értelmezők között legbehatóbb és legalaposabb kutatómunkája. Ugyancsak alapul vette a költő számos önértelmezését és önvallomását, a friss regény- és verselemzéseket, az Illyésről rendezett tudományos ülésszakok eredményeit, a külföldi kortársak elismerő szavait, a kortársakra gyakorolt eszmei hatást, a publicisztikában kirajzolódó Illyés-kép mellett a személyiségéről és filozófiájáról készült számos megközelítést is. Illyés életművét eleven folyamatként ábrázolja, s a kiemelkedő jelentőségű versek, drámák, regények és esszék elemzésén át mutatja be, ahogyan egyre mélyült, gazdagodott művészte, változott, árnyalódott forradalmisága, humánuma, integrálódott világgépe.

A huszadik század lelkét magáévá tevő költő (Alain Bosquet jellemezte így Ilylyést) minden műfajban maradandót alkotott, s Izsák Józsefnek sikerült ezek eredőit, összetevőit, ihlető alapjait és formai megvalósulását együtt feltárni és meggyőzően beállítani az egyetemes magyar irodalom folyamatába, a meghatározó művek sorába. A rendkívül gazdag elemzészínvű művekből a *Bartók* című versre vonatkozó fejezetet, a *Hajszálgyökerek* értelmezését, valamint a *Beatrice apródjai* című regény megközelítését külön is érdemes az olvasók figyelmébe ajánlani, a művek sokrétűsége, több szempontból is korszakos jelentősége s a különösen jól sikerült összegzés okán. Izsák József gazdag idézetgyűjteménnyel támasztja alá véleményét, ezek így, kiragadva is megállják helyüket, s betekintést nyújtanak Illyés kivételes művészi és erkölcsi, filozófiai gondolataiba, az őt körülvevő korral való harcaiba, a személyiség- és létmeghatározás teremtő gesztusaiba. A kötet életrajzi vázlattal, az 1950–1983 között megjelent művek jegyzékével, gazdag jegyzetanyaggal, valamint pontos, jól használható címmutatóval zárul.

R. Takács Olga

Jakab Elek: Tanulmányok.

Válogatta, a bevezető tanulmányt írta és a jegyzeteket összeállította Egyed Ákos. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1986. 263 l. (Téka)

A Kriterion Könyvkiadó jól ismert Téka sorozatában megjelent kötet válogatás Jakab Elek műveiből. Jakab Elek (1820–1897) a XIX. század termékeny erdélyi magyar történetírója, aki a válogató munkát végző Egyed Ákos szerint „sohasem feledkezett meg a történetírás első számú követelményéről: a tények, a történelmi valóság tiszteltéről”.

A kötet négy nagy részből áll. Az első Egyed Ákos bevezető tanulmánya: Jakab Elek életműve. A második maga a válogatás: Tanulmányok. Ezt követi a Jegyzetek című függelék. Irodalomtörténeti szempontból különös jelentősége van annak, hogy a kötet gondozója sok részletet közöl Jakab Eleknek *Az erdélyi hírlapirodalom története 1848-ig* című nagy munkájából. Tájékoztatásul érdemes számba vennünk e munkának azokat a fejezeteit, amelyekből részleteket olvashatunk: Az első hírlapok másutt és Erdélyben, Az első hírlap, A hírlapok elleni kettős visszahatás, Német lapok terjesztése, Állandó magyar hírlap alapítása Erdélyben (Erdélyi Hírmondó), Méhes Sámuel hírlapirodalmi hatása.

A történész Egyed Ákos gazdag és sok szempontra kiterjedő válogatása a magyar irodalomtörténet számára is jelentős munka.

Szabó Zoltán

Janus Pannonius búcsúverse huszonkilenc magyar fordításban.

Szerkesztette és a kísérő tanulmányt írta, a fordítást jegyzetekkel ellátta: Kovács Sándor Iván. Az illusztrációk Martyn Ferenc művei. A Martyn Ferenc Janus Pannonius-rajzszorozatáról szóló tanulmányt írta Tüskés Tibor. Baranya megyei Könyvtár, Pécs, 1986. 192 l. (Pannonia Könyvek)

Ritka esemény irodalmunkban, hogy egyetlen vers mélyebb értelmezésére és megszólaltatására ennyi szerző fog össze, mint az újonnan megindult pécsi könyvkiadás egyik első termékében, amely különösen Tüskés Tibor pártfogó javaslatának és Kovács Sándor Iván szervezői talentomának köszönheti létét.

Janus Pannonius halálának 500. évfordulóján a Kortárs folyóirat azzal kívánt adózni a „félezer éves, modern magyar költő” emlékének, hogy a latinul verselő poéta tán legismertebb művét, mely magyarul az egyszerűsítő „Búcsú Váradtól” címet viseli (*Abiens valere jubet sanctos reges, Waradini*) minél több új fordításban szólaltatja meg. A felkérés eredményeképpen a korábbi öt magyar átültetéssel együtt már huszonnyolc magyar variánsa állt készen a versnek. Ezek közül tizenkilenc jelent meg a Kortárs 1972. márciusi jubileumi számában, ez a kötet kiegészíti számukat az akkortájt máshol publikált, az évforduló ihletésére megjelent fordításokkal is. A folyóirat akkori szerkesztőjének, Kovács Sándor Ivánnak a buzgalmit és rábeszélőképességét dicséri, hogy 1986-ban rávette a jubileumi felkérés elől akkoriban kitérő Weöres Sándort is a fordításra.

Az átültetők a vers latin szövegén kívül Kulcsár Péter tartalmi értelmezéssel is

átitatott, filológusi felkészültséggel végzett nyersfordítására, valamint Huszti József, Gerézdi Rabán és Kardos Tibor tárgyi kommentárjaira is támaszkodhattak.

A kötet a vers összes megszólaltatásán, a fordítói verseny történetének felvázolásán, a vállalkozóknak megküldött segédanyagon, a fordítóknak a munka folyamán írt jegyzetein és kisebb tanulmányain kívül Kovács Sándor Iván *A magyar Janus Pannonius* című, a Janus-fordítások történetét áttekintő rövid írását, valamint kiemelő értekezését a búcsúversről mint műfajról, és Tüskés Tibor tanulmányát is közli Martyn Ferencnek a könyvet ékítő harmincöt grafikájáról.

Uray Piroska

Janus Pannonius: Epigrammata lasciva.

Pajzán epigrammák. Szerkesztette, fordította, az utószót és a jegyzeteket írta Csorba Győző. Helikon Kiadó, Budapest, 1986. 74 (10) l.

Az első, megközelítően teljes latin–magyar Janus Pannonius-kiadást a Tankönyvkiadó tette közzé 1972-ben. A kötetet megjelentető tudós tanférfiak (részben azért titkosírással) némely malac verseket is bevettek a gazdag gyűjteménybe.

Ennek a szemérmeskedő időnek vége. Egyre-másra látnak napvilágot Janus illetlen költeményeinek különféle magyar fordításai. A Helikon bibliofil kötetkéje után immár a Tankönyvkiadó is *valódi* Janus-összessel rukkolt elő. Talán még a századelőn alig néhány példányban megjelent, úgyszólván *részlet*gazdagon illusztrált (naiv mester munkája!) kis könyvet (*Janus Pannonius Szerelmes Versei*) is újranyomják valamikor.

A műfordítók előtt két út áll. Vagy azokat a szavakat alkalmazzák, amelyek a latin *mentuláról* és a *cunmusról* először jutnak az eszükbe, vagy pedig hosszan bogarásznak rokonértelmű szavak után, esetleg maguk próbálkoznak megfelelő *szleng* kialakításával. A századeleji, műkedvelő fordító az első úton indult el: annyi vaskos kifejezést használt, amennyi csak belefért. Csorba Győző a második megoldást választotta. Lehet érvelni amellett, hogy neki volt igaza.

Erotikus költeményeit Janus részben Martialis és az antik priapikus költészet nyomán alkotta meg, részben pedig a humanista Beccadelli *Hermaphroditusának* példájára. Az irodalomtörténészek korábban inkább azzal foglalkoztak (ha egyáltalán figyelmükre méltatták a méltatlannak vélt tárgyat), hogy rejlik-e s minő élményalap e kamaszkori alkotások mögött. Ma világképük elemzését fontosabbnak tartjuk. Ifjú kutatójuk, Laura M. Dolby, platonikus vonatkozásaikat vizsgálja, és rámutat egyik-másik epigramma szerzői *énjének* bölcséleti idegenkedésére az emberfaj nemi meghatározottságától. A fordításokban a durva szavak használata e szempontból nem lett volna szerencsés.

Ugyanakkor az is igaz, hogy még Löwy Árpád trágárságai is egyik irodalomtörténeti őszület tisztelhetik a XV. század humanista malackodásaiban. Nemcsak a (Magyarországon alig kimutatható) városias ízlésű klasszikus pornográfia, Sade, Restif, a *Fanny Hill* vagy legújabban az *Histoire d'O* szerzője támaszkodik humanista előzményekre, hanem a tabu-szavakban tobzódó, programszerűen ízlésellenes alirodalom is. Ebből a szempontból éppenséggel elképzelhető lett volna egy másmilyen fordítói

poétika is. Annyit leszögezhetünk, hogy a magaválasztotta úton Csorba Győző kifogástalanul oldotta meg feladatát.

Az *Utószó*ban a műfordító megadja a szükséges irodalomtörténeti tájékoztatást, és — ahogy szokás — eltöpreng a versikék élményalapjának kérdései fölött. Meggyőzően érvel amellett, hogy e versek lefordításához a diáknyelvből volt érdemes szavakat merítenie.

(A kötetet Szántó Tibor tervezte. Számos híve van a tőle megszokott stílárís kétértelműségnek. De akadnak olyanok is, akik annak idején bizony bánták, hogy a szecessziós Malonyay-sorozat dobozán Bodoni-jellegű klasszicista betűket alkalmazott, és most sem örülnek annak, hogy a Janus-epigrammák többé-kevésbé reneszánsz kartonborítékján a helikoni Múzsza modern.)

Horváth Iván

Jászi Oszkár: A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés.

Válogatás. Bevezette, válogatta és jegyzetelte: Litván György. Gondolat Kiadó, Budapest, 1986. 315 l. (Közös dolgaink)

„Ennél a könyvnél talán évtizedek óta nagyobb, bátrabb, magyarabb és olvasandóbb cselekedet aligha történt.” — írta Ady Endre 1912 tavaszán a Nyugatban, közvetlenül Jászi Oszkár — azóta már klasszikussá vált — nemzetiségi munkájának megjelenése után.

E mostani kiadás, a rövidítés ellenére is képes láttatni a mai olvasóval, hogy a XX. századi magyar politikai gondolkodás egyik meghatározó művét tartja a kezében. Az első világháború előérzetében született, nagylélegzetű, lefegyverzően nagy tudományos apparátust mozgósító munka — történeti és szociológiai módszerekkel végzett tárgyilagos elemzésével — olyan légkörben próbált meg kijózanítóan hatni, amikor az indulatok sokasága és a kölcsönös bizalmatlanság uralta Európát. S ráadásul olyan kérdéskört boncolt, amelynek békés, ésszerű, kompromisszumos megoldása helyett az érintettek már csak erőszakos „rendezés”-ben tudtak hinni.

Jászi célja: oly módon tárni föl a nemzetiségi kérdés egyetemes, nemzetközi előzményeit, valamint a hazai múltat és a kialakult helyzetet, amellyel bebizonyíthatja, hogy a nemzetiségi probléma jelentkezése, a kisebbségek öntudatra-ébredése, önállóodási törekvése nem csak a határokon túlról érkező — ilyen vagy olyan előjelű — aknamunka következménye, hanem elsősorban és legfőképpen történelmi szükség-szerűség. Ilyen okfejtéssel igyekezett bizonyítani azt is, hogy a kérdés demokratikus módon is kezelhető, ami az integer Magyarország fönmaradásának alapföltétele is egyben.

A kérdéskörrel a mai napig sem készült magyar nyelven ilyen igényes, összefoglaló munka. A tudományos és ismeretközlő értékeken túl ez a tény ad külön jelentőséget a mostani kiadásnak, hiszen a könyvben tárgyalt problémák — jóllehet megváltozott előjellel — de a mai napig sem vesztek aktualitásukból. Az általános elvi és történeti alapozás mellett magyar szempontból természetesen az V., VI., VII. és VIII. rész a legfontosabb. Ezek az eredeti mű minden fejezetét tartalmazzák, kivéve a ma már nyilvánvalóan csak történeti érdekléssel bíró VI/II. fejezetet, amely a ma

gyarság és a nemzetiségek gazdasági és kulturális erőviszonyainak korabeli megoszlását taglalja.

Mind a magyar politikai gondolkodás Bibó Istvánig elindázó későbbi változatai-módosulásai tekintetében, mind pedig a történelmi események által az idők során – ilyen vagy olyan formában – felszínre vetett „federalista” elképzelések vizsgálata szempontjából különös jelentőségű a VIII. rész, amely Jászi megoldási javaslatain kívül a Gross-Österreich és a Renner-terv bírálatát is tartalmazza.

A kötethez Litván György írt alapos, a részletkérdéseket is kimerítően taglaló bevezető tanulmányt, s ugyancsak az ő munkája a válogatás és a gazdag jegyzetapparátus is.

Endrődi Szabó Ernő

Jékely Zoltán összegyűjtött novellái.

Összegyűjtötte, sajtó alá rendezte és utószó: Győri János. Magvető Kiadó, Budapest, 1986. 785 l.

Győri János, az avatott Jékely-kutató utószavában az első teljességre törekvő gyűjteménynek nevezi ezt az ötvennyolc írást tartalmazó tekintélyes kötetet. A „megálmodott álmoból fogant” novellák alkotta kötet kereken egy tucat olyan írást is tartalmaz, amelyek ezidáig csak itt-ott, folyóiratokban láthattak napvilágot. A gondos szerkesztői munkának köszönhetően csaknem mindegyik évszámmal is el van látva, s a hiányzó dátumok pótlása okán utal az író kézíratos hagyatékának folyamatban lévő feldolgozási munkáira is.

A novellák látható vagy rejtett hőse maga az író, aki belülről s egyszersmind kívülről éli át azokat az álmokat – helyzeteket, utazásokat, gondolatszárnyalásokat, folytonos bolyongást, melyeknek a valóságban, vagy képzeletben részese lehetett. Személyes vallomása szerint az „álmom és valóság arányát írásaimban már magam sem tudnám kimutatni”: ő egy képzeletbeli vándor, aki – mint Krúdy ködlovagjai, vagy Thomas Mann *Halál Velencében* című művében a látomás nyomába szegődött zeneszerző – a valóságot szecessziós színekkel díszített formákban és rajzolatokban látják és látatják. Így álmom-történetekből egy sajátosan szubjektív világ tárul elénk: Erdély vadregényes tájai, a kisvárosok patriarchális miliője, Remenyik Sándor temetésének múltból felmerült képei, vagy olaszországi élményeinek lírai megelevenedése.

Jékely Zoltánnak életében hat elbeszéléskötete jelent meg: ebből három a harmincas években, három pedig utolsó évtizedében. A kézíratos anyag mennyiségére és gazdagságára is következtethetünk abból, hogy Jékely sokévi hallgatásra volt ugyan ítélve, de nem lett hűtlen írói mivoltához, habár ez idő alatt csak szekrényeiben zsúfolódtak kiadatlan írásai. Az *Összegyűjtött novellák* című kötet ezen a tarthatatlan helyzeten is igyekezett minden jószándékával és Győri János alapos szakmai útmutatásával változtatni.

Simon Zsuzsanna

Jeney: A portyázó avagy a kisháború sikerrel való megvívásának mestersége korunk géniusza szerint. Hága, 1759.

Válogatta, szerkesztette, fordította, bevezette és jegyzetelte: Zachar József. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986. 293 l. (Magyar Hírmondó)

Miután kisháború, azaz a könnyűcsapatok által portyázó harcmodorral végzett – különítményháborúnak is nevezett – hadivállalkozások az 1740–1748 között vívott osztrák örökösödési háborúban addig soha nem tapasztalt méretekben jutottak szerephez Európa különböző hadszínterein, nyilvánvalóan nem sokáig késhetett a téma hadelméleti szintű kifejtése sem. Az 1750-es években e tárgykörben napvilágot látott három mű egyike a magyar származású, de külföldi ármádiákban – így francia alsórajnai hadsereg fővezérésegnél – is szolgált Jeney Lajos Mihály „geografus inzsellér” munkája.

A szerző kilétét sokáig homály fedte – a források egy része francia, más része németalföldi származásúnak vélte, föltehetően az idegen nyelvű (angol, francia, német) kiadásokban közölt szolgálati hely és beosztás alapján – mígnem a múlt században Kienast bécsi hadtörténész forrásföltáró munkája nyomán kiderült, hogy „nemes Jeney kapitány úr”, a szerző, és Jeney Lajos „erdélyi protestáns nemes” egyugyanazon személy. Megállapításának helyességét e kötet gondozója, Zachar József saját diplomatikai, heraldikai, genealógiai és hadtörténeti kutatásainak eredményeivel kétséget kizáróan bizonyította: eszerint a gyéresi Jeney család sarjáról, Jeney Lajos Mihályról, pályája csúcán császári és királyi vezérőrnagyról van szó. A portyázó... – amely első, 1759-es hágai francia nyelvű kiadása után első ízben olvasható magyarul – tehát egy eddig ismeretlen hungarica, melyet szaktudományi eredményein túl az avat igazán európai léptékűvé, hogy íróját korának szelleme, a francia felvilágosodás eszméi nem hagyták érintetlenül, s mindez a műnek és szerzőjének is előkelő helyet biztosít a magyar hadelmélet Zrínyi utáni hiátusában.

A részletes, a témát, a művet és a szerző személyét egyaránt bemutató bevezető, valamint a jegyzetek, a válogatást, szerkesztést, fordítást végző hadtörténész, Zachar József munkája.

E. SZ. E.

Julianus barát és Napkelet fölfedezése.

Válogatta, a bevezetőt és a jegyzeteket írta, fordította: Györfly György. Közreműködött: Gy. Ruitz Izabella. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1986. 493 l. (Magyar Ritkaságok)

A kötet tulajdonképpen forrásközlés. Azokat a középkori útbeszámolókat, leveleket és követjárásokról készült jelentéseket gyűjti egybe, amelyek első ízben szolgáltak hiteles híradással Belső-Ázsiáról, a térség államalakulatairól, az ott élő népekről és életmódjukról, szokásaikról. Közülük nem egy most jelenik meg először magyar nyelven. Az egyes írások időrendben követik egymást: először a Julianus barát első és második útjáról készült jelentéseket olvashatjuk, amelyek az 1237-es és 38-as esztendőök során születtek. Ezt követi Péter oroszországi érseknek a tatárokról a lyoni

zsinaton tett vallomása és IV. Ince pápa Gűjük kánhoz intézett levele 1245-ből, majd Plano Carpini, Benedictus Polonius és Carlo de Brídia ázsiai útjairól az 1247-es esztendőben papírra vetett jelentéseit olvashatjuk. Gűjük kán IV. Ince pápának címzett válaszlevelét IV. Béla magyar király tatárokhoz küldött deputációjának beszámolója követi 1247–48-ból és végül Rubruk szerzetesnek a mongol birodalomban tett utazásáról 1255-ben született leírása zárja a sort.

A források nem csupán a szorosan vett történettudomány számára jelentősek: ezen túlmenően rendkívül érdekesek és értékesek a pontos, megbízható nyelvészeti, néprajzi és vallástörténeti vonatkozású adatok és leírások. Így a magyarságtudomány szempontjából sem csupán azok a részletek, megjegyzések vagy utalások fontosak, amelyek Magna Hungaria és az elszakadt, Baskíriában maradt és a Kaukázus keleti térségében megtelepedett magyar néprészek létre-hollétére vonatkoznak. Legalább ilyen jelentőséggel bírnak azok is, amelyek a keleti, türk típusú társadalmak szervezetéről, fölépítéséről szólnak és a belső-ázsiai türk népeknek az egyes nemzetek, népcsoportok, így a magyarság kialakulásában játszott szerepének vizsgálatához nyújtanak támpontot. E felfogás jegyében született a rendkívül alapos, a tárgyban teljes részletességgel eligazító bevezető tanulmány és az igen gazdag, bőséges jegyzetanyag – mindkettő s a fordítások zöme is Györffy György munkája. A kötet használatát tárgymutató segíti.

Endrődi Szabó Ernő

Kabdebő Lóránt: Lakatos István.

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986. 283 l. (Kortársaink)

A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetében Rónay László által szerkesztett sorozat e kötete olyan költőről és műfordítóról szól, akinek életműve hosszú ideig kevéssé volt ismert az irodalmi köztudatban, keveset publikálhatott, csak műfordításai révén vehetett részt az irodalomban. Igaz, eközben olyan műfordítói életművet alkotott, mely párját ritkítja a gazdag magyar műfordítóirodalomban is: lefordította Vergilius összes műveit. Az Újhold vonzáskörében induló költőnek 1949-től 1972-ig önálló verseskötete nem jelent meg, ezekhez is, a későbbiekhez is igen nehéz hozzáférni kis példányszámuk miatt, holott jelentős költői forradalom véghezvitelére vállalkozott: igen szilárd külső forma és szerkezet, ezen belül a belső játék kötetlensége jellemzi. A kötet megírása idején a költő mintegy nyolcvan versét vállalta, monográfusa ezek közül többet bőven tárgyalt, hosszú idézetekkel támasztva alá igen magasra értékelő véleményét. Örömmel kell üdvözlönnünk a Vergilius-fordítások sorsát, a körülöttük folyó vitát, az elért formai eredményeket méltató fejezeteket, mivel nem vagyunk bőviben a műfordítások őket megillető értékeléseinek, s így sokszor a hatalmas, invenciózus, és rengeteg áldozatot követelő munkákat szinte teljes kritikai visszhangtalanság övezi. (Az olvasók persze élvezik e munka gyümölcseit, s hálásak a klasszikusok kitűnő tolmácsolásáért.) Kabdebő Lóránt filológusi pontossággal, találó műelemzésekkel vezet be Lakatos István lírai életművébe, s egyetérthetünk a kötet végén leírt megállapításával: „Szerencsés pillanatban

függeszthetjük fel a pályakép követését: oly magasponton, ahonnan – meggyőződésünk – újabb magaslatok felé vezetnek utak.”

R. Takács Olga

Kazimir Károly: Színház a Városligetben és egyéb történetek.

Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986. 349 l.

Kazimir Károly a színházvezető és rendező jelen könyvében a Körszínház megalakulását, működését, művészi elképzeléseinek megvalósítását tárja elénk. Saját személyiségének, munkásságának elemzését színháztörténeti eszmefuttatások (főleg Kelemen Lászlóról), anekdoták, néhol Vörösmarty Mihály színikritikáinak felidézése töri meg. Olvashatjuk Devecseri Gábor, Weöres Sándor Körszínházat, Kazimirt dicsérő sorait, Bálint György egykorú véleményét a színházművészetről, Ortutay Gyuláét a Karagözről. Mindezt kissé rendszertelenül. A szerző külön fejezetben tárgyalja a *Tigris és hiéna* bemutatásának történetét, közli levélváltását Petőfi drámájának előadásáról Fekete Sándor irodalomtörténésszel. Ilyés Gyula *Bánk bán* átigazítása alkalmat kínál Katona József drámájának elemzésére *A Bánk bán történetének új fejezete* címmel. A *Nádasdy a költő*, Nádasdy Kálmánnak egy ifjúkori (és itt közölt) verse kapcsán íródott. Viszonylag jól körülhatárolható fejezetek foglalkoznak a Thália Stúdió megalakulásával (*A pesti Broadway*) és a Thália Társaság történetével, hatásával (*Kezdődik az előadás!*). Igen érdekes a könyv *Írt-e Kossuth szindarabot?* című fejezete.

A könyv átmenet az emlékezés, a műhelynapló és tanulmány között. Kétségtelen azonban, hogy Kazimir Károly saját működését szerényen bár, de kritika nélkül színháztörténeti magaslatokra emeli, s igyekszik ennek maradandó emléket is állítani.

Stauder Mária

Kazinczy Ferenc: A nagy titok.

Válogatta és szerkesztette, jegyzetek és utószó: Ferenczi László. Kosmosz Könyvek, Budapest, 1986. 290 l. (A magyar irodalom gyöngyszemei)

Addig is, míg Kazinczy műveinek kritikai kiadása várat magára, egyre szaporodnak az írásaiból készült különféle válogatások. A Kazinczy-breviáriumot 1981-ben Szilágyi Ferenc „*Jót s jól!*” címmel jelentette meg, most Ferenczi László az idézett vers címét adta Kazinczy-válogatása címéül. A kötet két egységre tagolódik. Az elsőben Kazinczy irodalmi tárgyú versei találhatók, melyek költői programról, irodalmi műfajról és nyelvről szólnak, valamint Anakreon-, Goethe-, Klopstock- és Gessnerfordítások. A második részben három memoárból következnek részletek: először a rajongva tisztelt Ráday Gedeon grófról szóló visszaemlékezést olvashatjuk; majd válogatást a két híres írásból, a *Pályám emlékezetéből* és a *Fogságom naplójából*; s végül húsz Kazinczy levelet az 1801 és 1817 közti időszakból. Ferenczi László olyan leveleket válogatott össze, melyek részben Kazinczy magánéletével ismertetnek meg,

részben európai és magyar politikai kérdéseket tárgyalnak, de legfőképp versekről, irodalmi ízlésről, Kazinczy fordítói tevékenységéről, a nyelvújítás vitáiról, a könyvkiadás problémáiról szólnak.

A világosan és élvezetesen megírt utószó Kazinczyt mint kora tanúját állítja elénk: képet ad Európa és Magyarország politikai helyzetéről s a magyar irodalom állapotáról és változásairól, s ezzel párhuzamosan bemutatja, hogy Kazinczy miképpen tapasztalta, élte meg, illetve alakította ezeket az eseményeket. Ferenczi László válogatásának szempontja is ez volt: a Kazinczy-írások révén megismertetni a kort, s emellett megismertetni és elismertetni Kazinczyt mint prózaíró is a szélesebb olvasóközönséggel. Az ízléses kiállítású könyv név- és szómagyarázattal, valamint jegyzetekkel készült.

Kovács Zsuzsa

Kazinczy Ferencné Török Sophie levelezése.

V. Busa Margit és Z. Szabó László tanulmányaival. Kazinczy Ferenc Gimnázium, Győr, 1986. 100 l.

A győri Kazinczy Gimnázium évente kis kötettel ajándékozza meg a szép magyar beszéd művelése érdekében létrehozott Kazinczy-versenyek résztvevőit. Az 1986-ban megjelent – immár ötödik – kötet kevésbé ismert anyagot, Kazinczyné Török Sophie levelezését adja közre. V. Busa Margit bevezetőjéből megtudható, hogy a Kazinczy-házaspár levelezéséből szinte semmi sem maradt fenn, a kötet is csak három levelet tartalmaz. 29 levél viszont a széphalmi írófejedelem halála után született, az özvegy levelezett a barátokkal, köztük is leggyakrabban Guzmics Izidorral. A levelezést a közreadó három csoportba sorolja: 1. korai levelek, 2. Kazinczynak és Kazinczynénak Szemere Pál és Guzmics Izidor barátságát bemutató, irodalomtörténeti adatokkal elegyes levelezése, 3. Kazinczynéhez írt, de tartalmukkal egymáshoz nem kapcsolható levelek. A levelezésből – és az előszóból – több fontos adat tudható meg Kazinczy irodalmi hagyatékának sorsáról, a későbbi kiadások történetéről. Ehhez szolgál értékes adalékkal *Dessewffy József folyamodványa József nádorhoz*, amelyet szintén olvashatunk a kötetben.

Z. Szabó László tanulmánya Guzmics Izidor fáradozásának állít emléket, amelyet a hűséges barát Kazinczy hagyatékának megmentése érdekében tett. Közli a kötet Guzmicsnak a *Kazinczy Ferenc emléke* című írását, amely a Minerva Kiadó felkérésére készült.

A kis példányszámban megjelent alkalmi kiadvány – terjedelmi megkötések miatt – nem törekedhetett a kritikai szövegkiadások szakszerűségére, a közreadóknak a jegyzeteket ökonomikusan tömöríteniük kellett. Az indokoltnál több sajtóhiba azonban sokat levon a szép szándék értékéből.

Németh S. Katalin

A Kelet Népe 1935–1942.

Válogatta és szerkesztette: Medvigy Endre. Tasi József bevezetőjével. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986. 358 l.

A Kossuth Könyvkiadó új sorozata az 1935 és 1945 közötti szociográfiák, irodalmi antológiák, sajtóvíták faksimile kiadását kezdte meg ezzel a kötetel. A folyóirat, mely Széchenyi István azonos című könyvének alap gondolatát választotta címéül, 1935 szeptemberében indult, Barsi Dénes, Sinka István és Szabó Pál alapították, s a népi írói mozgalom jelentős termékeként tartjuk számon. Sajátos kelet-európai szemléletén kívül az egész magyar társadalom demokratikus átalakulásának szükségességét sugárzó parasztcentrikus feifogás jellemezte, s a Márciusi Front íróinak legfőbb fóruma, a falukutató mozgalom egyik bázisa és ösztönzője volt. A folyóirat ma már nehezen hozzáférhető számainak ezeröttszáz publikációjából készült válogatás a legfontosabb szépprózai és publicisztikai írások bemutatására törekszik, a háromszáznál több szemelvény arányosan dokumentálja a folyóirat jól elkülöníthető, a szerkesztők személyétől és elveitől függő egymást követő hét korszakát (1935. okt.–1936. jan., 1936. márc.–aug., 1937. jan.–okt., 1937. nov.–1938. máj., 1938. jún.–1939. jún., 1939. aug.–nov., és végül a Móricz Zsigmond főszerkesztése idejét: 1939. decembertől 1942. szept. 1-ig). A nyolc évfolyam írásainak mintegy kétharmada Móricz Zsigmond szerkesztése alatt jelent meg, a válogatás is ezt az arányt tükrözi. Tasi József bevezető tanulmánya röviden összefoglalja és irodalomtörténetileg értékeli a legfőbb témaköröket, a legjelentősebb írásokat. Ilyenek például: Móricz 1940. január 1-jén megjelent programadó írása, a *Hagyd a politikát, építkezz!* című, a népfőiskolai mozgalomról kialakult vita, a Márciusi Frontról szóló emlékezők, levelek, a „paraszt” fogalomról kibontakozó vita, Németh László *Magyar radikalizmus* című tanulmánya, az erdélyi írókat bemutató írások s az ő publikációik (Nagy István, Asztalos István, Böződi György, Balogh Edgár és mások munkái). A bevezető tanulmány külön felhívja a figyelmet a Kelet Népében közölt fontos regényekre (Móricz: *Árvácska*, *Rózsa Sándor a lovát ugratja*, Németh László *Iszony* című regényének első fejezetei), valamint a költők közül Illyés Gyulára, Benjámin Lászlóra, Gulyás Pálra és Sinka Istvánra. Megtaláljuk a válogatásban Kovács Imre, Veres Péter, Erdei Ferenc, Szabó Pál, Szabó Lőrinc, Földes Ferenc, Donáth Ferenc, Rézler Gyula, Zilahy Lajos és még igen sok más szerző fontos írásait. Medvigy Endre kitűnő munkát végzett, a válogatás és szerkesztés a népi mozgalom történetének a Kelet Népéhez fűződő minden jelentős dokumentumát tartalmazza.

A hézagpótló jelentőségű kötet tartalmi erényein kívül külön említésre méltó az Athenaeum Nyomda rendkívül gondos és szép munkája, amellyel a korabeli folyóiratot rendelkezésünkre bocsátotta.

R. Takács Olga

Kende Sándor: Sorsom a könyv.

Gondolat Kiadó, Budapest, 1986. 313 l.

Kende Sándor 1943 óta publikálja regényeit, ifjúsági regényeit, elbeszélésköte-
teit, 1973-ban egy színművét is bemutatták. Kalandos ifjúsága a gazdasági világvál-
ság éveiben Párizsban kezdődött, ahol két évig dolgozott, és a Sorbonne-ra járt. Haza-
érkezése után a frontra került, onnan többszöri sebesülés után szerencsésen hazaju-
tott, s 1945-től a könyvszakmában vállalt nagyon jelentős szerepet. Harminc év alatt
a magyar könyvkiadás és könyvkereskedelem egyik meghatározó egyénisége lett. Eb-
ben az életrajzi visszaemlékezésben a kalandregények izgalmával meséli el az 1945 és
1966 közötti évek történetét az ő, s az általa irányított könyvszakma szemszögéből.
A Magyar Tékánál töltött első évekből például különösen érdekes a Határ Győzővel
való kapcsolat, a *Héliane* című regény megjelentetése és forgalmazása, de valamennyi
történet érdekfeszítő, igaz, és hozzátartozik az 1945 utáni irodalmi élet eddig ismer-
etlen területeinek megismeréséhez. Kortörténeti, művelődéstörténeti dokumentum
is az egyes könyvek sorsa, szerzők, kéziratok története. 1950 és 1980 között Pécsen
élt Kende Sándor: az eredetileg két heti kiküldetésből három évtized lett, s így bete-
kinthetünk egy vidéki nagyváros szellemi életének, írói életének, írói életének, könyvterjesz-
tésének, folyóiratainak különböző horderejű eseményeibe. Visszaemlékezéseiben meg-
annyi témát érint, a könyvesboltok államosításától, a több évig érvényben lévő szé-
gyenletes írói index-jegyzéken, a pécsi könyvnapokon, a Baranya megyei könyves-
bolthálózat megteremtésén át a politikai visszaélésekig, 1956 őszéig, emlékezetes
könyvnapokig, kortárs írókkal kötött barátságokig. Lendületesen, olvasmányosan
megírt vallomás ez a mű, a könyv, az irodalom iránti szenvedélyes szeretetről, a meg-
szállottan végzett hivatásról.

R. T. O.

Király István: Kosztolányi. Vita és vallomás.

Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1986. 478 l.

Csaknem ötszáz oldalon sorakoznak itt Király István tanulmányai Kosztolányi
különböző műveiről, műfajairól, világtételeiről, etikájáról, magatartásáról. Bevallottan
nem összefüggő, egységes koncepciójú irodalomtörténeti munka ez a könyv, inkább
– amint az előszó írja – „szembesülés egy élménnyel”, s az írások is inkább esszék,
mint alapos filológiai kutatásra épülő valódi tanulmányok. Évtizedekkel előbbi ol-
vasmányélményeken töpreng el az irodalomtudós, s a nyolcvanas évek végi önmagával
viaskodva tűnődik el ismét a régi élményeken, saját életén. „Életalakító íróim közé
tartozott” – vallja az előszóban, ahogyan Ady és Németh László is meghatározóak
voltak Király István pályájának alakulásában. Fokozta ezt az érzést az is, hogy Kosz-
tolányi Ádámmal, a költő fiával hosszú ideig baráti viszonyban volt fiatal korában.
Később, a marxista ideológia hatására eltávolodott fiatalkori élményeitől, barátaitól,
az egész Kosztolányi-életműtől, s csak évtizedekkel később nézett szembe újra ve-
lük, s egyetérthetünk véleményével: „A Kosztolányi-művek mélyebb értéséhez is
adalék lehet az itt következő olvasói visszhang, életet formáló befogadói élmény,

egyéni olvasat". Az elemzett művekhez úgy teszi hozzá saját véleményét, érdekes kiegészítéseit, hogy mindig figyelembe veszi a szakirodalom (főképpen Kiss Ferenc és Rónay László) eredményeit, s azokat vagy megerősíti, vagy – ritkán – vitába száll velük. A *Néró, a véres költő* című regényről, a *Pacsirtáról*, az *Aranysárkányról*, az *Édes Annáról* figyelemreméltó megfigyelésekkel, eddig nem idézett verspárhuzamokkal, új szempontokkal gazdagítja a meglévő értelmezéseket, talán valamennyi esszé közül ezek a legérdekesebbek. Itt mutatja be legrészletesebben több helyütt kifejtett nézetét a részvételeikéről – a *Számadás* című ciklus darabjait elemezve. Verselemzéseiben nagyszámú olyan fogalmat alkalmaz, amelyet ő társított bizonyos költeményekhez, s jellegzetes Király István-i elemzési technikák, eredmények kialakításáról győzik meg az olvasót (pl. lebegtetettség, a vendéglét részletezése, a létegyeség érzete, a rossz mindennapiság világa stb.). A verselemzéseknél nagyobb érdeklődést vált ki az Ady-revizíós vita bemutatása, történeti háttere, a vita lehetséges motivációinak feltárása (pl. művészi féltékenység, rivalitásérzés), a Toll írói körének eszméit bemutató fejezet. Az 1945 utáni Kosztolányi-értékelés változásairól adott áttekintést is érdemes áttanulmányozni, példaértékű ez a befogadói tudat befolyásolását beülről láttató rész, az 1945 utáni irodalompolitikáról valamikor megírandó monográfiához igen értékes adalékul szolgálhat majd. (A tanulmány címe: *Individuáletika – társadalometika*.) Az utolsó két nagy esszé a Marcus Aureliusról szóló költeményt és az Esti Kornélnovellákat tárgyalja tüzetesen, mindkettőben főképpen a magatartás változatait kutatva és mutatva ki. A Kosztolányi iránt érdeklődő, egyre növekvő számú olvasók számára izgalmas szellemi kalandként fogható fel ez a kötet, megannyi ellentmondásával, sarkított, vitára ingerlő állásfoglalásával együtt.

R. Takács Olga

Klapka György: Emlékeimből.

A szöveget gondozta, az eredeti iratokkal egybevetve kiegészítette, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Katona Tamás. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1986. 637 l. (Magyar Századok)

Klapka három könyvben adta ki emlékezéseit. Először *Memoirs of the War of Independence in Hungary* címmel 1850-ben angolul (majd németül). Ebben személyes élményeiről számolt be, azokról a csatákról, melyeknek 1849 április végétől október elejéig maga is részese volt. A második könyv: *Der Nationalkrieg in Ungarn und Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849*. Ez a függetlenségi háború rendszer története a tavaszi hadjárat végéig, vagyis addig az időpontig, ahol előző munkájában megkezdte az események elbeszélését. Ez 1851-ben jelent meg németül: az erdélyi hadjáratokról szóló részt Bem vezérkari főnöke, Czetz János írta. A harmadik könyv az *Emlékeimből* című, mely hat évvel a szerző halála előtt, 1886-ban látott napvilágot, magyarul. Ennek új kiadását veheti most kézbe az olvasó.

Első része 1820-tól 1848-ig a szerző gyermek- és ifjúkoráról ad vázlatos képet, épp csak fölillantva apjának, a temesvári polgármesternek, s a korán elhunyt anyjának alakját, valamint a maga katonai neveltetésének és testőrtiszti szolgálatának néhány emlékét. A második rész a szabadságharcban vitt szerepéről szól: pályája gyors fel-

íveléséről, győztes és vesztes csatákról, a komáromi várparancsnokságról, mely 1849 október első napjaiban a vár kényszerű feladásával ért véget. Klapka beszámolója a hadi eseményekről meglehetősen szűkszavú; egy-egy fontosabb ütközetről korábbi könyveiből vesz át részletesebb leírást. A harmadik rész a száműzés éveinek története, 1854-ig: lankadatlan politikai tevékenység, diplomáciai reménysek és csalódások, nézeteltérések és intrikák az emigráció vezetői között, London, Párizs, Genf válogatott tartózkodási helyei, 1853–54-ben hosszabb konstantinápolyi időzés, amikor Klapka az orosz–török háborúban katonai alkalmaztatását remélte (hiába) hazájának letiprója, a cári hatalom ellen. Az emlékirat a szerzőnek a török fővárosból való távozásával ért véget. Élete további folytatásáról, az emigráció vezető testületében Kossuth és Teleki László mellett kifejtett működéséről, 1866-ban a trencsényi betörési kísérletről, a kiegyezés után itthoni és külföldi, részben politikai, részben gazdasági tevékenységéről már nem a memoár, hanem egyéb források tájékoztatnak.

Klapka emlékiratának új kiadása nem mentes a sajtóhibáktól, az olykor értelemzavaró textológiai botlásoktól, nagy értéke viszont, hogy a szerző által közölt dokumentumok, levelek szövegét kiegészíti azokkal a nem ritkán fontos és terjedelmes részekkel, melyeket Klapka – önszépítő szándékkal vagy más megfontolásból – törölt. E nagyon is szükséges kiegészítések, valamint a gondos jegyzetek s a névmutató hasznos és nélkülözhetetlen forráskiadvánnyá teszik Klapka új életre keltett emlékiratát.

L. S.

Koltai Tamás: Közjáték.

Színházi írások. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986. 431 l. (Elvek és utak)

Koltai Tamás 1976 és 1983 között keletkezett írásaiból állította össze kötetét. Előadáskritikák, vitacikkek, színházelméleti és -történeti írások, egy fejezetnyi színészportré (*Szerepjátósók*) és néhány világhírű külföldi művész (Ronconi, Efrosz, Jarocki, Mnouchkine, Brook) egy-egy híressé vált rendezésének elemző értékelése található a válogatásban (*Európa színpadain*).

A bevezető írás részben vallomás a példakép Kosztolányi Dezső színikritikus munkásságáról. E hagyomány föl vállalójaként ír Koltai saját törekvéseiről: a színbírálat nem lehet objektív, mindig függ írója egyéniségétől, ízlésétől. Azonban kísérlet is arra, hogy megörökítse a színházi előadást, a színészi alakítást, valamilyen módon megragadja a pillanatot (*Árnyék után kapkodunk*).

Ennek a törekvésnek a jegyében születtek a könyv első, *Színről színre* című fejezetének írásai. Több esetben előfordul, hogy egy bemutatóról írott kritika kapcsolódik a kötetben megtalálható színészportréhoz, vagy elméleti tanulmányhoz. (Pl.: Szép Ernő: *Lila ákác*, Miskolci Nemzeti Színház; Németh László: *Husz János*, Georg Büchner: *Danton halála*, Nemzeti Színház. Az utóbbihoz egy fontos szcenikai tanulmány íródott *A szcenika mint alkotótárs* címmel.) Az 1979 és 1981 között bemutatott magyar darabokról olvasható művek legtöbbször a vállalkozások sikeréről, néha kisebb-nagyobb kudarcáról tanúskodnak, így Szép Ernő *Patika* (Madách Szín-

ház), Zilahy Lajos *Fatomyok* (Várszínház), Illyés Gyula *Sorsválasztók* (Pécsi Nemzeti Színház) című darabja esetében.

Nehéz, mégis sikeresnek mondható színpadi kísérletekről kapunk képet Weöres Sándor *Szent György és a sárkány* (rendezte Ascher Tamás, Nemzeti Színház, 1979), *Az ember tragédiája* (Paál István, Szolnoki Szigligeti Színház, 1981), és a *Kisfaludy-játék* (Harag György, Győri Kisfaludy Színház, 1980) című művek bemutatóiról írottakban. Harag György egy előadásban állította színpadra Kisfaludy Károly öt darabját, a *Tatárok Magyarországon*, a *Stibor vajdát*, *A kérőket*, a *Csalódásokat* és a *Zách Klárát*. A színpadi szerzőként csaknem elfelejtett Kisfaludy műveit halálának 150. évfordulóján mutatta be a róla elnevezett győri színház. Az előadást azonban Harag György koncepciója kiemelte a kötelező megemlékezések sorából, s így Koltai szerint az „példa lehet a klasszikusok alkotó megközelítésére” (*Találkozás egy gipszszoborral*). Madách *Az ember tragédiájának* szolnoki előadását 10 színész játszsa. Paál István rendezésében elmaradnak a történelmi tablók, tömegjelenetek, s jobban érvényesül – a húzások ellenére is – a drámai költemény gondolatisága. Paál rendezésének alapvetően új vonásai vannak a magyar Tragédia-játszásban, írja Koltai *A Teremtés jelen ideje* című írásában. Ezt erősíti az Élő múlt című fejezetben található *Az ember tragédiája színpadi centenáriumán* a Paulay Ede rendezte ősbemutatóról szóló munka. A színpadi tradíciót teremtő első előadás körülményei, visszhangja jelenünkig kísérték a mű mindenkori színpadra állítását.

A Mérleg, a mai magyar drámairodalom és a mai magyar színház mint intézmény és mint művészeti ág helyzetével, összefüggéseivel foglalkozó írások, vitacikkek gyűjteménye. (*Kegyes óhaj, avagy az „új dráma” lehetőségei, Kell-e (fiatal) drámaíró?: A változatosság gyönyörködtet, Essen le a kolbász az orunkról!*) Örkény István *Kulcskereső*je kapcsán az uralkodó izlésről, az ehhez való alkalmazkodásról, illetve esetleges formálásának lehetőségeiről szól a *Bolyongó, a giccember*. A magyar színházi kritikáról, a kritikusokat érő támadásokról, mindenkori feladatairól olvashatunk a *Harmadik gong* című cikkben. Koltai Tamás ismét Kosztolányi segítségével fogalmazza meg álláspontját, amelyet jelen könyve is tükröz: a kritikus feladata, „hogya a művészet nevében ítélkezzék, s könyörtelenül mondja ki a véleményét”.

A kötet írásainak többsége a Népszabadságban, a Kritikában és a Színház című folyóiratban jelent meg először.

Stauder Mária

A költő felel. Beszélgetések Illyés Gyulával.

Összegyűjtötte, sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Földes Anna. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1986. 863 l.

Legalább a múlt századforduló óta gyakori a panasz írók (és műkritikusok) részéről az „interview” eluralkodása miatt. Az írók szerint túl erős a késztetés és kényszer eme zsrnál műfaj „felől”, hogy a mű alkotása helyett szinte a megíratlan műről beszéljenek, hogy alkotás helyett magánéleti intimításokról csevegjenek, esetleg, hogy olyan műértelmezési kelepccékbe csábuljanak, amelyeket könnyedén és galádul kihasználhat a műkritika. Manapság minden arisztokratikus és műbíráló fenn-

tartás ellenére (példák, kötetek számolthatatlan sokasága tanúsítja) az interjú a művészi alkotó tevékenység integráns részévé vált, mondhatni autonóm műfajjá. Elég utalni itt – mint végső tünetre – azon kötetek elszaporodására, amelyekben nemcsak a válaszoló, hanem a kérdező is szuverén alkotóművész. Sőt, azt is tapasztalhatjuk, hogy a műbírálat is mind alkalmasabbnak találja ezt a formát az értelmezésre és ítéltetésre. A tömegkommunikáció elhatalmasodásával szemben védtelen a törékeny mű és az érzékeny művészlelek. Tudomásul kellett venni (mint merőben praktikus szempontot), hogy a folyamatos személyes jelenlét olyan kényszer, amelytől semmiféle elefántcsonttorony-építő nem függetlenedhet. Helyénvaló tehát kihasználni a mű és az életmű érdekében a kínálkozó zsurnalizmust, erre a publicitásra és párbeszédés publicisztikusságra bízni esetleg azokat a direktebb közleményeket, amelyek esztétizálhatósága esetleg kétséges lenne. Az írói esszégyűjtemények, ahol a világról, a műről és az alkotó személyiségről szóló közvetlen beszéd a művészi forma, mind gyakrabban épülnek fel interjúkból nálunk is. (A markáns nyugati kezdemények természetesen évtizedekkel régebbiek.) Mivel a világ és a mű viszonya (újra és folyamatosan) nincs nyugóponton, ezt műről-műre újra kell gondolni. Ennek is tünete a művek „közti” és „melletti” interjú, alkalmi formája a beszélgetés – sőt a bizarr skizofréniájú öninterjú. (Messzire vezetne, noha éppen nem volna indokolatlan, ha idekapcsolnánk a „beszélgetést” úgy is, mint mű és befogadás hermeneutikai viszonyának újabbkeletű metaforáját.) Mindenesetre a műről, a művészetről és a művészekkel való beszélgetésekben együtt van az alkalmiság és a profán készítés, valamint az artistikum önreflexiója, a pletykás és anekdotás szó, meg a kreált és poétizált beszédmód. Talmiság és érték.

Földes Anna gyűjtése az Ilyés Gyulával itthon, 1934 és 1983 között készült beszélgetésekből ad gazdag válogatást. Megkerülhetetlen kötet ez mindazoknak, akik Ilyés életművével kívánnak foglalkozni, de a személy reprezentáns volta, szerepe miatt azoknak is, akik az elmúlt félszázad politikai történetét és művészi mozgalmait kutatják. Miként lírája, vagy az utóbbi időben folyamatosan publikált (igen kétes „provenienciájú”) naplójegyzetei, ezek a beszélgetések is egyszerre kitérőalkotók és elhallgatók, személyességük meglehetősen regulázott. A személyesség, az intimitásfok csak az egyik eleme a tudatosan szemlélt és alakított művészi-közéleti „önképnek”. A filológia számára, amely a művek élmény-mögötteséhez keres itt támpontokat, az elhallgatás legalább annyira fontos lehet, mint azok a gyérszámú „érzelem-történeti adalékok”, amelyekre Ilyés másoknak pillantást vetni enged. Egy bukolicus és familiáris életforma mozaikképei, a nagyvilágot és a pátriát, a nagypolitikát és az alkotás bensőségességét, a népeletet, a magas- és a mélykultúrát szüntelenül egybevonó szemléletmód az, ami az Ilyés által folyamatosan kontrollált szerep lényege.

Az interjúk közül sok meglehetősen visszhangot váltott ki megjelenésekor, főleg a nemzeti sorskérdéseket érintő „szóemelések”. Egy higgadtabb kor majd mérlegelni tudja és fogja azt, hogy Ilyés költői-emberi jelenléte mikor, hol és mennyiben volt előkészítője annak, ami Magyarországon történt az 1980-as, 1990-es évek fordulóján. Ez az interjúkötet majd ehhez a vizsgálódáshoz is fontos adatbázis lesz.

Alexa Károly

Könczöl Csaba: Tükörszoba.

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1986. 330 l.

Megkésetten pályakezdő tanulmány- és bírálatgyűjtemény ez a könyv. A szerző – akit talán a Lukács-tanítványok legutolsó generációjához lehetne sorolni, s akit, természetesen, és mint társait, igen messzire vitt az idő ifjúkori mesterétől – majdnem negyven éves volt, amikor kötethez jutott, s együtt láthatta a zömében a 70-es évek közepén írt esztétikai, esztétikatörténeti és kritikai dolgozatait. Fordításai és szövegkiadásai alapján is tudott volt a szakmában, hogy Könczöl meghatározó tudományos élménye a századelő orosz formalistáinak működése, Bahtyin mellett Eichenbaum, Sklovszkij, Tynyanov és mások. Általuk és rajtuk túl magának a századforduló esztétikai gondolkodásának az a dilemmája, amely a filozófiai esztétika érvényességét próbálta meghatározni, amely az esztétikum és a scientista műbíráló végleteivel kívánt radikálisan szembenézni, amely egy „pozitív” kor kudarcai után megkísérelte a metodológiai önkritikát. Különösen fontos (Könczölnél is) a *Lélek és formák* Lukácsa, akiről itt egy igen invenciózus témafelvetésű értekezés szól.

A kötet tanulmányai azokat a gondolatmeneteket interpretálják, amelyekkel Bahtyinéknak szembe kellett nézniük, illetve amelyek mint a „műről való beszéd” új lehetőségei jöhetnek számításba. Mindezt avégett, hogy Könczöl kialakíthassa a maga műbírálói esztétikáját, elemző nyelvét és fogalomrendszerét. Kategorikusan fogalmazó, szellemes értekezések az itt olvashatók, az orosz formalisták magyarországi recepciójában megkülönböztetett figyelmet érdemelnek.

A kötet második fele *Rendezési kísérletek* címmel elvi igényességű könyvbírálatokat közöl. Itt is világos az utalás a századfordulóra mint a mai kor művészi ellentmondásosságainak *közvetlen* előzményére (Jeszenyin, Czóbel Minka). A „példák” száma szűkös, nem is egynemű, sőt nem is mindig hasonló nagyságrendű (Hernádi Gyula, Mészöly Miklós, Kormos István, Gergely Ágnes, Benkő Attila, Petri György, Tandori Dezső, Juhász Ferenc), de mindegyik alkalom egy-egy végső formakérdés, esztétikai és művészi megismerési probléma végiggondolására. Szinte mellékesen említi Könczöl Cage *4,33 tacet* című (önmegsemmisítő) műtárgyát. Embléma ez, korunk kíméletlenül bátor „kulturkritikai” művészetének jelképe. S mint ilyen méltó utalás a századelő Malevicének „fehér alapon fekete négyzet” című munkájára.

Könczöl Csaba esztétikatörténeti vizsgálatai – önértékeiken túl – jellegzetes dokumentumai az 1970–80-as évek magyar esztétikai útkereséseinek, amelyeknek egyik vezető törekvése volt a századfordulós előzmények felkutatása.

Alexa Károly

Könnnyű László: Az amerikai magyar irodalom története szemelvényekkel.

Második, javított, bővített kiadás. Amerikai Magyar Szemle, St. Louis, 1986. 149 l.

Tiszteletre méltó vállalkozás ez a kis, technikailag kezdetleges füzet: szerzője hézagpótló munkát végzett, amikor hosszú, magányos gyűjtésének eredményét közzétette, számbavette azokat az általa elérhető írókat, akik Amerikában alkottak magyar

és angol nyelven a kezdetektől máig. A törzsanyagot a századfordulótól a két világháború körüli időkben, majd az 1956 után kivándoroltak prózaírói, költői, színműírói és publicistái alkotják. Betűrendben követik egymást az írók, életrajzuk, bibliográfiai adataik után néhányuktól egy-egy jellemző részlet is olvasható valamelyik művükből. Egészen ismeretlen szerzők váltakoznak a mára már Magyarországon is ismert, vagy valamikor itthon nagy sikereket elért írókkal, s az „író” fogalmát is tágabb értelemben használja Könnnyű László, mint a más körülmények között készült, szakmailag alaposabb irodalomtörténetek. Pólya László, Jászi Oszkár, Faludy György, Makkai Ádám, Szathmáry Lajos és Aczél Tamás, Gábrriel Asztrik, Gombos Gyula, Márai Sándor neve mellett számos lelkész, újságíró, politikus, egyetemi tanár nevét, életrajzi és bibliográfiai adatait is olvashatjuk. Az 1961-es első kiadás óta sok adalékkal bővült a munka, sokan segítették a szerzőt a kiegészítő gyűjtésében. Értékes az amerikai magyar sajtó rövid áttekintését nyújtó felsorolása, a lapcímek, működési hely mellett az alapítás évét is feltünteti, így láthatjuk, hogy ma kb. 30-40 magyar nyelvű lapot olvashatnak a magyarul még tudó amerikaiak, ezek közül csak igen kevés jutott és jut el magyarországi könyvtárakba vagy magánszemélyekhez. Az ismeretebb magyar irodalmi, művészeti, tudományos, kulturális és vallási szervezetek nevét és működési helyét is közli Könnnyű László, s egy olyan listát is közread Viczián János gyűjtését kiegészítve, amely hiányos adatokkal sorolja fel a számontartásra érdemes tanárokat, könyvkiadókat, írókat és más közéleti személyiségeket. Az életrajzok végén szereplő könyveken, cikkeken kívül egy forrásjegyzéket is mellékel az értékes adatgyűjteményhez, amelynek ismerete feltétlenül javára szolgál a nyugati magyar irodalommal foglalkozó magyarországi irodalomtörténeti tanulmányoknak. A teljességre törekvő szerző fő szempontjából fakadóan, érthető módon dilettáns, kommersz, jelentéktelen művek és időtálló értékek kerültek egymás mellé, a megfelelő távlatból végzett irodalomtörténeti mérlegelés egy későbbi munkában érvényesülhet.

R. Takács Olga

Köpeczi Béla: A magyar kultúra útja (1945–1985).

Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986. 291 l.

A szerző *A magyar kultúra harminc éve* című, 1976-os könyvét dolgozta át, s vázlatosan, de széles áttekintésben és összefüggések keresésére is gondot fordítva tájékoztat az elmúlt negyven év kulturális politikájáról, a tudomány és művészetek fejlődéséről, az ország művelődési helyzetéről. A kritikai szemlélet az előző könyvhöz képest erősebb, a nyilvánvaló eredmények mellett lemaradásokat, ellentmondásokat is regisztrál. A marxizmus kultúrafelfogásából kiindulva vizsgálja a kultúra funkcióit a szocialista társadalom építésében, felderít néhány összefüggést a társadalom, a gazdaság és a művelődés között, a párhatározatokra építve ismerteti a művelődéspolitikai különböző szakaszait. Tájékoztat az intézményrendszerek működéséről, a közoktatás és közművelődés területén kezdeményezett reformokról. Röviden arról is számot ad, hogyan hatottak a kulturális változások a társadalmunkban élő emberek tudatára, magatartására és életmódjára. Végül pedig a magyar kultúrának a

világban elfoglalt helyét keresi. Megállapításait hatalmas tárgyismeretre, szilárd elvi meggyőződésre támaszkodva fejt ki, minden témakörben hivatkozik a fontos dokumentumokra. Két nagyon jól használható anyagot közöl a függelékben: munkaközösség által készített statisztikai táblázatokot a tudományos kutatás, oktatás, közművelődés, a népszámlálás adataiból, a foglalkoztatottság, rétegződés, mobilitás, az életmód, életkörülmények alakulásáról, háztartás-statisztikai adatokból. Többségük az 1984-es évi adatokat is tartalmazza, sokféle bontásban és nemzetközi összehasonlításban szembeülhetünk minden fontos tudnivalóval (a tanulók számától a sajtókiadásán át a könyvtárak és mozik összefoglaló adataiig). A függelék másik része egy válogatott bibliográfia (Koncz Ilona munkája) a témára vonatkozó lexikonokról, kézikönyvekről, összefoglaló munkákról, forrásokról és feldolgozásokról, időrendi besorolásban.

R. T. O.

Kulturális kisenciklopédia.

Főszerkesztő: Kenyeres Ágnes. Szerkesztő: Hargitai György. Kossuth Kiadó, Budapest, 1986. 778 l.

Az enciklopédia a maga nemében egyedülálló vállalkozása a hazai lexikonkiadásnak. Mintegy négyszáz enciklopedikus szintetizáló címszóban foglalja össze mindazokat az ismereteket, amelyek egy tág kultúrafelfogás fogalomkörébe kívánkoznak. Elsősorban a humán kultúrával, a társadalomtudományokkal, a művészetekkel, az oktatással és a közművelődéssel foglalkozik, de nem feledkezik meg a művelődés szempontjából fontos természettudományokról és műszaki ismeretekről sem. Részletesen tárgyalja a különféle kultúrafogalmakat, kultúrafelfogásokat és kultúraelméleteket, s mind az egyes címszavakon belül, mind pedig önálló szócikkekben a művelődéstörténeti szempontokat igyekszik elsősorban érvényre juttatni. Érzékeltetni kívánja az anyagi és a szellemi kultúra, a civilizáció és a kultúra összefüggéseit és elientmondásait. Viszonylag nagy teret szentel az egyes művelődéstörténeti korszakoknak, a vallásos és világi ideológiák kultúrtörténeti szerepének, a munkakultúrának, a nyelvi műveltségnek, a művelődéspolitikai egyes területeinek, a kommunikáció kulturális szerepének, a művelődési intézményeknek, s felhívja a figyelmet a mindennapi kultúra, a viselkedéskultúra legfontosabb tudnivalóira is.

A szerkesztők a térben és időben óriási művelődéstörténeti és művelődéseméleti ismeretanyag miatt kénytelenek voltak lemondani a szokásos lexikonszerű feldolgozásról, így számos fontos téma, fogalom, szervezet, intézmény, korszak tárgyalásáról, adatsorok, életrajzi adatok közléséről, dátumszerű kormeghatározásról stb. A címszavakat a szerzők tartalmilag a művelődéstörténethez igyekeztek közelíteni: elsősorban a magyar és az európai és ritkábban – a téma által indokoltan – a világ művelődéstörténetéhez. A szócikkek – melyek megírására az egyes témák legkiválóbb szakemberei vállalkoztak – nem az egyes tárgykörök részletezően felsoroló lexikális ismereteit tartalmazzák, hanem az adott tárgy történeti fejlődését, alakváltozatait, kulturális szerepét, jelentőségét emelik ki, tehát összefoglalóan tájékoztató jellegűek. Az elmélyedést, a bővebb információk megszerzésének lehetőségét a szó-

cikkek végén olvasható irodalomjegyzékek, ajánló bibliográfiák kínálják, amelyek a magyar nyelvű kiadványok esetén rövidített, az idegen nyelvűeknél teljes címléírást adnak.

Az enciklopédikus áttekintést szolgálja, hogy az egyes cikkeken belül → jel utal a témához kapcsolódó címszavakra, s így az olvasó képet nyerhet a nagyobb, általánosabb, esetenként trendszerű összefüggésekről, miközben részletesebb információkhoz, szélesebb információs bázishoz is jut. Szintén ezt szolgálja a „gyűjtő” címszavak szerepeltetése, amely a kötet különböző részein található, de összetartozó ismeretköröket jelölik, valamint az egyes címszavak végén zárójelben közölt egyéb címszavak, amelyek az adott téma fogalom-, illetve vonzaskörébe tartoznak.

A kötetet tárgymutató zárja, a rendkívül kívánatos névmutatót és történeti-művelődéstörténeti (összefoglaló) kronológiai táblákat nélkülözi a kiadvány.

E. SZ. E.

Lengyel Balázs: Egy magatartás története.

Magvető Könyvkiadó Budapest, 1986. 386 l.

Lengyel Balázs az újhoidas nemzedék illusztris tagja, az immár legendássá vált lap programadó cikkének írója. Azé a nemzedéké, amelyet az irodalompolitika, az önkényuralom hosszú ideig hallgatásra kényszerített, perifériára szorított. Az esszéista és kritikus Lengyel Balázs „magatartásának története” e nemzedék története is, s egy csapáson halad azokkal a törekvésekkel, melyek a medréből erőszakkal eltérített, kikökkentett irodalmi folyamat helyreállítására irányulnak. Lengyel Balázs aktív részese ennek a helyreállítási folyamatnak: átrajzol és korrigál, elhallgatott, elfeledett vagy meghamisított értékeket helyez vissza jogaiba, állít vissza ismét az irodalmi köztudat erőterébe. A kötet a maga sokszínűségében szellemi önéletrajz is, mely hűségesen tükrözi írójának ízlését, kötődéseit, tájékozódásának alakulását. Az újhoidas nemzedék Babits irodalomeszményét vitte tovább: a sokáig elefántcsonttorony-lakóként emlegetett, félremagyarázott és agyonhallgatott költő életművét épp ez a nemzedék tisztította meg a félremagyarázások, tévhitek ráarakódott üledékétől. Személyes ihletésű, és gazdag irodalomtörténeti tanulságokkal szolgáló írás *A Babits-élmény nyomában* című.

A babitsi életmű jobb, teljesebb megismerését szolgálja a szerző akkor is, amikor Babitsot „világirodalmi szemekkel” fürkészi, vagy amikor felméri az ész és intuíció kérdéskörét a költő verseiben.

Számos új szempontot felvető, érdekes tanulmány idézi a „harmadik nemzedék” mind ez ideig kellőképpen nem méltányolt tagjait: Cs. Szabót, Rónay Györgyöt, Jékely Zoltánt. Joggal gyűjtötte egy kötetbe a szerző a hosszabb lélegzetű tanulmányok, esszék mellett az Élet és Irodalomban rendszeresen megjelenő verskritikáit, lévén, hogy nála a napi kritikai tevékenység is az esszéista, az irodalomtörténetész tollából fakad. Lengyel Balázs szinte észrevétlenül vezeti be az olvasót a modern vers rejtelmeibe, segíti őt a tájékozódásban és megértésben. Ezt a célt szolgálja a *Mire jó az alma?* című esszé is, amelyben a szerző szellemesen bizonyítja be a modern költészettől idegenkedő olvasónak, hogy a modern vers nem érthetetlen, ha megtaláljuk

hozzá a megfelelő kulcsot. A verskritikák különböző típusú alkotók életművébe, művészetébe avatják be az olvasót. Hogy csak néhányat említsünk: a Csoóri Sándor, Szécsi Margit, Orbán Ottó, Lakatos István, Tóth Judit, Garai Gábor, Mészöly Miklós könyveit elemző és bíráló írásokban egy igen határozott kritikus ízléseszmény nyilatkozik meg, mely fogékony ugyan az új jelenségek iránt, mégis, bizonyos enyhe gyanakvással szemléli őket. „Aki mindenre rábólint nagy nyitottságában, vajon kritikus-e?” – teszi fel a kérdést.

Hogy Lengyel Balázs mennyire elkötelezettje az irodalom ügyének, hogy felelősséget érez az irodalom jelene és jövője iránt, azt többek közt az általában mostohán kezelt ifjúsági- és gyermekirodalom kérdéseinek szentelt kritikák, valamint az „alkalmi” írások is bizonyítják. E felelőség nemcsak erkölcsi, hanem esztétikai síkon is érvényesül: Lengyel Balázs ebben a kötetben is az Újhold szigorú minőségességmértékét viszi tovább.

Erdődy Edit

Madár Lajos: Magyar irodalmi antológiák és gyűjtemények. Keresztúri vendiások albuma—Madárúton.

Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 1986. 1309—1639. 1.

Az 1712-től napjainkig magyar nyelven megjelent, szépirodalmi szövegeket tartalmazó műveket (antológiák, albumok, almanachok, emlékkönyvek, műsorfüzetek, népköltési gyűjtések, szöveggyűjtemények, leveleket, vallomásokot tartalmazó többszerzős kiadványok) összegyűjtő sorozat újabb kötete látott napvilágot. A 967 tétel a címek betűrendjében követi egymást, s egy időrendi csoportosítású mutató csatlakozik a bibliográfiához.

A hatalmas vállalkozás anyagának közel fele már elhagyta a nyomdát, a gazdag adattár azonban csak az utolsó kötet és a különféle tájékozási igényeket kielégítő mutatók megjelenése után válik igazán használhatóvá.

Ny. J.

Magyar Erato.

Válogatta és sajtó alá rendezte, az utószót írta Réz Pál. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986. 478 l. (Magyar Hírmondó)

A magyar irodalmi közízlés egészen a legutóbbi időkig nehezen tolerálta az erotikus témát szókimondó őszinteséggel megfogalmazó szövegeket. Már a túlzott frivolitással aligha vádolható Arany János is sajnálkozott annak idején, amiért Shakespeare-fordítás közben tompítania kellett a drámák nyelvezetének erőteljesebb fordulatait. S bár irodalmunk első európai rangú lírikusa, Janus Pannonius történetesen a humanista pornográf poézis klasszikusa is, költő utódai időről-időre a társadalmi elutasítás falaiba ütköztek a kimondhatóság határait áthágó műveikkel. A reformáció korának prédikátorai szigorúan elítélték a virágénekeket. Balassi Bálint „fajtalan” (értsd: szerelmes) énekei több mint háromszáz évig vártak nyomdafestékre. Zrínyi

Miklós mentegetőzni kényszerült eposzának szerelmi motívumai miatt. Csokonai és diáktársai kamaszosan trágárkodó erotikus költészete megrekedt a kéziratosság szintjén. A viktoriánus ízlésű tizenkilencedik században kötelező volt a légies szerelem eszményítése. A testiség kendőzetlen ábrázolását a Nyugat nagyjai emelték be először – programszerűen – a magas irodalom sáncai mögé. Utolsóként talán Weöres Sándor váltott ki országos felháborodást klasszikus üdeségű, pajzánul játékos szövegeivel.

A magyar költészet lappangó, kevéssé ismert erotikus vonulatát kívánja bemutatni Réz Pál antológiája. A mintegy hetven szerző (köztük sok névtelen) százhetvenöt művének egynyolcada itt jelenik meg először nyomtatásban. A kötet számára készült el Janus Pannonius néhány vaskos epigrammájának modern fordítása (Szepes Erika munkája). A magyar nyelvű reneszánsz erotikus költészet típusait három szemelvény mutatja be. Első az antikvitás Európa-szerte elterjedt, nálunk főként széphistóriákban feldolgozott elbeszélés kincse (részlet a Lévai Névtelen Trója-históriájából). Második a Szentírás és a himnuszok isteni szeretettől átfűtött nyelvének profanizálása (Bogáti Fazakas Énekek éneke-fordítása). A harmadik Balassi Bálint és követőinek leleménye; a bizonytalan forrásvidékű virágének ötvözése a tudós, humanista-reneszánsz vershagyománnyal (Balassi, Rimay, Madách Gáspár). A kötet alapos ízelítőt ad a XVI–XVIII. század rendkívül gazdag, de művészileg meglehetősen igénytelen vágáns költészetének anyagából. (E korpuszt már korábban is megismerhette a nagyközönség Stoll Béla *Pajkos ének* című válogatásából.)

A felvilágosodás korát elérve megszorodnak az ismeretlen, kéziratból kiadott szövegek; Fekete János nevét inkább csak az irodalomtörténetből ismertük, Beretzky Mártonét még onnan sem. Igazi felfedezés Verseghy Ferenc két, szerelmi ostromot (papnövendék és apáca között!) nagy lélektani és anatómiai hitelességgel leíró kitűnő költeménye. A XIX. századot szinte csak ötletszerűen képviseli néhány név (Vajda János, Reviczky Gyula, Szilágyi Géza). A Nyugat nemzedékeinek nagyjai többnyire kevéssé ismert, esetleg hagyatékból előkerült (Kosztolányi Dezső: *Kis bordélyház*) versekkel szerepelnek.

Az antológia második fele a kortárs költészetből válogat. Az olvasó benyomása szerint az utóbbi évtizedek erotikus verstermése sokkal gazdagabb és színvonalasabb a megelőző évszázadokénál. Réz Pál arról győz meg bennünket, hogy mai líránk egyik középponti témája a testi szerelem. Az általa nagyobb hangsúllyal szerepeltetett alkotók sorát (Hajnal Anna, Vas István, Berda József, Jékely Zoltán, Rákos Sándor, Görgey Gábor, Csukás István) még hosszan lehetne folytatni. A szerkesztő külön érdeme, hogy Tandori Dezsővel erotikus képverseket, Várady Szabolccsal „disznó limerickeket” sikerült íratnia az antológia számára.

A kötetet alapos jegyzetanyag és Gyulai Liviusz témához illő rajzai egészítik ki.

Orlovsky Géza

A magyar irodalom és irodalomtudomány bibliográfiája 1980. I–II.

Szerkesztette: Lichtmann Tamás. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 1986. I–II. 985 l.

Nem rekordgyorsasággal, de megjelent A magyar irodalom és irodalomtudomány 1980-as tárgyévi, a sorozatnak immár ötödik kötete. Tagolása, gyűjtőköre természetesen megegyezik a korábbi kötetekével, tehát a könyvalakban megjelent magyar szépirodalmi műveket (beleértve a levelezéseket, útleírást, ifjúsági irodalmat stb.), a magyar szerzők színpadi műveinek kritikáit, a magyar irodalomtudomány és -történet, valamint az irodalmi élet körébe tartozó írásokat, lexikális és könyvészeti segédeszközöket, továbbá a rokon tudományterületek (filozófia, történelem, nyelvészet, néprajz stb.) irodalmi vonatkozású anyagának adatait közlik. Mindezt kiegészíti az egyetemes irodalomtudományra vonatkozó írások bibliográfiája, ha szerzőjük magyar. A gyűjtés teljességre törekedett, de nem terjedt ki gépiratokra, kéziratokra és korlátozott forgalmú sokszorosítványokra, sem a miniatűr könyvekre, ha azok más kiadásban hozzáférhetőek. Viszont felveszik a tudományos fokozat elnyerése érdekében benyújtott gépiratos disszertációkból azokat, melyek elfogadását a Magyar Tudomány című folyóirat jelezte.

A gyűjtés forrásai a Magyar Nemzeti Bibliográfián, a Külföldi magyar nyelvű kiadványokon és a Hungarika irodalmi szemlén kívül mintegy 220 magyarországi és 39 külföldi folyóirat, illetve egyéb periodikum, továbbá 121 belföldi és 56 külföldi tanulmánykötet.

A bibliográfia szakrendje, követve A magyar irodalomtörténet bibliográfiáját, öt fő fejezetre tagolódik: az első az irodalomtudomány általában, majd a magyar irodalomtörténet általában, utána a magyar irodalom külföldön, ezt követi a legterjedelmesebb rész, a magyar irodalom és története (szerzői betűrendben közlik a megjelent művek adatait, majd a vonatkozó ismertetések, kritikák jegyzékét), végül az utolsó fejezet mint függelék az egyetemes irodalomtudomány magyar bibliográfiáját tartalmazza.

A sorozat ezen ötödik kötetében található a korábbi öt kötet névmutatója is; kár, hogy az utólagos átszámozás miatt az 1980-ra vonatkozó adatoknál az 513–545. oldalon szereplő tételek számjegye tizeneggyel megnövelendő, csak így kapjuk meg a helyes lapszámot. Nem tartható szerencsésnek az sem, hogy a második kötet a 13 oldalnyi függelékkel kezdődik, s utána következik az összevont névmutató. Helyesebb lett volna az egész kötetet ez utóbbinak szentelni.

Szabó G. Zoltán

A magyar irodalom története 1945–1975. II/1. –II/2. A költészet.

Szerkesztette: Béládi Miklós. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986. 1151 l.

Az írás, a szerkesztés és a megjelenés évtizedei alatt az a nagy vállalkozás, amely a magyar irodalom minden fontos alkotóját, jelentős művét, meghatározható folyamatait és törekvését kívánta szintézisbe s egyben használható kézikönyvbe rendezni –

szomorú és elszomorító kreatúrává torzult. Egynegyed évszázad nem volt elég ahhoz, hogy megíródjék és megjelenjék.

1966-ban látott napvilágot a „Spenót” VI. kötetében Tóth Dezső karikatúrájának is beillő „vázlata” *A felszabadulás utáni magyar irodalomról*, ennek át- és újrafogalmazója a négy részből álló „új folyam”, melynek harmadik darabja ez a kétkötetes líratörténet. Erről a kötetről és társairól szakismertetést írni talán lehet, de aligha érdemes, glosszát könnyű volna, politikatörténeti traktátust kézenfekvő. Nyilván eljön majd az ideje a szakmák, tudományágak és intézmények önvizsgálatának, akkor majd kiderül talán, hogy hány ezer munkaóra vesztegetődött itt el, hány lapnyi szöveg íródott meg és át, hány lapnyi lektori (fel)jelentés fogalmazódott meg, s hány tudós-nak mennyi éve, esetleg az élete ment rá erre a kényszerű és szükséges és kikényszerített vállalkozásra.

Ákárhol lapozunk bele ezekbe a kötetekbe, a tartalomjegyzéktől a névmutatóig, mindenütt hibába, érdektelenségbe, ellentmondásba vagy valami jóvátehetetlenbe ütközünk.

Nem látszik alaptalannak a feltételezés, hogy a szerkesztő, a kitűnő és okos Béládi Miklós halálos betegségén nagyokat gyorsított minden átíratás, átszerkesztés, továbbíratás — amíg ez a mű megjelenhetett, de már az ő tudományos nekrológiaként. Sorra meghaltak a lektorok, tűntek el az időben a szerzők. Szerzőként szerepel még ebben a kötetben a néhai jó B. Nagy László is, aki 1973-ban kergetődött az önkéntes halálba.

De nézhetjük magát az „anyagot” is, belekaphatunk bárhol. A koncepcióra és szerkesztésre nézve elég csak arra utalni, hogy pl. *A vallásos költészet* című fejezetre a Nyugat nemzedékeinek sora következik... Számos fejezetre nem volt szerző, ezek megírását „Munkaközösség”-re kellett bízni... Akkor kezdett szerkesztődni a „Spenót”, amikor a „konszolidáció” már olyannyira bevégezettnek tudta munkáját a napi életben, hogy elég erőt és szellemi muníciót érzett felhalmozódni magában a múlt megfogalmazásához is. Ezek az újabb kötetek akkor íródtak, amikor a megújuló szellem (és politika) szabadságharcának egyik nyilvános terepe az irodalomtudományi módszerek megújítása volt. Ennek itt nyoma nincs: hiányoznak vagy torzított szövegekkel szerepelnek az újabb líraelemzők és módszerkutatók. A szerzők túlnyomó része a hagyományos iskolákat képviselve, több-kevesebb szakmai érzékenységgel és figyelemmel tapogatózhat addig a határig, amíg lehet, több-kevesebb (irodalom)-politikai hitelességgel minősít... A felvett szerzők százai már a portréjuk megrajzolása előtt (gyakran már életükben) kihullottak az irodalom emlékezetéből, jelenlétük csak arra „jó”, hogy a jelentősek súlyát kisebbitse... Kiről hány lapot írtak, írtattak, kényszerültek írni... A feldolgozás 1975-ig (!) halad, a könyvészet — néhol (!) — 1980-ig... A kötetzáró életrajzi lexikonban a legifjabb szerző 1942-es születésű, a megújuló irodalomból egyedül Tandori Dezső jutott be ide, az *Új nemzedék a lírában* című kötetzáró vázlat alanyai közül már senki... Ilyésről meg Szabó Lőrincről a VI. kötet teljes pályaképet ad (az utóbbiról értelemszerűen befejezettel), itt terjedelmes keretben újra az 1945 utáni szakaszról, itt Füst Milánról kisesszé szól, az V. kötetben nagytanulmány, s teljesen eltérő felfogásban...

Talán egy-egy költőportréért érdemes föllapozni ezeket a köteteket, vagy lexikonként használni – nem feledve a szakkritika eddig megjelent hiba- és hiánylistáit.

Alexa Károly

Magyar sajtóbibliográfia 1705–1849.

A Magyarországon magyar és idegen nyelven megjelent, valamint a külföldi hungarika hírlapok és folyóiratok bibliográfiája. Az adatokat gyűjtötte, a bibliográfiákat összeállította és a szöveget gondozta: V. Busa Margit. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 1986. I/1–I/2. 11371.

A bibliográfia hosszú megszakításokkal évtizedekig készült. Részleges előzményének tekintendő az 1848–1849-ben megjelent lapok bibliográfiája, melyet Busa Margit a forradalom centenáriuma állított össze, de csak 1957-ben tudott kiadni, Kemény G. Gábor könyvének (*Társadalom és nemzetiség a szabadságharc hadi lapjaiban*) függelékeként. A mostani bibliográfiában ez a rész is bővebb.

Busa Margit nagyszabású opusa a történelmi Magyarország és Erdély területén évenként legalább kétszer, bármely nyelven megjelent hírlapok és folyóiratok adatait tartalmazza. Nem tartalmazza a Zágrábban megjelent lapok bibliográfiáját. Az anyaggyűjtés 35 budapesti, 36 egyéb magyarországi és 21 külföldi (pozsonyi, kassai, ljubljanai, szabadkai, kolozsvári, nagyenyedi stb.) könyvtárban történt.

Maga a bibliográfia 470 tételből áll. Egy-egy tétel beosztása: 1. címleírás, címváltozatok, 2. a megjelenés időtartama, 3. szerkesztői, nyomdai adatok, 4. lelőhelyek (hiányos példányok esetében a meglévő lapszámok föltüntetésével), 5. megjegyzések.

Az 1848–49-ben kiadott lapok megjelenésének tartalmáról, havi bontásban, szemléletesen szerkesztett táblázat tájékoztat, majd a szakirodalom bibliográfiája következik, három részben: 1. az egyes lapok címe szerint, betűsorban, 2. a több lapra és hosszabb időszakra vonatkozó sajtótörténeti munkák könyvészete, 3. általános szakirodalom, a szerzők betűrendje szerint.

A második kötet (félezer oldal) a mutatókat tartalmazza: 1–2. a lapok címét megjelenésük éve, illetve helye szerint (időrendben, illetve betűsorban), 3. a lapok nyelvi csoportosítását, 4. a szerkesztők és kiadók betűrendes névsorát (a nevükhöz kapcsolódó lapok címével és évszámával), 5. a nyomdák és nyomdászok névmutatóját, 6. a lapok egykori mellékleteinek listáját, 7–8. az illusztrátoroknak és kottamellékletek szerzőinek névsorát, 9. a mellékletek nyomdai adatait. Mindezekhez még általános névmutató csatlakozik, a bibliográfia lapszámaira való utalással.

Busa Margit figyelme mindenre kiterjedt, amire egy bibliográfus figyelmének ki kell terjednie, s ami a kutató számára hasznos. Nagyszerű eredménye ez a két kötet egy kiváló szakember hozzáértésének s egy élet szorgalmának, megérdemli az *életmű* nevet.

L. S.

Magyarországi magánkönyvtárak I. 1533–1657.

Sajtó alá rendezte: Varga András. MTA Könyvtára, Budapest–Szeged, 1986. 259 l. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 13.)

A régi magyar irodalom szegedi kutatóit dicsérő színvonalas és népszerű *Adattár* sorozat a 11. kötetrel új témakör feldolgozásába kezdett. Sokéves kutatómunkával, műhelykiadványokkal (ld. a *Könyvtártörténeti füzetek I–IV.* című annotált könyvészeti bibliográfiát) kezdték meg könyvjegyzékek közreadását és értékelését. Az Iványi Béla-féle könyvészeti anyaggyűjtés, majd Dernschwam János könyvtárjegyzékének publikálása után a sorozat mostani kötete a magyarországi magánkönyvtárak jegyzékeit teszi közzé az 1533 és 1657 közötti időszakból. Az összeállítás 69 könyvjegyzék teljes szövegét tartalmazza, teljessé majd a külön kötetben várható nyugat-magyarországi és erdélyi magán-, illetve kisebb intézményi könyvtárak anyagával válik.

A jegyzékek alapos, minden szempontra kiterjedő értékelése majd a teljes anyag ismeretében várható, az utószóban Varga András és Monok István csak a legkézenfekvőbb tanulságokat vonja le, ahol segítségül hívják a földrajzi származási adatokat éppúgy, mint a szociológiai statisztikát. Az egyes jegyzékek utáni jegyzetek elsősorban magára a listára és annak tulajdonosára vonatkoznak, a könyvek identifikálása az egész sorozatot feldolgozó kumulatív index feladata lesz. Már most is hasznos segédeszköz az egyesített hely- és személynévmutató, amelynek alapján az olvasott szerzők a kutatás első fázisában is visszakereshetők.

A szegediek olvasmánytörténeti forrássorozata a XVI–XVII. századi művelődéskutatás számos fehér foltját lesz hivatott eltüntetni.

Németh S. Katalin

Maróti Lajos: A Parnasszus horizontja.

Válogatta és szerkesztette: Fehér György. Gondolat Kiadó, Budapest, 1986. 335 l.

A közelmúltban elhunyt író kötetének anyagát Fehér György válogatta és szerkesztette, a szerző életében csak folyóiratokban megjelent esszéket, valamint *Az utolsó utáni éjszaka* című drámát adja közre. Maróti Lajos a modern magyar természettudományos esszé egyik megteremtője volt, de gondolatrendszerébe a legszélsőségesebb témakörök, felfogások – köztük a verselemzés, a költői feladat, a tudományos alkotás természetrajza, etikája, művészetfilozófia és még igen sok minden – tartoztak bele, s ezekről okos, bölcs esszéikben értekezett. Természettudományos képzettsége – fizikus volt – kitűnően ötvöződött drámai sűrítő erejű íráskészségével, igen széles humán műveltségével, s ebből ered írásainak érdekessége, feszültsége, eredetisége. A kötet első tizenegy dolgozata a fizika, a természettudomány köréből való (pompás portrét rajzol például Einsteinról, Max Plancról és másokról), három tanulmány a műveltség rétegeivel, azok egymásrataltságának követelményével foglalkozik elmélyülten, izgalmas tesztek eredményeit elemezve, a kultúra tudathasadásának jelenségét konkrét példákon bemutatva, s a technicizmus negatív hatásának kivédésére is javaslatokat sorakoztatva. A kötet harmadik részének esszéi a költészet és a modern tudományos világkép összefüggéseit tárják fel, vázlatosan bár, de rend-

kívül gondolatgazdagon, ezután Juhász Ferenc egy sok vitát kiváltó művét, a *József Attila sírjára* címűt elemzi minden fontos részletre kiterjedően. Somlyó György *Tó fölött, ég alatt* című verseskötetéről ad áttekintő értékelést, majd Illés Endre esszéírói módszerének titkait fejt fel. Esszéi, tanulmányai megírásuk óta nem veszítették el aktualitásukat, sőt, töprengései, megoldási javaslatai, módszerei ma talán még megszívlelendőbbek, mint megírásuk idején voltak.

R. T. O.

Marth Hildegard: Dutka Ákos kéziratos hagyatéka. Ms 4183–4200.

MTA Könyvtára, Budapest, 1986. 184 i. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárának katalógusai 17.)

Egy-egy költő, író hagyatékának rendezése, katalógusának összeállítása az irodalomtörténetírás része. Nem állhat meg a kéziratáros az egyes kéziratok egyszerű leírásánál, hiszen a kéziratok általában a legkevesebbet önmagukról mondják el. A versek azonosítása, ellenőrzése annak, hogy megjelent-e, a megjelent variánsa-e, vagy a levelezés rendezésekor az illető költő kapcsolatrendszerének feltárása a szövegfilológia része.

A megjelenő katalógus, ha a hagyaték elégségesen teljes, a költő életének és életművének története is egyben. Ilyen Dutka Ákos (1881–1972) kéziratának katalógusa is.

De több is ennél. Ha végigtekintjük a levélírók névsorát, s tudjuk, hogy Dutka Ákos nem csupán költő volt, hanem irodalomszervező is, akkor a XX. század hazai irodalomtörténetének egy fejezete is kirajzolódik előttünk, s nem csupán azért, mert Dutka a Holnap Irodalmi Társaság egyik megalapítója volt.

A katalógus függelékeként megtaláljuk a kötetben a művészettörténész Dutka Mária kéziratának jegyzékét is.

Monok István

Mátyás király levelei 1460–1490.

Válogatta, a szöveget gondozta, az utószót és a jegyzeteket írta: V. Kovács Sándor. Fordította: Ballér Piroska. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1986. 220 l. (Magyar Levelestár)

Mátyás király leveleit már régóta igyekeznek összegyűjteni, teljességre törekvő kritikai kiadásuk azonban máig sincs. V. Kovács Sándor könyve Fraknoi Vilmos 19. század végi kétkötetes művéből válogat, igyekezve olyan leveleket szemelgetni, amelyeknek még nincs magyar fordítása, s nem szerepelnek a korábbi válogatások (pl. *Mátyás a kortársak között* – 1957, *Magyar humanisták levelei* – 1971) egyikében sem. Az összeállító utószava kijelöli a levelek irodalomtörténeti helyét is a magyarországi humanista levelezés 15. századi történetén belül: bemutatja, hogy Mátyás erőteljes személyisége mennyire átüt rajtuk. Kezdetben tudós kancellárai (mint Vitéz János és Janus Pannonius), valamint kancellistái csiszolt stílusa uralkodik ben-

nük, kegyvesztésük után azonban egyre inkább az előbeszéd hatása érvényesül, ekkor már ő maga fogalmaz, s a kancellista csak lejegyzí a szöveget.

Érdekes keresztmetszetét adja a válogatás Mátyás uralkodásának. A címzettek többsége külföldi (II. Pius, IV. Sixtus és VIII. Ince pápák, III. Frigyes és II. Mohamed császárok, királyok, velencei dózsék, bíborosok stb.), illetve kisebb részben magyar főpap; a levelek ennek megfelelően legtöbb esetben a király külpolitikáját és hadjáratait, valamint egyházpolitikáját illusztrálják. Császár, pápa és török közötti egyensúlyozást látunk, amikor a kemény hang váltakozik a barátságossal sokszor egy levélen belül is, s ahogy halad előre az idő, egyre több szó esik a török betörésekről. Püspökségek és érsekségek adományozásáról hallunk, amikor az uralkodó többször is keményen leszögezi ezzel kapcsolatos jogait, olvashatunk Kapisztrán János és Árpád-házi Margit szentté avatási kísérletéről, s megismerkedhetünk a fehéregyházi templom pálosoknak való adományozása körülményeivel.

A kötet illusztrációi jól szolgálják a célt: Mátyás király személyiségének és korának megismertetését a művelt olvasóközönsséggel.

Szabó András

Mészöly Tibor: Színház a század küszöbén.

Ditrói Mór és a Vígszínház stílusforradalma. Múzsák Közművelődési Kiadó, é.n. [1986]. 58 l. (Szkénétéka)

A Szkénétéka sorozat új, vékonyka kötete igazi színháztörténeti érdekességgel szolgál. A szerző, Mészöly Tibor nemcsak nagy kortársaktól, színész kollégáitól hallhatott Ditrói Mórról, s ismerhette meg rendezői módszerét, hanem magával Ditróival is szoros családi kötelékbe került felesége, Ditrói Ilona révén. A források anyagát így saját emlékeivel, tapasztalataival egészítette ki. Meglehetősen szűkre szabott, de markáns és filológiai is hitelesnek mondható képet ad mindezek alapján a századelő Vígszínházáról: középpontban Ditrói Mór munkásságával. Az előzmények ismertetése után élvezetes, anekdotákkal is fűszerezett leírást ad Ditrói munkamódszeréről, majd foglalkozik a Vígszínház működésével, műsorával és hatásával kapcsolatos kérdésekkel. Értékelése mentes az emlékezők elfogultságaitól; tárgyilagosan méri fel a Vígszínház és benne Ditrói szerepét és jelentőségét a századelő magyar kulturális életében. A tanulmány szövegét jól egészíti ki az érdekes képanyag; valamint néhány korabeli cikk Ditróiról: Bródy Sándor, Jób Dániel, Hevesi Sándor, Ignotus írásai.

Erdődy Edit

Mikes Kelemen: Catechismus formájára való közönsséges oktatások.

Szerkesztette, sajtó alá rendezte, a jegyzeteket írta Hopp Lajos. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986. 1753 l. (Mikes Kelemen összes művei V. 1–2.)

Két vaskos kötetben, minden tudományos – sőt: akribia iránti – igényt kielégítő módon tette közzé Hopp Lajos Mikes *Catechismus...*-át. E katolikus kézikönyv

François Aimé Pouget kátéjának, az ún. Montpellier-i Catechismusnak a magyarítása; Mikes az eredeti műhöz Rákóczi rodostói könyvtárában juthatott hozzá. A három részből álló munkát először 1744-ben fordította le, majd az átdolgozások eredményeképpen az ötvenes évekre készült el a végleges változattal. Hopp Lajos természetesen a variánsnak minősített 1744-es fordítást is közli.

Pouget Catechismusa, különösen a kegyelemtan kifejtésében, janzenista tendenciájú, ezért a XVIII. század elején egyházi indexre került. Ez azonban nem csökkentette a könyv népszerűségét, maga a hívő katolikus Mikes pedig valószínűleg egyáltalán nem tudott a tiltásról.

Már Kun Sámuel felfigyelt Mikes fordításának 'remek nyelvezet'-ére, s valóban, s főképp a teológiai frazeológia magyarításában, Mikes e művében is a világosságra törekvő értekező próza mesterének bizonyul.

A mű nyelv-, eszme- és vallástörténeti szempontból egyaránt figyelmet érdemel.

K. P.

Mikó Pálné: Marseillaise és Gotterhalte. Találkozás Márton Józseffel.
Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986. 299 l. (Nemzet és emlékezet)

Mikó Pálné könyvének hőse Márton József, akiről már Pais Dezső megállapította, hogy „korának legkitűnőbb alakjai közé tartozott”. Márton 1806-ban lett a „Bétsi Univerzitas”-on a magyar nyelv és irodalom oktatására felállított tanszék első (javadalmas- és cím nélküli) professzora, s ettől kezdve hosszú életének középpontjában a magyar nyelv tanítása és népszerűsítése állt: számos kiadást megért szótárak és nyelvkönyvek sora került ki a tolla alól. A szerző elsődleges forrásokhoz visszanyúlva tárja fel hősének életútját, részletesen azonban a leglényegesebb kérdésekről, nevezetesen: Mártonnak a magyar nyelv státusára vonatkozó megállapításairól és azokról a szemléleti-szakmai-technikai jellegű problémákról szól, amelyekkel a szótárszerkesztőnek és nyelvtanírónak szembe kellett néznie tevékenysége során. Mint ismeretes, a nemzeti nyelv ügye a XVIII. század közepétől a XIX. század húszas éveig a magyar kulturális élet egyik legfontosabb, a nemzeti ideológia története szempontjából pedig egyenesen centrális jelentőségű kérdése volt. Mikó Pálné tanulmánya e területen a rendszeres kutatásoknak elébe vágó, számos hasznos megfigyelést, értékes adalékot, sőt, filológiai felfedezést nyújtó munka.

Bíró Ferenc

Elizabeth Molnár Rajec: Ferenc Molnár.

Bibliography. Part I. Primary Sources. Part II. Secondary Sources. Hermann Böhlau Nachf., Wien–Köln–Graz, 1986. 160, 420 l.

Molnár Ferenc előbb érdekből, utóbb kényszerből lett világpolgár: alkalmazkodni tudott az amerikai színházi üzlet tempójához, újabban ismét kezd divatba jönni. A bibliográfiáját elkészítő amerikai könyvtárosnőt is a szerző iránt növekvő érdek-

lódés ösztönözte arra, hogy elvégezze Molnár Ferenc műveinek és azok recepciójának számbavételét.

Hazai szakirodalmunkban a műfaj neve: személyi bibliográfia, melynek értékét a viszonylagos teljesség határozza meg. Jelen bibliográfia szerzője azonban már eleve lemondott a teljesség igényéről, amikor csak a magyar, az angol és a német nyelvterületre korlátozta gyűjtését. Kérdés, hogy olyan esetben, amikor az életműnek lényegi vonása a világsiker, az egyetemes elterjedtség, megengedhető-e, hogy az említett három nyelvterületre redukáljuk a bibliográfiai gyűjtést, noha maga a bevezető közli, hogy *A Pál utcai fiúkat* nyolcvan nyelvre fordították le.

Az első kötet az elsődleges forrásokat tartalmazza, vagyis az eredeti Molnár-regényeket, a novellákat, drámákat, sőt a tárcákat és a publicisztikát is. Az anyag egyetlen betűrendbe került, de a három nyelv szerint külön-külön csoportosítva. Nem világos, mi volt a szelekció elve, melyek a válogatás szempontjai. Kivált a publicisztikai címanyag tűnik föl kevésnek a tényleges teljességhez képest. Azt is hiányolni lehet, hogy nincs jelölve a gyűjtés forrásköre. Az előszóból kiderül, hogy a bibliográfia azon címekből állott össze, amelyeket fél esztendő alatt – ennyi időre szólt a szerző ösztöndíja – összegyűjthetett.

A második, jóval terjedelmesebb kötet három részre tagolódik: első fejezetében a művek recenziói találhatók, de a műveket itt is betűrendben találjuk. Zavaró, hogy a recenziók szerzőinek betűrendjével lezárul ugyan a kötet első fejezete, ám most kezdődik a szerzők betűrendjében az a rész, amelyben a Molnár Ferencről általában írott cikkek, tanulmányok, életrajzi esszék stb. foglaltatnak, tehát nem sorolhatók az egyes művekre vonatkozó kritikák, recenziók körébe. Köztük azonban az egyes művekre nézve tanulságosak is lehetnek. Miként fordítva: az egyes művekre vonatkozó rész is tartalmazhat a bibliográfiára, az íróra vonatkozó általánosságokat.

A harmadik rész azon általános- és szaklexikonok, bibliográfiák körét tartalmazza, amelyek kötetekben Molnár-szócikk vagy valamilyen vonatkozó anyag szerepel.

Kár, hogy a bibliográfia nem tudósít az autográf hagyatékról. Innen csupán egyetlen tétel került a bibliográfiába, az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának analekta-gyűjteményéből, jóllehet már e gyűjteményben is több kisebb Molnár-kézirat található.

A hiányosságok ellenére az összeállítás valós hiányt pótol; készítője szolgálatot tett a magyar és az egyetemes irodalomtörténetírásnak. Munkáját a színháztörténetész, a filmográfus is haszonnal forgathatja.

Nemeskéri Erika

Molnár Szabolcs: Berde Mária.

Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1986. 320 l.

Molnár Szabolcs könyve Berde Mária első monografikus feldolgozása. Megismerhetjük belőle az író nő életének, pályafutásának főbb mozzanatait, alkotásait, irodalomszervező szerepét, valamint az egykorú irodalmi mozgalmakat. Berde Mária ugyanis Helikon-alapító és a „Vallani és vállalni”-vitát kezdeményező író volt, és az 1944-utáni korszak nőlapjának, a Dolgozó Nőnek alapító főszerkesztője.

A monográfia tizennégy fejezetből áll, ezt egészítik ki a jegyzetek és a Berde Mária irodalmi munkásságát összegező bibliográfia. A szerző az első fejezetben a monográfiák szokott módján megismerteti Berde Mária családjával, iskolai és egyetemi éveivel, majd fejezetről fejezetre haladva tárgyalja irodalmi munkásságát kisiskolás versikéitől, a különböző lapokban 1906-tól közölt verseitől kezdve érett alkotásaiig, utolsó művéig. A kimondottan irodalomtörténeti méltatás mellett a szerző stílustörténeti szempontokat is érvényesít. Érdekes sorokat olvashatunk például a megunt népnemzeti epigonizmusról vagy a szecesszió frissítő hatásáról, majd az expresszionizmusról. És természetesen külön fejezetekben szól Berde Mária egy-egy kiemelkedő művéről, illetőleg alkotáscsoportjáról. Részletező elemzéseket olvashatunk az íróról jól ismert nevezetesebb munkáiról, mint amilyen például *Az örök film*, *Haláltánc*, *A szent szegény*, *Tüzes kemence*, *Földindulás*, *Szentségvivők*, *Romuáld és Andriána*, *A hajnal emberei* és természetesen a lírájának gerincét alkotó *Seherezáde himnusza* című kötetéről.

A kötet jól tájékoztat az íróról gondolatvilágának változásairól. Érdekes sajátosságként említi a női egyenjogúságról (hisz szenvedélyes harcosa volt a nők emancipációs mozgalmának), vagy a polgári létértelmezésről vallott véleményeit. Sokatmondóan ítéli meg Berde Mária irodalomszervező tevékenységét vagy gondolatait az Erdélyi Helikon írói parlamentéről.

A szerző értékeléseivel egyetérthetünk. Egyfajta összegezőként idézhetjük azt, amit a *Negyvennyolcas asszonyaink* című sorozatáról jegyez meg. „a múltból vett asszonyi hősiességet emelte példává ... hogy a közösség érdekében vállalja az egyetlen etikus magatartást, a cselekvést és tegye a hasznos lehető”.

Molnár Szabolcs könyve jelentős monográfia Berde Mária gazdag és ma is időszerű életművéről. Vizsgálati szempontjainak termékenysége, filológiai megbízhatósága kötetének nagy értékei közé tartozik.

Szabó Zoltán

Monok István: A gyöngyösi református gyülekezet lelkipásztorai és tanítói 1557–1710. Budapest, 1986. 58 l. (Ráday Gyűjtemény Füzetek 1.)

Monok István tanulmányával új sorozat indult: a Ráday Gyűjtemény Füzetek, amely a jelek szerint elsősorban egyháztörténeti irányultságú. A szerző először egy kéziratot közöl – egy Öreg Graduált, amelyet I. Rákóczi György ajándékozott Gyöngyös városának, s amely tartalmazza a város prédikátorainak és tanítóinak névsorát –, majd ezt a 17. század végi, 18. század eleji jegyzéket kiegészíti a többi forrás alapján. Az így létrejött lelkészi és tanítói névsor nemcsak az egyháztörténet segéd tudományaként fontos, mint a hivatalok viselőit számbavevő archontológia egyik válfaja, hanem a művelődéstörténet és az irodalomtörténet számára is sok információt hordoz. A református egyházi értelmiség a 16–17. században meghatározó szerepet játszott Magyarország kulturális arculatának kialakításában, múltunk teljes megismerése elképzelhetetlen jellemző adataik részletes ismerete és feldolgozása nélkül. Monok

István munkája – ha követőkre talál – kezdő lépése lehet egy ilyen irányú kutatási programnak.

Szabó András

Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról.

Bevezette: Köpeczi Béla. Szerkesztette és az előszót írta: Fügedi Erik. Gondolat Kiadó, Budapest, 1986. 382 l.

Művelődéstörténetírásunk műhelyvitáinak egyike, hogy napjainkban a hangsúlyt a feldolgozásokra, ezen belül is a monográfiákra, nagy, korszakokat átfogó összefoglalókra kell helyezni, vagy egy újpozitivisták korszak jegyében a forrásfeltárára. Értve ezen az írott forrásokat és az anyagi kultúra, a mindennapi élet tárgyi emlékeit is. Örvedetes módon a gyakorlat az utóbbi irányba halad.

Az újabb dokumentumok megismerésével párhuzamosan készülnek el azok a részlettanulmányok, amelyek eredményeit majdan monográfiákban kell összefoglalni. A Gondolat Kiadó magyar művelődéstörténeti sorozata ilyen részeredmények tanulmányszerű közreadását vállalta fel, hozzásegítve ezzel a szakembereket és a művelt olvasóréteget a művelődéstörténeti (Domanovszky Sándor), az irodalom-, zene- és művészettörténeti, továbbá a történelmi akadémiai kézikönyvek értékű használatához, az ott leírt eredmények árnyaltabb ismeretéhez.

A kötet tizenhárom tanulmánya közül az első hat a szentek hazai kultuszával foglalkozik különböző megközelítésben. Klaniczay Gábor az 1083. évi magyarországi szentté avatások (István király, Imre herceg, Gellért püspök) európai mintáit mutatja be körbejárva azt a kérdést, hogy ezek mennyiben szolgáltak mintául az itthoniaknak. Török József későbbi szentté avatási szertartásokról szóló szűkszavú forrásokat is számbavéve azt vizsgálja, hogy az avatási liturgia mint a szentté avatás poétikája pusztán legalizáló kötöttség volt, vagy annál több. Mint megállapítja, a liturgia nem volt (ez esetben sem) személytelen jellegű, s az adott kor életével szerves kapcsolatban állt. Szendrei Janka Az István- és Imre officium zenei rétegei című tanulmánya azt a folyamatot mutatja be, ahogy a XIV. századig különféle stílusú darabok rétegződnek egymásra az István-officiumban, s azt, hogy az egyes változatok megléte, keletkezése miként befolyásolta az egyes korszakok Imre- és István-kultuszát. Wehli Tünde az 1083-ban szentté avatottak művészeti kultuszát, Bollók János pedig Szent Imrének középkori krónikáinkban való ábrázolását vizsgálja, mutatja be. E csoporton belüli, de némileg eltérő Tüskés Gábor és Knapp Éva összefoglaló tanulmánya, amelyben a hódoltság idejében is megőrződött Szent Vér-kultusz középkori hazai történetének nyomait kísérik figyelemmel.

Lazábban összetartozó a következő három dolgozat. Körmendy Adrienne társadalomtörténeti vizsgálata A falusi plébániák hatása a faluközösség kialakulására címmel a Szepességet veszi célba úgy, hogy a tágabb határainkon túli környezetet teszi meg az összehasonlítás alapjául. Természetesen nem önmagában a plébániák történetét kutatja, hanem azt a folyamatot, ahogy a plébániarendszer az európai kultúra recepciójának és elterjesztésének bázisává válik. Ez utóbbi cél megvalósításának már magasabb fokú intézménye az az esztergomi székesegyházi iskola, amely történetének

fontos forrását, egy XV. század első negyedéből való iskoláskönyvet Madas Edit mutat be. Az iskola színvonalát a tananyag, és következmények híven dokumentálják. Körmeny Kinga az esztergomi káptalan személyi összetételének műveltségi szintek szerinti megoszlását kutatja, s mutatja be sokat mondó táblázatokban. Ez a tanulmány módszertani minta is lehet középkori káptalanaink története hasonló vizsgálatához, s azt a lehetőséget villantja fel, hogy ezek alapján a Mohács előtti iskoláink értelmiség-kibocsájtó ereje adatható lesz.

A következő három művészettörténeti tanulmány szűkebb szakmai eredmények mellett alapvetően azzal a tanulsággal szolgál, hogy a saját diszciplinában elért részeredmények miként interpretálhatóak tágabb, társadalom-, művelődéstörténeti értelemben. Így Engel Pál–Lövei Pál–Varga Livia tanulmánya a Zsigmond-kori főnemesi sírkövekről a Zsigmond-kor nemrég kezdett újraértékelésének fontos állomása. H. Gyürky Katalin egy, a budai palotában feltárt, a XIII. századi sziléziai fejedelem-asszonyról elnevezett, bár minden bizonnyal a Bizánci Birodalomban készült „Hedvig-pohár”-ról szólva valószínű (kereskedelmi-, kulturális) kapcsolattörténeti tanulmányt írt. Irásné Melis Katalin pedig a Szent György-alakos kályhacsempék vizsgálatáról szóló írásával talán az első tanulmányok közé kerülhetett volna.

Holl Béla irodalomtörténeti tanulmánya (középkori Jeruzsálem-járások) szervesen kapcsolódik csaknem valamennyi dolgozathoz abban, hogy a szentföldi zarándoklatok történetét áttekintve mutat rá arra, hogy hazánk Európa szerves része volt, művelődésünk valamennyi rétege megfelelt az európai normáknak, s színvonalnak.

Monok István

Nádor Tamás: Ex libris. Interjúk.

Gondolat Kiadó, Budapest, 1986. 462 l.

Nádor Tamás – különböző folyóiratok számára készített – interjúsorozataival szinte minden évben találkozhatunk kötet formájában is. Az *Ex libris* cím alatt az Új Írásban megjelent interjúkat olvashatjuk újra. Miként a cím is elárulja, a beszélgetések kiindulópontja a könyv, de ezt a centrális témát a legtágabban értelmezve életutak tárulnak föl, bibliotékákba nyerünk betekintést vagy olvasmányélményeknek leszünk részeseivé. A harmincöt interjú résztvevői valamilyen területen részesei, esetleg irányítói vagy meghatározó személyiségei szellemi életünknek. Az írók, költők közül sikerült megszólaltatni Illyés Gyulát, Juhász Ferencet, Keresztury Dezsőt, Szabó Magdát, Takáts Gyulát, Vas Istvánt, a szaktudósok soraiból – csak néhány nevet emelve ki – Berend T. Ivánt, Györffy Györgyöt, Kardos Lászlót, Kosáry Domokost, Nemeskürty Istvánt és másokat. A művész társadalomból interjút olvashatunk Borsos Miklóssal, Gábor Miklóssal, Varga Imrével.

Nádor Tamás felkészült, de tapintatosan a háttérben maradó kérdezőként irányítja – vagy szerkeszti meg – a beszélgetéseket. Interjúi gyakran inkább feltárulkozó önvallomásokhoz hasonlítanak, mintsem élő beszélgetéshez. Ezért is ritka az olyan frappáns válasz, amilyent Miklós Pál nyilatkozatának végén olvashatunk:

– Ha ex librist ragasztana könyveibe, mi lenne azon a „könyvbélyegen”?

- Talán egy szép nő.
- Miért?
- Hogy emlékeztessen: „Fiam, fakó minden teória. / S a lét aranyló fája zöld”.

N. S. K.

Németh László: Berzsenyi Dániel.

Közzéteszi: Domokos Mátyás. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1986. 213 l.

Berzsenyi halálának 150. évfordulója alkalmából Domokos Mátyás egybegyűjtötte és egy kötetben tette közzé Németh László 1937 és 1947 között keletkezett öt tanulmányát a költőről. Az író nemcsak Berzsenyi életútját követi a soproni diákévektől haláláig, hanem megrajzolja a 18–19. század fordulójának művelődési, kulturális és történelmi–társadalmi hátterét is, valamint a költő utóéletét, újrafelfedezését Széchenyitől a Nyugat költőig. Az első tanulmány, amely A Berzsenyi-könyv elmaradt bevezetése címet viseli, a világirodalom korabeli eseményeinek összehasonlító elemzését végzi el, s a magyar előzményeket mutatja be, elsősorban Bessenyei munkásságán keresztül, majd Kazinczy kultúra-teremtő kísérletét és Csokonai jelentőségét emeli ki az irodalomtörténeti folyamatból. Hármójuk mellett Berzsenyi sorsát tragikusnak látja, „pedig az eddigieknél nagyobb költő csapott itt föl, a régieknél magasabb egekbe...” – állítja, s ezt a – később több irodalomtörténész és író által vitatott – véleményét fejti ki részletesen, nagy beleérzéssel, szenvedélyes magyarázatokban, műelemzésekben, filológiai aprómunka és nagyívű értekezés váltogatásával. Egyik tanulmánya, az Esték Sümegen az anyaggyűjtés érdekében végzett utazását, élménygyűjtését örökíti meg, az írás a tájról, Berzsenyiről és Németh Lászlóról egyaránt fontos tudnivalókat tartalmaz. Ezután következik a másfél száz oldalnyi Berzsenyi-könyv, amelyben életút és ihlet, az ódák keletkezése, hatástörténete, a költői művet bíráló kortársak felfogása, a Kazinczy-barátság, majd a Széchenyi adta értékelés, a Szabó Dezső rajzolta Berzsenyi-kép és még igen sok irodalomtörténeti anyag formálódik művészi és egyéni portrévá. A kötetzáró Berzsenyi ürügyén című emlékbeszéd a műfaj egyik kiemelkedő alkotása, Kaposváron hangzott el a Berzsenyi Társaság ünnepélyén 1947-ben. Ebben ismét hitet tesz Berzsenyi-élményének mélységéről, kivételességéről. Többek között elemzi Berzsenyi *A Pesti Magyar Társasághoz* írott művét, a racionalizmus himnuszaként értékelve azt. Életének tanulságai közül kiemeli, hogy „... az igazi tüzet, az igazi mennyországot, az igazságot ragadta le számkra; volt szeme hozzá, volt bátorsága”. A Berzsenyi költeményeit olvasók számára nélkülözhetetlen munka ez a nevezetes tartalmú, szép kiállítású könyv.

R. Takács Olga

Németh László: Művelődéspolitikai írások.

Válogatta, szerkesztette és az utószót írta: Monostori Imre. Előszóval ellátta: Lackó Miklós. Műzsák Közművelődési Kiadó, Budapest, 1986. 233 l. (Társadalom és művelődés)

„Ez a cikkgyűjtemény Németh Lászlónak azt az oldalát világítja meg, amely egyénisége talán legjellegzetesebb tulajdonsága volt: a nevelő, a népművelő és pedagógus Németh Lászlót” – írja a kötet előszavában Lackó Miklós. Monostori Imre a kötet összeállításakor ismert publicisztikai anyagból válogatta ki a pályáiv egyes korszakaira legjellemzőbb, dokumentum értékű, közvetlenül művelődéspolitikai célzatú írásokat. Bár terjedelmi okokból nem törekedhetett teljességre – s ezt jelzi is utószavában –, a témakörrel kapcsolatos, újat hozó írások mindegyike helyet kapott a gyűjteményben. Öt ciklusba sorolva – 1928–1935, 1939–1941, 1942–1943, 1945–1947, 1961–1965 – követik egymást a megszületésük óta vitákat gerjesztő, gondolatgazdag, valójában igazi céljukat: a valóság közvetlen alakítását szinte soha el nem érő, még ma is aktuális cikkek, levelek, programok, vallomások, interjúrészek. Németh Lászlónak az értelmiségről, a magaskultúráról, az elitet illető nézeteiről a róla szóló tanulmányokban, monográfiákban egyre alaposabb, sokoldalúbb és érdemi elemzések, megállapítások találhatók. E kötet olvastán érdemes ezeket az elsősorban, de egyre nagyobb számban megjelenő kommentárokat is fellapozni, s azokat a friss olvasmányélménnyel egybevetni. Nehéz kiemelni az itt közölt írások közül bármelyiket, hiszen mindegyik tanulságos, szellemi izgalomra készítő, akár a magyar rádió feladatairól, akár a Népfőiskola alapításának gondolatáról, akár az értelmiség önérzetéről, akár a népi író meghatározásáról értekeznek. Ezeknek ismerete nemcsak a Németh László-életmű teljes befogadása miatt fontos, hanem a kultúrával, irodalomközvetítéssel, kutatással, népműveléssel foglalkozók számára egyenesen nélkülözhetetlen. Az írások gondolati tartalmáról, újdonságértékükről, a többi Németh László-műhöz való viszonyukról másként fog az olvasók különböző korú, ízlésű, neveltetésű, gondolkodású rétege ítélni, de a megítélésben segítenek (vagy esetleg még több talányra mutatnak rá?) az előszót író Lackó Miklós és az utószót író Monostori Imre magyarázó, kifejtő nézetei. Lackó Miklós szigorú kritikáját Monostori Imre tisztázó szándékú, vázlatosságában is meggyőző tanulmánya ellenpontozza. E tanulmányban Németh Lászlónak az 1918–19-es forradalmakról szóló értékeléséről, az asszimilációról alkotott felfogásáról és a Trianon utáni Kelet-Európa-konceptiójáról értekeznek, illetve értelmez néhány, a Németh László-publicisztikában használatos kulcsfogalmat. A Németh László-kutatás sokat nyert ezzel a szerény külsejű füzettel.

R. Takács Olga

Nyugati magyar esszéírók antológiája 1986.

Válogatta és szerkesztette: Borbándi Gyula. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1986. 406 l.

A Nyugat-Európában és Észak-Amerikában élő magyar esszéírók és tudósok antológiája a korábban megjelent költői, illetve prózai gyűjteményeket követi, és bizonyára a nyugati magyar szellemi élet legnagyobb, legérdekesebb körét mutatja be. Már a kötet szerkesztője, Borbándi Gyula is arról beszél előszavában, hogy ennek az irodalomnak a „legerősebb oldala az értekező próza. Szám szerint is jóval többen írnak esszét, tanulmányt, vallomást, kritikát és publicisztikát, mint verset, elbeszélést, regényt vagy színművet.” Mindennek valószínűleg az a magyarázata, hogy a nyugati világban élő magyar értelmiség „írástudó” rétege elsősorban tudományos kutatókból és egyetemi oktatókból áll, s többnyire ez az értelmiségi réteg foglalkozik, nem egyszer komoly személyes áldozatkészségről téve tanúságot, szépirodalmi tevékenységgel is. Köztudomású hogy a nagy nyugat-európai s még inkább amerikai egyetemeken számos kiváló magyar származású tudós dolgozik, s ugyancsak felkészült és tevékeny kutatók találhatók a különféle könyvtárakban, kutatóközpontokban vagy éppen a magyar folyóiratok és lapok szerkesztőségeiben.

A jelen kötet munkatársai között Békés Gellért a Rómában megjelenő Katolikus Szemle szerkesztője, Bogay Tamás a müncheni Magyar Intézet igazgatóhelyettese, Borsody István a pittsburghi Chatnam College volt tanára, Czigány Lóránt a kaliforniai Berkeleyben tanított magyar irodalmat, Fáj Attila a genovai egyetem filozófiaprofesszora, Fejtő Ferenc a párizsi Institut d'Etudes Politiques kelet-európai kérdésekkel foglalkozó szemináriumának volt igazgatója, Ferdinandy Mihály a Puerto-Rico-i egyetem történész professzora, Gombos Gyula a müncheni Új Látóhatár című folyóirat főmunkatársa, Hanák Tibor a Bécsi Napló volt szerkesztője, Határ Győző ismert londoni magyar író, Kabdebó Tamás egy írországi egyetem könyvtárának igazgatója, Karátson Endre a Lille-i egyetem tanára, Molnár József az Új Látóhatár szerkesztője, Sente Imre a finnországi Jyväskylä egyetemének volt magyar lektora, Sztáray Zoltán Kaliforniában szociológiai kutatásokkal foglalkozik, Vatai László amerikai magyar református lelkész, Veress Sándor pedig neves zeneszerző, egyszersmind a berni egyetem professzora. De tudós kutató a szerkesztő tisztét vállaló Borbándi Gyula is, aki az Új Látóhatár gondozása mellett nemrégiben a népi írómozgalomról, illetve a nyugati magyar emigrációról készült munkáival szerzett komoly elismerést. Nyilvánvalóan az iménti névsor nem képviseli a nyugati magyar irodalom valamennyi kiváló esszéistáját, már csak azért sem, mert a gyűjtemény a szerkesztői szándékának megfelelően, kizárólag élő írókat közöl: ennél fogva hiányoznak Fenyő Miksa, Jászi Oszkár, Kerényi Károly, Cs. Szabó László, Ignótus Pál, Kovács Imre, Szabó Zoltán, Peéry Rezső, Dénes Tibor és mások írásai.

A nyugati világban dolgozó magyar tudós vagy esszéíró természetesen igen sok dologról másként vélekedik, mint hazai társa, és ennek a nézetkülönbségnek nem csak ideológiai, politikai oka van. A nyugati magyar esszéíró többnyire el van zárva azoktól a tudományos forrásoktól és attól a tudományos közélettől, amely a hazai kutató munkáját megszabja, helyzetének ugyanakkor előnyei is vannak: hatalmas és jól szervezett könyvtárak közelében dolgozik, könnyen hozzájut olyan dokumen-

tumokhoz, illetve információkhoz, amelyeket hazai kollégája nehezen vagy egyáltalán nem szerezhet meg, s általában lépést tud tartani a nemzetközi tudományosság áramlataival és módszereivel. Emellett jól ismer legalább egy-két világnyelvet, és szoros kapcsolatban áll a befogadó ország tudományos életével: egyetemen tanít, szakmai konferenciákon vesz részt, rendelkezésére állnak szaktudományának legújabb nemzetközi eredményei. Helyzete némileg kettős: amerikai, francia, német vagy olasz egyetemi tanár és magyar tudós egyszerre, s munkája bizonyára akkor alakul szerencsésen és termékenyen, ha e két „státusa” kiegészíti egymást, azaz ha magyar tárgyú kutatásait – mint történettudós vagy komparatista irodalomtörténész – kama- toztatni tudja szakmájának művelése során, és szakmai munkájának vannak a „hungarológiai” tudományokat gazdagító eredményei is.

A nyugati magyar tudósok és esszéírók természetesen számos idegen tárgyú és nyelvű publikációval járultak hozzá a befogadó ország tudományos életének fejlődéséhez. (Így Békés Gellért olasz nyelven írt könyvet a keresztény egység kérdéseiről, Bogay Tamás német nyelvű művekkel lett ismert a nemzetközi medievalisztikában, Czigány Lóránt az oxfordi egyetem kiadványai között jelentette meg a magyar irodalom történetét, Fáj Attila és Karátson Endre összehasonlító irodalomtörténeti művekkel lépett fel olasz, illetve francia nyelven, Ferdinandy Mihály V. Károly császárról és II. Fülöp spanyol királyról írt spanyol, illetve német nyelvű monográfiát, Fodor István német nyelven adta közre afrikaisztikai kutatásainak eredményeit, Hanák Tibor ugyancsak németül közölt feltűnést keltő könyvet Lukács Györgyről és így tovább.)

A jelen gyűjteményben azonban valamennyien magyar történelmi vagy irodalmi tárgyú esszéjükkel, tanulmányukkal vannak jelen – ez egyébként a szerkesztés feltétlenül jogos kívánsága volt. A kialakult kép így igen gazdag és változatos: Békés Gellért egy bánati utazás naplójegyzeteit adja közre, Bogay Tamás a Szent Korona történetéről, Fáj Attila az emigrációs irodalom (nem csak a magyar) általános jellemzőiről, Fejtő Ferenc saját történetíró munkásságának alakulásáról, Ferdinandy Mihály Kerényi Károlyról, Hanák Tibor az antik görög filozófia két gondolkodásformájáról – Hérakleitosz és Parmenidész bölcséletéről –, Határ Győző a költészet mibenlétéről, Hellenbart Gyula Lukács Györgyről, Kabdebó Tamás az inspiráció irodalomalkító szerepéről, Karátson Endre az irodalmi öncenzúráról, Molnár József Tótfalusi Kis Miklós hollandiai tapasztalatairól, Schöpflin Gyula saját életútjának fordulatáról, Szente Imre Esterházy Péter műveiről, Vatai László Bethlen Gábor politikájáról, Veress Sándor Liszt Ferencről, Bartók Béláról és Kodály Zoltánról értekezik. Ezek között az írások között van szaktanulmány, útirajz, publicisztika, többségükben mégis esszék: olyan értekezések, amelyek nemcsak a választott tárgyat vizsgálják, hanem érvényesítik a szerzők személyiségét is, kifejezik meggyőződését és gondolkodását.

Az antológiában alakot öltő érdeklődés igen változatos, a közölt tanulmányoknak mindazonáltal van egy bizonyos eszmei fókusza, amelyben mintegy összesűrűsödnek a személyes módon felvetett kérdések és gondolatok. Ez alighanem a nemzeti identitás érzésének és erősítésének szellemi igénye, ez hatja át a gyűjtemény legtöbb írását. A nyugati magyar esszéírók egyetértenek azokkal a hazai írókkal és tudósokkal – Illyés Gyulára, Németh Lászlóra, Veres Péterre, Keresztury Dezsőre, Nagy Lászlóra,

Csoóri Sándorra gondolok –, akik szerint a huszadik században elszenvedett történelmi válságok és kataklizmák veszélyes következményekkel jártak a magyarság nemzeti, közösségi tudatának és kohéziójának alakulására, s próbálják kitapintani e kedvezőtlen fejlemények okait és következményeit. Ez a figyelem, egyszersmind elkötelezett tenniakarás nem nélkülözi az – akár fájdalmas és kritikai szellemű – önvizsgálatot sem, együttjár a magyarság európai helyének és szerepének meghatározási kísérleteivel és természetesen a kisebbségi létben vagy éppen a nyugati diaszpórában élő magyar népcsoportok gondjainak és jövőjének mérlegelésével. Éppen ezzel válik a nyugati magyar esszéírók antológiája közfigyelemre méltó gyűjteménnyé, amely lényegbevágó közös kérdésekre keresi a feleletet.

Pomogáts Béla

Ódon Erdély.

Művelődéstörténeti tanulmányok. I–II. kötet. Válogatta, sajtó alá rendezte, szerkesztette, előszó: Sas Péter. Utószó: Niederhauser Emil. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986. 682, 578 l. (Magyar Hírmondó)

Erdély-renezánszt élünk. Sajnálatos módon ennek az Erdély felé fordulásnak egyre inkább üzleti oldala kerekedik felül. A mindenhez hozzászólók természetesen most is megírják a maguk könyvét, s járátják le azt az ügyet, amelyet már évtizedekkel ezelőtt komolyabban kellett volna venni. Akkor ők is hallgattak.

Felelősen Erdélyről írni ma sokkal nagyobb felkészültséget kíván, mint eddig bármikor, s ezért vesszük jó érzésekkel kézbe azt a válogatást, amelyet a Magvető Kiadó adott közre, s amely a ma már nem élő tudósok írásait gyűjti csokorba Erdély politika- és társadalomtörténetéről, népeiről, vallásairól és művészetéről.

Természetesen ezek az írások is különböző színvonalúak, egy részüket már a megírásuk idején befolyásolták a napi politika elvárásai is. Ez utóbbit komolyan fel kell vállalni, s így a két kötet egyben az Erdélyről való gondolkodás története is. Nagyon hasznos a szerzők kislexikona a második kötet végén, s igazán helyeselhető, hogy nem kívánt annak összeállítója értékelni ezen kis szócikkek megírásakor. Az olvasónak azonban fontos mindig megnézni, hogy ki, mikor írta az illető tanulmányt.

Ahogy a kislexikonban nem volt hely az értékelésre, annyira kellett volna az előszóban jelezni, hogy nem azonos történetírói iskolához tartozó szerzőket szerepeltetnek a kötetekben. Sajnos, úgy tűnik, az előszót író Sas Péter elsősorban a két háború közti historiográfián nevelkedett abban az értelemben, hogy az „erdélyi szellemnek” a történelemben való megvalósulását próbálja érzékeltetni, igaz távol áll a jelzett korszak irredenta gondolataitól. A történelmi tényektől is távol áll azonban némely megállapítása. Romantikus hevülettel ír „kelet Svájcáról”, ahova „a lélek békéjének megnyugtató tudatával menekültek az üldözöttek”. Még ha csak a vallási tolerancia erdélyi történetét tekintjük is, akkor sem igaz ez az idilli kép.

A transzilvanizmusról nem mint történelmi kategóriáról beszélni szerintünk annyi, mint semmit sem mondani róla. A transzilvanizmus nem lebeg Erdély felett, főképp nem egy olyan megvalósulása az erdélyi léleknek, mint ami inspirálta az „országalapító” népet, hogy (részben szükségből) „idegen, más nemzetiségű népek be-

telepedését támogassa”. Hunyadi Mátyás nem ismerte fel „Erdély egyedi kül- és belpolitikai státusát”, mert ha igen, akkor nem volt jó uralkodó, főképp ami a külpolitikát illeti. Bethlen Gábor „hithű vallásossága – mély protestantizmusa” részben azért is érdekes, mert protestáns vallású fejedelem nem volt, másrészt erről a jezsuita források és Bethlen politikai elképzelései mást mondanak.

Egy tanulmánygyűjtemény bevezetése legyen tárgyyszerű, s az itt olvasható víziót, azt gondolom, inkább a szépirodalmi alkotások álom jeleneteiben kellene megírni.

Niederhauser Emil a Habsburg Birodalom kiváló ismerője, Kelet-Európa történetének kutatója. Utószavában azt olvashatjuk, hogy a studiumai során kialakított Kelet-Európa- és Birodalom-képnek hogyan felel meg Erdély történelme. Megfelel. Kelet-Európa kicsiben. Miután az ember végigolvasta a több mint ezer oldalt, Erdély történetét számos aspektusból megismerhette, elolvassa utána az utószót mint az utolsó tanulmányt, amely ugyan szándékaiban összefoglaló jellegű, de azt hiszem, egy a többi közt, s így olvasva tanulhatunk belőle.

Monok István

Öröktűz.

Elbeszélések az Isten-kereső emberről. Szerkesztette: Lukács László, Pomogáts Béla, Rónay László. Vajda Endre kísérő tanulmányával. Vigilia, Budapest, 1986. 607 l. (Vigilia Könyvek)

Az 1935-ben Possonyi László által alapított s a közelmúltban a szerkesztőség törekvése nyomán újraindult sorozat legújabb darabja ez a prózaantológia. Olyan kisprózákat sorakoztat, amelyek tárgya ember és Isten találkozása vagy másképpen szólva: a vallásos ember örökös sóvárgása az Istennel való találkozás után. A szerzők névsora igen előkelő: Ady Endrétől, Ambrus Zoltántól, Cholnoky Viktortól fél- és közelmúltunk jelentős szerzőiig: Déry Tiborig, Sánta Ferencig, Mészöly Miklósig terjed. A hat ciklusra – Karácsonyeste, Isten teremtményei, Az idő hídján, Fű a romok közt, Kettős kör, A nyáj és pásztora, Isten a szekéren – tagolt kötethez Vajda Endre írt a vallásos tárgyú irodalom e remekeit értelmező, ihletésük forrásvidékét bebarangoló-föltáró esszét.

E. SZ. E.

Ötszáz éves a kolozsvári Farkas utcai templom.

Szerkesztette: K. Fogarasi Zsuzsa. Budapest, 1986. 81 l. (A Ráday Gyűjtemény Füzetei 2.)

1486. november 9-én adományozta Szabó Ambrus kolozsvári bíró Mátyás király és Báthory István erdélyi vajda beleegyezésével a későbbi templom és kolostor telkét a Farkas utcában az obszerváns ferenceseknek (minoritáknak) – ez az ötszáz évvel ezelőtti esemény jelentette a nevezetes templom történetének kezdőpontját. Az ebből az alkalomból készült kicsi, de méltó kiállítású emlékkönyv bevezetőjében

Dr. Tóth Károly püspök emlékezik meg a Dunamelléki Református Egyházkerület és a kolozsvári gyülekezet sok évszázados kapcsolatairól, majd Entz Géza művészet-történész vázolja fel a templom építéstörténetét (különös tekintettel az I. Rákóczi György által elvégztetett, szinte a mai műemléki követelményeknek is megfelelő helyreállításra), s Péter Katalin történész foglalja össze Kolozsvár szerepét a magyar műveltségben. A templom, a mellette álló egykori kollégium s a város irodalmi ihlető szerepéről Jékely Zoltán (*Seol ellen*), Farkas Árpád (*Farkas utca*) és Áprily Lajos (*Szilencium*) versei, valamint Szabó Dezső (*Az Alma Mater ölelésében*) és Kós Károly (*Tanya a hegyen*) prózája szólnak. A templomról készült fotók Imre Lajos, Debreczeni László, Cseh Gusztáv, Deák Ferenc és Gy. Szabó Béla képzőművészeti alkotásaival együtt felidéznek azt a légkört, amely a templomot körülvette és körülveszi. Dicséretes és követésre méltó példa, hogy a szép kötetet angol mellett román nyelvé is összefoglaló is zárja.

Szabó András

Palotai Erzs: Arcok fényben és homályban.

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1986. 391 l.

Az előadóművészként ismert szerző színpadi sikerei közben folyamatosan írta novelláit, regényeit, portréit. E kötetében azokat a költőket, írókat idézi meg bensőségesen, nagy szeretettel és láttató erővel, akiknek műveit megtanulta, műsorára tűzte, és nagyon sok hallgatójával megszerettette. Kivételes nézőpontból közelít tehát az alkotókhöz: a műalkotásról, a szerzőről és a kiváltott hatásról egyaránt tud fontosat és érdekeset mondani. Íráskészsége révén a legegyszerűbb, leghétköznapibb történet is novellisztikussá, lebegővé, művészié válik, s egy-egy kis, párlapnyi írás az alkotáslélektan tudományos eszközeit is felülmúlóan rögzít prózaírókról és költőkről lényeges vonásokat. Színészek, előadóművészek, zeneszerzők arcképei mellett a Szerb Antalról, Lesznai Annáról, Veres Péterről, Kassákról, Szabó Magdáról, Füst Milánról, Illés Endréről, Déry Tiborról és Illyés Gyuláról rajzolt portrék nemcsak a kerek, csattanós történetek miatt, hanem az egyes művekről alkotott bölcs, árnyalt vélemények, az emberi nagyság iránti érzékenységből következő megfigyelések miatt is emlékeztetnek. A szerző legfontosabb tulajdonsága a beleérző képesség, érzékenység, s a legfinomabb megérzések kifejezésének adománya. Művét irodalomtörténészeknek elsősorban ezért érdemes elolvasni, hiszen az egyes művek elemzéséhez ezek a lehetőfinom rajzok és emléktöredékek is segítséget nyújtanak.

R. T. O.

A pesti művelt társalgó.

Sajtó alá rendezte, az utószót és a jegyzeteket írta Szablyár Ferenc. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986. 476 l. (Magyar Hírmondó)

Alcíme szerint: „Nélkülözhetetlen kézikönyv mindazok számára, kik a társadalmi életben szerepelni akarnak, s a társaságokban magukat megkedveltetni kívánják.

Legnagyobb részben saját tapasztalása folytán szerzé egy pesti arslán.” E rendkívül népszerű, német minta alapján összeállított illetan első változata 1830-ban látott Pesten napvilágot. A század végére már a nyolcadik – természetesen jelentősen átdolgozott – kiadása jelent meg. A kiadvány ez utolsó, nyolcadik változat szövegét követi. A millennium éveinek törekvő fiatalembere e könyvecskében összegyűjtve mindent megtalálhatott, amire szüksége lehetett a jó társaságban való szerepléshez, társalgáshoz, udvarláshoz, és különösen az előnyös házasság megkötéséhez. Tartalma: „Illemszabályok. – A régi Istenek neveinek jelentése. – 50 társasjáték zálogváltásokkal. – Ezermester. – Kártyafortélyok. – Találkák. – Tréfás kérdések és föladványok. – Szeszélyszikrák. (Anekdoták.) – Whistjáték. – Komoly költemények. – Szerelmi költemények. – Humorisztikus költemények. – Felköszöntések. – Emlékversek. – Névrejtő emlékkersek. – Színnyelv. – Egészen új virágnyelv. – Szerelmes levelek. – Házassági ajánlatok sat.”

A könyvecske szórakoztató olvasmány és rendkívül érdekes forrásmunka a korszak kultúrtörténése számára. Sok fontosat megtudhatunk az utcán, színházban, vendégségben és egyéb helyeken szem előtt tartandó illemszabályokról. A csókkal és csók nélkül történő zálogváltások 133 módjáról (pl. a 74., amelyben kifejeződik a kor természettudományos érdeklődése is: „Csináljon villanyozó gépet. A bűnös közepre áll, s két férfi karon fogja, a többiek felváltva – egy nő egy férfi – mind csatlakoznak hozzájuk; mikor az egész társaság együtt van, a bűnös megrántja karjait, s mindnyájan megsókolják szomszédaikat, csak a bűnös nem kap a csókból.”) Megtudjuk, kik voltak a művelt pesti ifjak kedvenc költői: Petőfi Sándor, Vörösmarty Mihály, Lisznyai Kálmán, a két Kisfaludy, Garay János, Bulcsu Károly. Találhatunk itt továbbá minden fontos alkalomra versben és prózában elkészített levél- és beszédfoalmazványokat.

Szablyár Ferenc utószava végigkíséri a műfaj kialakulásának és virágzásának történetét, és elhelyezi a Társalgót a századvég magyar társadalmának jelenségei között.

O. G.

Polscy poeci o węgierskim październiku.

Antologia. Polska Fundacja Kulturalna, London, 1986. 63 l.

Az 1956-os októberi forradalom harmincadik évfordulójára jelentette meg a londoni Lengyel Kulturális Alap ezt a kis füzetet. Gömöri György válogatta az antológiában szereplő tizenkilenc verset, amelyeket lengyel költők írtak rokonszenvük és együttérzésük jeleként vagy közvetlenül az októberi események idején, vagy más időpontban, de a magyar ügy, a két nép barátsága jegyében. Kilenc verset Gömöri György magyarra fordítva is közöl, valamennyi költőről rövid életrajzi jegyzetet olvashatunk, s a szerkesztő-műfordító előszava azokat a verseket is értelmezi, amelyeket nyelvtudás híján az olvasó nem érthet meg. Kiemelkedik a válogatásból Zbigniew Herbert *A magyaroknak* és Czesław Miłosz *Antigoné* című műve. Sokáig csak szamizdatból ismerhettük ezeket a megrendítő művészi dokumentumokat.

R. T. O.

Pomogáts Béla: Jékely Zoltán.

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986. 266 l. (Kortársaink)

Kismonográfiájában Pomogáts Béla a Nyugat harmadik költői nemzedékéről is pontos képet ad. Jékely lírájának általános jellemzőjeként kiemeli: a költő kísérletezés és lázadás helyett az első nemzedék stílusához és hangjához igazodott. „A költői világ és nyelv feltűnő megújítása helyett őrizni és klasszicizálni igyekezett a meglévő értékeket, tovább kívánta vinni a kialakult tradíciót.”

Jékely Zoltánt Pomogáts az elégia költőjeként állítja elének. Emlékek és álmok szövik át a verseket. „Jellegzetes gesztusa a búcsú, lelkiállapota az elvagyódás, a múlt-ra révedés, a világ iránt érzett testvéri szájalom, a megrendülés mások mostoha sorsa miatt.” A szerző úgy véli, az elégikus szemlélettel függ össze a stilizáció, mely a nosztalgikus-romantikus hangulatnak megfelelően alakította át az érzéki benyomásokat. Már a fiatal költő alkotásmódját a stilizáció határozza meg. Világa jellegzetes „urbánus” világ: még természetnosztalgiája is a városi ember érzése. A táj nála nem valami bukolikus és mitologikus természet. A költői stilizáció a dalformát, a chansont hozta. Minden az álom szférájába kerül, s Jékely valójában az elégiahoz közelíti a dalt. Másik jellegzetes vonás, hogy a romantikus chansont a lírai realizmus irányában fejleszti tovább. Az olyan versekben, mint *A marosszentimrei templomban* Jékely a zsoltárban, a reformáció lírai hagyományában találta meg a nyelvi-poétikai eszközöket. Megjelent a történelmi elégia, mely a műforma erdélyi hagyományát hangszerelte át, személyesebbé tette, s még jobban éreztette a történelmi veszélyeztetettséget. Így jut el – a személyes és a történelmi fenyegetettség után – a létezés végső kérdéseire. Kialakul lírájának újabb vonulata, a bölcséleti elégia. Ezt a poétikai változatot a *Csillagtoronyban* találó elemzésével mutatja be Pomogáts.

Ez a gondolati igény, ez az ontológiai érdeklődés erősödött meg Jékely későbbi pályaszakaszában, például híres látomásos költeményében, az idő lebírhatalmas hatalmát témául választó *Madárapokalipszis*ban. Másik verstípusa az az epikai jellegű filozófiai költemény, mely az *Ehnaton álmával* jelent meg. A kései költői korszakot így jellemzi Pomogáts: „... a korábban is megmutatózó elégikus érzület az idők során sztoikus életfilozófiává és költői magatartássá alakult”. Többféle elégiasztílus él egymás mellett, a szokásos tónusba például ironikus és groteszk mozzanatok vegyülnek. Az ironikus elégia mellett a lírai tárgyiasságnak van még nagy szerepe.

Két fejezetet is szentel Pomogáts Jékely prózájának. Játékoság és mitizálás, anekdotázó és zsánerfestő realizmus keveredik itt. Portréfestő módszerének előzménye Mikszáth és Krúdy epikájában keresendő. „A valóság és az álom Jékely Zoltán poétikájának sarkalatos elvei.” Részletesen foglalkozik Pomogáts a színpadi játékokkal és műfordításokkal.

Olasz Sándor

Poszler György: *Az évszázad csapdái. Tanulmányok Lukács Györgyről.* Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986. 183 l. (Gyorsuló idő)

A magyar szellemi élet egyik legnagyobb hatású, kiemelkedő egyéniségéről szól ez a kis kötet. Szerzője igen pontosan jellemzi művét: „... három kapcsolódás szülte e négy tanulmányt. Egyet az egész pálya lehetőségeiről és lehetetlenségeiről az évszázad csapdáiban, egyet a politika köldökzsinórjához kötött tudomány dilemmáiról; egyet a legmélyebb pontot jelentő 'perről'; egyet a nagy esztétika vívmányairól. Olykor kritikusan és éles hangon is. Mindig a rangnak járó elismeréssel. Nem a specialista határozottságával, de mérlegelő töprengéssel. Biztosan nem átfogó igényvel, talán nem egészen haszontalanul.” A tudomány, a szellem embereinek mindegyikét izgatja Lukács György emberi alakja, tudományos teljesítménye, a műveivel való szembenézés. Óriási irodalom született már róla és munkásságáról, kutatók serege próbálja hagyatékát feltárni, alkotásait értelmezni, személyisége ellentmondásait kinyomozni. Nagysága termékenyítő is, riasztó is. Poszler György első tanulmánya (*A jéghegy csúcsa és a láthatatlan szisztéma*) szubjektív portrévázlat Lukácsról. Ír életre szóló egyetlen barátságáról, amely Popper Leóhoz fűzte, a különös szerelemről, amely Seidler Irmához kötötte, majd első feleségéhez fűződő viszonyát jellemzi, felvázolja Balázs Bélával való kapcsolatát, a Vasárnapi Körben tapasztalt vonzásokat és tasztításokat. Igen röviden – s ezt még külön is fokozza a párszavas tömondatokban való fogalmazás – áttekinti politikusi és filozófiai pályafutását. Az általa legjelentősebbnek ítélt művekről is tömör értékelést ad, *A lélek és a formák*, a *Történelem és osztálytudat*, *A különösség mint esztétikai kategória*, *Az esztétikum sajátossága* és *A társadalmi lét ontológiája* című alkotásokat emeli ki az életműből, amelyben Poszler szerint minden van: kultúrákritika, történelemtudomány, etika, esztétika és ontológia. A tervezett szisztéma és főmű végülis nem született meg, mert a tudós sorsa rövidre zártan kapcsolódott a történelem sodrához. A második tanulmány a *Tudományos publicisztika és publicisztikus tudomány* címen a Lukács addig kiadatlan műveiből készült három új kötet (*Esztétikai írások* és két német nyelvű munka, *Az ész trónfosztása* című nagy mű előzményeinek tekinthető monográfiák) megjelenése alkalmából töpreng el a filozófus publicisztikáján, a faszizmus ellen, a szocializmus mellett szóló vitáirait. A „*Lukács-per*” (1949–1951) című tanulmány közérthetően és lényegretörően tekinti át a szűk szakmabeliek által jól ismert, de a szélesebb érdeklődők számára nehezen követhető, sok titokzatosnak tűnő mozzanatot rejtő ideológiai boszorkánypert, az ún. vádirattal, nyomozással és a vizsgálat folyamatával, következményeivel együtt. A negyedik tanulmány, *Az elképzelt középpont* egy szakmai kérdést elemez avatottak számára: a műalkotás helyét *Az esztétikum sajátossága* című műben. Kritikus elemzését így zárja: „Lukács be nem fejezett szintézisének ki nem dolgozott tanítása a műalkotásról megkerülhetetlen irány minden további kutatás számára; és befejezetlenségében is a század egyik legrangosabb kísérlete.” Valamennyi tanulmányt bő jegyzetanyag kíséri.

R. Takács Olga

Pulszky Terézia: Egy magyar hölgy emlékiratai.

Fordította Hortobágyi Tibor. Sajtó alá rendezte, az utószót és a jegyzeteket írta Egyed Ilona. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986. 508 l. (Magyar Hírmondó)

Walter Teréz, a gazdag és művelt bécsi bankárlány, 1845-ben házasságot kötött Pulszky Ferencsel, és bár csak néhány évet töltött Magyarországon, szíve szerint valóban magyar hölgygé vált. Osztozott férje sorsában, aki a szabadságharc alatt diplomáciai megbízatást teljesített Londonban, majd elkísérte Kossuthot amerikai körútjára, utána pedig a magyar emigráció egyik vezetőjeként többnyire ismét az angol fővárosban tartózkodott. Pulszkyné csaknem két évtizedes emigránsélet után, 1866-ban tért vissza, férjét megelőzve, második hazájába, ahol még azon évben meghalt, Budapesten, negyvenhét esztendőskorában.

A magyarrá vált hölgy emlékiratai 1850-ben jelentek meg, angolul. Vannak valóban memoárszerű fejezetei, melyek az író személyes élményeiről, magyarországi benyomásairól szólnak, a könyv nagyobb része azonban publicisztika: a forradalom és a szabadságharc krónikája, melynek közlésével a szerző az angol politikai körök rokonszenvét igyekezett megnyerni a magyar ügy számára. Adatai nem mindig pontosak, célzata mindenkor tiszteletre méltó.

Pulszky Terézia könnyed és jó tollal írt, magyar tolmácsolója gyakran nehezen és ügyetlenül fordít. A könyvet, mely inkább színes olvasmány, mint megbízható történeti forrás, Egyed Ilona kellemes utószóval és tömören tájékoztató jegyzetekkel látta el.

L. S.

Rába György: Csönd-herceg és a nikkell szamovár.

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1986. 345 l.

„Ez a kötet a XX. századi magyar költészetnek ha nem is rendszeres, de módszeres története” – mondja utószavában könyvéről a szerző, akit irodalomtudósként eddig elsősorban mint Babits költői életművének monográfusát ismerhette az irodalmi közvélemény. Ez az új kötet a „Nyugattól az avantgárdig” ívelően veszi számba a nagy, irányjelző és irányzatkötő költői teljesítményeket a század első felében, s a magyar irodalmi glóbuszon túl felrajzolja a kortárs világirodalmi törekvéseket is. Néhány, alapvető fontosságú költő azért maradt ki ebből a „módszeres” történetből, mert Rába még nem jutott ezek esetében új összefüggések, friss ismeretek nyomába. A kötet tanulmányainak alapja épp ez a filológiai, eszmetörténeti vagy hatástörténeti újdonság, frissesség: a szerző szinte soha nem ismételi az előtte járókat; mindig új, feltáratlan ösvényeket tapos a modern, XX. századi költészet dzsungelében. Újat tud mondani a már kimerített témának tűnő Adyról is. Szimbolizmusának természetét a *Jó Csönd-herceg előtt* című vers mélyreható, mindenre kiterjedő elemzése nyomán világítja meg; mintegy egyetlen, mikroszkóp alá vett metszetről bontva ki világnézet és forma kapcsolatát, s az Ady-líra belső törvényszerűségeit. A drámaelvű líra című tanulmány a költő utolsó, szimbolizmuson túli korszakát elemzi; azok poétikai lényegét a belső beszéd különböző fajtáiban jelölve meg. Három tanulmány is foglal-

kozik Babits költészetével, illetve hatásával. Mindegyikben új, eddig ismeretlen vonásokat rajzol elő a közkeletű Babits-képen: a „mesélő lírikus” Babitsa éppúgy váratlan felfedezés az olvasónak, mint a világirodalom áramába kapcsolt költő, vagy a *Jónás könyvének* szerzője.

Átfogó, költészetének lényegét megragadó képet rajzol a titokzatos Füst Milánról, elemezve „képzeletének szertartásait”; az érett Szabó Lőrincről, kinek pályáját kronológiai teljességgel is számba veszi, s nemcsak költői szemléletét, verseinek világképét, ihletforrásait és filozófiai mestereit, nyelvszemléletét rögzíti, hanem kitér olyan, vitatott vagy elhallgatott, „kényes”-nek mondott életrajzi kérdésekre is, mint Szabó Lőrinc háború alatti magatartása. Eljárását itt is – mint minden más esetben – a tudósi tárgyilagosság, a filológiai és dokumentatív hitelesség jellemzi.

Látszólag messze áll Rába stíluseszményétől az avantgárd líra – nevezetesen Kassák lírája, akinek talán legfontosabb versét *A ló meghal, a madarak kirepülnek*et elemzi; megintcsak egyetlen vers mélystruktúráit és teljes vonatkozásrendszerét felfedve mutat rá egy egész irányzat, stíluseszmény és költői gyakorlat jellegzetességeire és törvényszerűségeire. József Attila esetében új, meglepő, ám rendkívül érdekes és lényegbevágó világirodalmi rokonsággal, illetve analógiával foglalkozik: a költő és Franz Kafka kapcsolatával.

A Nyugat új oltványai című részben a harmadik nemzedék néhány költőjéről – Rónayról, Takáts Gyuláról, Csorba Győzőről – szóló írások kapnak helyet. A világirodalmi párhuzamok tanulmányai közül az Apollinaire-ről szóló teljes pályaképet rajzol a Magyarországon talán legnépszerűbb francia költőről. Két, kevésbé ismert nagyságról: Cesare Pavéséről. (A költészet mint mítosz – a próza mint költészet) és Yves Bonnefoy-ról (Élet és halál: két páva egy szőlőfürtön). Ezek a tanulmányok is azt a benyomást erősítik, melyet már a magyar költőkről szóló tanulmányok olvasásán megszerezhet az olvasó, miszerint Rába éppúgy otthon van a világirodalomban, mint a magyar irodalomban; szemléletének tágasságát nem zárják le sem ország-, sem nyelvhatárok. A magyar költészet, ebben a nézetben része, integráns és kiszakíthatatlan része az európai, a nyugati irodalmaknak; követi a világirodalom mozgását, színváltozását; új és eredeti formációit hozva létre egy egyetemes tendenciának. Éppen nem e költészet másodlagosságát sugallja ezáltal, hanem – olykor megkésett – szuverenitását és európaiságát.

Erdődy Edit

A Ráday Gyűjtemény Évkönyve IV–V. 1984–1985.

Szerkesztő bizottság: Benda Kálmán, Beliczay Angéla, Erdős György, Nagy Edit, Szabó Julianna. Budapest, 1986. 340 l.

Az újraindulása óta rendszeresen, s az MTA–Soros Alapítvány Bizottság támogatásával már másodjára méltó köntösben megjelenő évkönyv IV–V. kötete az egyház- és művelődéstörténeti tanulmányok és forrásközlések olyan bőségét nyújtja, hogy részletes egyenkénti ismertetésük jóval túlhaladná adott kereteinket, ezért csupán a valamilyen szempontból kiemelkedőbbnek ítélt közleményekre hívom fel a figyelmet.

A kezdő cikk, Jean Bérenger rövid írása, a strassburgi akadémia magyar kap-

csolatairól szól. A nemrég elhunyt romániai magyar egyháztörténész, Juhász István tanulmánya a 17. századi fogarasi vártartományt vizsgálja a magyar református, a szász evangélikus és a román görögkeleti egyházak együttélése szempontjából, példászerűen felhasználva a három nép idevonatkozó szakirodalmát és a levéltári forrásokat. Bucsay Mihály azokról a magyar református papokról ír, akik a 18. század végétől a bácskai német reformátusok között vállaltak szolgálatot, miután azok német anyanyelvű lelkészt nem tudtak szerezni. Majsai Tamás tanulmánya, valamint a hozzá kapcsolódó forrásközlés talán az évkönyv legnagyobb horderejű munkája: az elfeledett 1941-es körösmezei zsidódeportálásokról szól. Barcza József vitacikke a sárospataki kollégium homályba vesző kezdeteiről remélhetőleg az utolsó megszólalást jelenti a Szűcs Jenővel e fórumon folytatott vitában. Czegle Imre szerény forrásközlése a kötet tudományos szenzációja: bemutatja Tolnai Szárászi Ferencet, Erasmus *Adagiájának* magyar fordítóját mint Baranyai Decsi János egyik forrását; a magyar nyelvtudomány és a magyar későhumanizmus történetét ismét át kell írni, újabb jelentéktelennek hitt református prédikátorról derült ki, hogy figyelemreméltó tudományos tevékenységet folytatott. Nagy Edit Fülep Lajos Ravasz Lászlóhoz intézett leveleiből közölte az első részt, s Karsai Elek egy amerikai hírszerzői jelentést tett közzé 1944-ből a magyarországi ellenállási mozgalomról.

A kötetet könyvismertetések, nekrológok és a Ráday Gyűjtemény munkájáról szóló beszámolók zárják.

Szabó András

A regényről.

Szerkesztette: Szerdahelyi István és Ungvári Tamás. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986. 480 l. (Vélemények/Viták)

A kötet az 1983/84-ben a Kortársban folyt vita anyagára épül. Egyúttal azonban olyan írásokat is közread, amelyekre egyfelől a vita résztvevői hivatkoznak, másfelől viszont – egy-egy elméleti vagy kritikai álláspont képviselőjében – nagyléptékű képet adnak a huszadik századi magyar irodalom regényelméleti gondolkodásáról.

Ennek megfelelően a század első felében született munkák nyitják a sort. Lukács György három írását (*Előszó a regény elméletéhez, Az eposzeia és a regény, Levél Németh Andornak Déry Tibor regényéről*) követi Szabó Dezső eddig kissé nehezen hozzáférhető *Előszó a Phlozopterhez* című, Babits Mihály *Halálfiái* című regényét ostromozó műve. Ezután Bálint Györgynek a magyar regény fejlődéstörténetét európai párhuzamokkal vizsgáló tanulmánya (*Nyugati regény – magyar regény*), Móricz Zsigmond irodalompublicisztikája (*Isten teremti és a költő*) és Halász Gábor Balzac-tanulmánya következik, amelyben a szerző a realista regénytechnika és ábrázolásmód törvényszerűségeit veszi szemügyre (*Balzac példája*), míg végül Komlós Aladárnak a magyar próza és drámairodalom 18. század vége és a 20. század dereka közötti időszakának típusváltozásait vizsgáló tanulmánya (*A magyar irodalom típusai*) zárja le ezt a kronológiai egységet.

A negyvenöt utáni időkbe vezet át Tóth Dezső: *Regény – valóság – világnézet* című írása, amit Ottlik Géza műhelytanulmánya (*A regényről*) és Kis Pintér Imre

1975-ben, a Debreceni Irodalmi Napokon elhangzott előadása követ (*Élmény és távolságtartás a legújabb magyar prózában – Töprengés az utolsó tíz év néhány pályakezdéséről*). De ugyanitt olvasható Kolozsvári Grandpierre Emilnek mintegy a Szabó Dezső-i álláspontot ellensúlyozó dolgozata (*Küzdelem az epikával – Szélgjegyzetek a Halálfairól*), Mészöly Miklós (*Naplójegyzet az Atlétához és Saulushoz*) című rövidke írása, valamint Gáll István esszéje, amelyben a szerző az akkortájt jelentkező új írónemzedék – Nádas, Esterházy, Hajnóczy, Bereményi, Bólya, Ördögh Szilveszter, Lengyel Péter – munkáit elemezve rajzol képet a magyar próza legújabb változásairól, s egyúttal saját regényelméleti álláspontját is kifejti.

Ezután következik az egész kötet legátfogóbb igényű, legnagyobb erudíciójú, kétségtelenül a legszélesebb látókörrel tanúskodó és megállapításaiban is leghelytállóbb, az egész magyar irodalom és ezen belül az újabb próza – a társadalom és a kultúra egésze változásaiba ágyazott – mozgástörvényeit, alakváltozatait leghívebben fölmutató és elemző tanulmány, Béládi Miklós: *Helyzetkép – Vázlatpontok a mai magyar szépprózáról* című munkája.

A kötet harmadik egysége a magyar próza, a regény és a kritika viszonyát boncoló vita, amely a folyóiratközlések sorrendjét követi. Elsőként Ungvári Tamás írását olvashatjuk (*Regény és kritika*), amely – noha nem vitaindítónak készült – a következő hozzászólásokat eredményezte: Kiss Ferenc: *Prózánkról*, Sükösd Mihály: *Cím-szavak a kortársi regényről*, Domokos Mátyás: *A hiányzó regénykritika*, Bata Imre: *A kritika felelőssége*, Balassa Péter: *A kalóz méhek és a kas*, Szerdahelyi István: *A neo-avantgardista stílusdiktatúra esélyei*, Szegedy-Maszák Mihály: *Múltat átrendező jelen*, Fogarassy Miklós: *Mai kritika, mai széppróza*, Sőtér István: *Kritikusok és irodalomtörténészek*, Béládi Miklós: *Értékváltozások*, Kis Pintér Imre: *Irodalomértésünk elbizonytalanodásáról*, Ungvári Tamás: *Frázis és parafrázis*, Kulcsár Szabó Ernő: *Regény és műbírálat – kritikai nézetben*, Szerdahelyi István: *Regény és regénykritika*.

A kötethez Ungvári Tamás írt rövid bevezetőt és a magyar regényelméleti művek 1870–1984 közötti anyagából válogatott bibliográfia egészíti ki, mely utóbbi *Koncz Ilona* munkája.

E. SZ. E.

Régi Magyar Költők Tára. XVII. század. 11.

Az első kuruc mozgalmak korának költészete (1672–1686). Sajtó alá rendezte Varga Imre. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986. 937 l.

A sorozat 11. kötete kronológiailag közvetlen folytatása a 8–10. kötetnek: az 1672 és 1686 között keletkezett verseket tartalmazza. A közölt 255 vers szerzői között nem találunk nagyformátumú költői egyéniségeket, e darabok az első kuruc küzdelmek korának közköltészeti emlékei. Főleg a kor társadalmi-politikai harcainak publicisztikai célzatú megjelenítői e költemények, de – a sorozat jellegéhez és hagyományaihoz híven – találhatunk halotti búcsúztatót, üdvözlőverset, történeti éneket.

A kötet nem csupán a magyar régiség verstermésének alaposabb megismeréséhez és teljességre törekvő összegyűjtéséhez – így megmentéséhez – nyújt felbecsülhetetlen értékű segítséget, hanem történeti dokumentum, forrás szerepük révén a

család-, kor- és művelődéstörténet számára is nélkülözhetetlen adatokat rejtegetnek az itt napvilágot látott versek.

J. J.

Révész T. Mihály: A sajtószabadság érvényesülése Magyarországon 1867–1875.

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986. 253 l.

Különböző jog- és sajtótörténeti tanulmányok, elemzések után a szerző elsőként vállalkozott a dualizmuskori sajtóviszonyok monografikus igényű feldolgozására. A könyv olvasását, illetve megértését nehezíti a nyilvánvaló történeti értékű és jelentőségű tárgy erősen ideologikus megközelítése.

A kötet öt – egyébként jól tagolt – egysége közül a szerző az elsőben a kiegyezés utáni magyar sajtópolitikát és sajtóviszonyokat jellemzi. Rövid történeti bevezetés után megállapítja, hogy az Andrássy-kormány az 1848-ban szentesített sajtótörvényt léptette életbe az esküdszéki rendelet végrehajtása nélkül. (Ez utóbbi hatáskörét a királyi táblára, illetve a kerületi táblák székhelyeire kívánták központositani.) Ebben a fejezetben foglalkozik, erősen vázlatosan, a sajtótörvény körüli parlamenti és sajtóvitákkal, majd rátér a sajtórendészet által kiadott jogszabályokra, továbbá a sajtótermékek terjesztésének és a sajtó-büntető eljárás szabályozásának kérdésére.

A második fejezet témája a „sajtóvezénylet”, a sajtóosztály működése. A feladat és hatáskör tisztázása után a szerző megállapítja, hogy a kormányzat nem tudott kellő eréllyel fellépni a hivatalos tájékoztatás kellő hatékonyságának érdekében.

Külön fejezetben van szó a tárgyalt korszak protekcionista sajtópolitikájáról. A szerző arra a következtetésre jutott, hogy a kevés pénz, még inkább a miniszterelnökség óvakodása a kormány sajtó nyílt, leplezetlen támogatásának politikájától, a botránytól való félelem korlátozta a kormány lehetőségeit. Ez a félelem nem volt alaptalan, talán a Hon című lap figyelmeztetése világítja meg ezt legjobban: „parlamenti kormány nem teremthet az ország pénzén saját politikájának propagálására orgánumokat”. A kötet két utolsó fejezete a dualista magyar állam sajtórendészetével és büntetőjogi eszközeivel foglalkozik. Ezek a kötet legtartalmasabb és leginformatívabb részei. Érdekes és tanulságos adatokat találunk a sajtótermékek számának alakulásáról. A szerző dicsérettel illeti a belügyi szerveket a sajtóviszonyok rendezése terén végzett munkájukért. Mégis, végül arra a következtetésre jut, hogy „a törvényben megfogalmazott szankciók alkalmazására oly ritkán került sor, hogy a magyar honosságú hírlapírók alig retteghettek a belügy vagy az igazságügy rendészeti politikájának pallosától”.

A külföldi – főként romániai és szerbiai – lapokat, ha a magyar államot leplezetlenül támadó, a magyarországi nemzetiségeket nyíltan uszító írásokat közöltek, kitiltották az országból, de általában nem nagy sikerrel, hiszen a 15 latnál kisebb súlyú csomagban akadálytalanul juthattak be az országba. A belföldi nemzetiségi lapoknál ilyen esetben sajtóper következett, melyek közül nem egy az esküdszék felmentő ítéletével végződött. Ilyen körülmények között – állapítja meg a szerző – nehéz lenne a dualista korszak nemzetiségi sajtójának üldözéséről beszélni. Így vált a Deák-párti

hatalom időszaka – ez a kötet végső tanulsága – „a magyar burzsoá viszonyok között a sajtó legszabadabb periódusává...”

Már volt szó a szerző erősen ideologikus beállítottságáról. E beidegződés tükröződik az efféle kitételekben, mint pl.: „A polgári sajtószabadság mezején szárba szökken a hírlapirodalom nem tagadhatta meg táptalaját, a kapitalista termelési, társadalmi viszonyokat.” De miért is tagadta volna meg? Az ilyen premisszákból levont következtetések nem erősítik a mű tudományos hitelét.

Szabó G. Zoltán

A rokokó.

A bevezető tanulmányt írta, a szövegeket válogatta Baróti Dezső. Gondolat Kiadó, Budapest, 1986. 431 l.

A Gondolat Kiadó stílustörténeti, ún. izmusok sorozata komoly hiányt pótol, amikor a XVIII. század egyik döntően meghatározó stílusát, a rokokót mutatja be. Baróti Dezső alapos bevezető tanulmányának könnyű dolga van, amíg csak a rokokó szó történetét és szó szerinti jelentését kell megmagyaráznia, sokkal nehezebb azonban, amikor a stílus fogalmát, jelentését kell értelmeznie. Ezért is tartalmazza az első fejezet – *Barokk, rokokó és felvilágosodás* – a XVIII. századot meghatározó három legfontosabb fogalom összefüggéseinek tárgyalását. Baróti felfogása szerint a rokokó a felvilágosodás „mellett létrejött és annál kisebb területet átfogó stílusiránynak tekinthető; tehát nem fogadhatjuk el azt a nézetet, amely szerint a rokokó a felvilágosodás stílusa volt”. A következő fejezetekben a szerző a rokokó kedvelt témáit, motívumait, formavilágát mutatja be, gondosan ügyelve arra, hogy ne csupán az irodalomról beszéljen, hanem vizsgálódási körébe vonja a képzőművészetet, építészetet, viselkedéskultúrát is. Különösen fontos mindaz, amit Baróti a színházművészet tartalmi és formai változásairól mond. Az európai nézőpontú, de főleg francia példákat hozó történeti megközelítés után az utolsó fejezet a rokokó magyarországi jelenségeivel foglalkozik. Kimutatja, hogy a hazai rokokónak – noha rajta erős bécsi hatás érezhető – nem volt olyan centruma, mint a franciának Párizs vagy az osztráknak Bécs. A magyarországi rokokó irodalom jelenségeit Faludinál indítva, Mikes, Amade, Gvadányi, Csokonai, Gyöngyössi János és mások művein keresztül mutatja be.

Az izmusok sorozat hagyományait követve a kötet nagyobb részét „a rokokó dokumentumai” foglalják el. A rokokó esztétikáját XVIII. századi esszéistikus szövegek és versek dokumentálják, mérlegét neves művelődéstörténészek írásaiból közölt szemelvények vonják meg. Az irodalmi válogatás első fejezetei a rokokó témaköreit illusztrálják (életstílus, mentalitás, szerelem, pásztori világ, természet, az étel és az ital öröme), a további részek a különböző műfajok szerint csoportosítják a szemelvényeket (alkalmi versek, epigrammák, tanítómesék a forma játékaival, verses epika, széppróza). A kötetet számos képzőművészeti illusztráció ékesíti és válogatott bibliográfia teszi teljessé.

Németh S. Katalin

Rózsa György: „*Tudományok és művészségek szeretete...*”

Írások az MTA Könyvtáráról. Előszó: Ligeti Lajos. MTA Könyvtára, Budapest, 1986. 166 l. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei. Új sorozat 16 [91].)

Az 1976-ban megjelent *Fejezetek a 150 éves Akadémiai Könyvtár történetéből* című tanulmánykötet akkor méltó évfordulós megemlékezés volt, nem pótolta azonban a majdan megírandó könyvtártörténetet. Az azóta folyamatos műltfeltárás több forráskötetet eredményezett, s e munka keretébe tartozik Rózsa Györgynek, a Könyvtár főigazgatójának tanulmánykötete is.

Ligeti Lajos akadémikus, a Könyvtári Bizottság ma már nem élő elnöke vezetőjében utalt arra, hogy két alapvető gonddal kell a magyar tudomány nagykönyvtárának megküzdnie: az új székház megteremtésének gondjával, és a megnövekedett funkciók korszerű ellátásával. Rózsa György írásai éppen e két alapgond leküzdési lehetőségeit járják körül úgy, hogy az egyes részfeladatok megoldása ne szakadjon el a több mint másfél évszázados múlt hagyományaitól.

Az információ mennyisége, tárolásának megváltozott formái, s a számítógépes rendszereken alapuló tájékoztatás igénye nem mindennapi feladatok elé állítják közgyűjteményeinket egy olyan gazdasági helyzetben, amikor a színvonalas szolgáltatások kialakítása alapvetően anyagi kérdés. Az anyagi eszközök hiánya kényszerítik ki aztán a rossz, olcsóbb megoldásokat. A tapasztalt szakember véleménye ebben a helyzetben, a szegénység meghatározta keret szűkösségét tágitandó, és a politika inspirálta számárságokat elkerülendő tanulságos olvasmány minden szakember számára.

Monok István

Sándor Iván: *Az idő füstjele.*

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1986. 276 l.

Időszerű, válaszra váró kérdésekre keresi a feleletet Sándor Iván legújabb esszé-kötetében. Az első részben (*A föld alá vitt tények üzenete*) a memoárirás, az el nem rendezett múlt, a történeti esszé, s egyáltalán az esszéműfaj kérdései kerültek a centrumba. Sőt, a szerző a maga memoárirói gondjaiba is beavat bennünket: a *Sűrű erdő* személyes ügyeiből az ötvenes évekbeli kiszolgáltatott értelmiségi portréja alakul ki. *A memoárszindróma* című írásában a divat okát nemcsak az identitáskeresésben, az előzmények kutatásában és azoknak a mával való összekapcsolásában látja, tehát nem egyszerűen múltidézésről, hanem műltfeldolgozásról van szó. „Egy sejtett, néha bevallott, ritkábban vállalt *hiány* kutatja okait, magyarázatait.” – írja Sándor Iván. Kettős – egy jelenidejű és egy visszatekintő – hiány köré rendeződnek a mulasztások: egy megtörtént, hagyományozott cselekedethiány és egy hatáshiány (a felismerés, szembenézés, rádöbbenés hiánya) köré. A közelmúlt évtizedeire „az elhallgatások tömege”, a „megválaszolások nehézsége” volt a jellemző. Ezért is üdvözlí Sándor Iván Csoóri alapművét, *A magyar apokalipszist*. Egyik írásában a Gondolkodó magyarok című sorozat ürügyén összegzi a magyar gondolkodás karakterjegyeit: analíti-

kus, összegző (Zrínyi, Apáczai), logikus, érvelő módszer (Deák Ferenc), kritikai (Kosuth), államfilozofikus (Eötvös) stb. Milyenek a magyar gondolkodás körülményei? – teszi föl a kérdést Sándor Iván. S a válasz: minden „nyomás alatt születik”, mindenki „ellen-Montaigne”, vagyis nem visszahúzódó, hanem harcos. *Az idő füstjele* című írásában nemzedéke sokáig késlekedő, de ma sorozatban születő esszéiről ír.

A második részben Komlós Aladáról, Pilinszkyről, Illés Endréről olvashatunk. *Mérték és hiány* címmel Babits központi szerepére próbál magyarázatot adni. Sándor Iván Babits alapelvét abban látja, hogy „ha *egy* nemzedék, *egy* esztétika, *egy* folyóirat van, annak saját jellege éppen attól domborodik ki, hogy vannak *más* ideálok, nemzedékek, folyóiratok is. Az *egy* csak addig lehet erős, amíg esztétikai, gondolati értékeivel ki tudja vívni helyét a többiek között...” *Az író és a történelem* című nagy tanulmánya Németh László életművéből egyetlen hatalmas kérdéskört emel ki: „Mi tette Németh Lászlót politikai gondolkozóvá is; miképpen alakult ki eszmevilágában az élesen közéleti réteg? A társadalmi küzdelmekkel kapcsolatos elgondolásai milyen viszonyban voltak a történelemtől alkotott nézeteivel, korának politikai elméleteivel, mozgalmaival, és tovább, alkotásával, az írói hivatásról kialakult elveivel?” A *Kisebbségbent* úgy értelmezi, hogy Németh történelmi fejlődésünk hamis konstrukcióit tanulmányozva jól megérezte egy csapdahelyzet lényegét, „kérdéseit helyes irányban indította el”, de „adós maradt a helyes válaszokkal”.

Olasz Sándor

Sándor Iván: A Németh László-pör.

Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986. 224 l.

„Mikor a Németh Lászlóról szóló első könyvemem, a *Németh László üdvтанát* írtam, az volt a célom, hogy az etikai magból, a belső és külső, a személyes és nemzeti vállalás felől kíséreljem meg átvilágítani az életművet.” – vallja Sándor Iván. A kötet körül akkortájt fölcsapó heves vita, úgy tűnik, kihívást jelentett számára. Továbbgondolásra készítette s ekképp e mostani könyve az előző szerves folytatása, újabb serkentő ajánlat a szembenézésre, a tisztázásokra. Ezúttal azonban – az előző módszertől eltérően – csupán néhány csomópontot emel ki a szerző a hatalmas Németh László-i oeuvre-ből. Teszi ezt – kinyilvánított szándéka szerint is – azért, mert azok egyfelől nem kaptak eddig kellő megvilágítást, másfelől pedig azért, mert Sándor Ivánnak más mondanivalója van róluk, mint amiket az életmű kutatói, elemzői eddig elmondottak.

Figyelmét így mindenekelőtt az 1920 táján kezdődő korválság írójára irányítja. Igyekszik fölvezetni ennek az azóta is húzó európai – s különösen a benne foglalt kelet-európai – korválságnak a jellegét, magyar vonatkozásait, sajátosságait, azért, hogy rámutathasson: miben és mennyiben volt a Németh László-i életmű belső és külső, személyes és nemzeti okok miatt e korválság maradandó s egyben egyik legjellegzetesebb kifejezője. Egyúttal az is célja, hogy rámutasson az esszé-, regény- és drámaíró megbonthatatlan egységére, arra tehát, amit a műfajok egyaránt kölcsönösen megteremtő–kifejlesztő, egyensúlyban tartó gondolati–esztétikai vérkeringésének nevezhetünk. Az „Üdvтан”-ban időrendben haladó zártabb kifejtés helyett a

szerző most a „térszimmetriát” részesíti előnyben: az életmű egymástól el nem választott, a közös kohéziós pontra minduntalan emlékeztető öt metszetét veszi szemügyre, amelyek egymásra- egymásba játszásával megmutatja a Németh László-i gondolkodás, az etikai és esztétikai álláspont és az írói pálya töretlen fejlődésvonalát.

E. SZ. E.

Siklós János: Zilahy Lajos utolsó évei – A csillagokban élni.

Elbeszélések, tárcák. Népszava Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 1986. 328 l.

Ennek az 1986-ban megjelent, de (tekintve a magyar nyomdai viszonyokat) gyaníthatóan korábban írt könyvnek az előzéklapján a szerző azt írja, hogy „több mint tizenöt évvel ezelőtt” találkozott először Zilahy Lajossal. Két lappal később ezt: „Személyesen 1972 őszén ismerkedtem meg vele...” Ez a felületességre valló pontatlanság jól jellemzi a könyv Zilahyról szóló szakaszát. Azért kell elhatárolni a könyv első 130 lapját a többitől, még hozzá hangsúlyosan, mert erős a benyomás: mintha a szerző ezt az „irodalomtörténeti” adalékgyűjteményt használná lobogóként „szép-irodalmi” fogalmazványainak behajózásához.

Az „adalékokból” az derül ki, hogy a Népszava hajdani főszerkesztője Zilahy Lajos utolsó hat évének tanúja és alkalmi részese volt. Többször találkoztak, s mintha a szakszervezetek lapjának vezetője esetenként lendíteni próbált volna Zilahy akadozva támolygó ügyein. Azért helyénvaló most a bizonytalan fogalmazásmód, mert a szöveg felismerhető szerkezet nélkül közli mondandóját. A szerző azt is beismeri, hogy a nagy találkozást megelőzve ismerőseit kérte föl – „mondjanak valami közelebbit” Zilahy Lajosról. A zsrnáló címeikkel felbélyegzett (Amikor Jerikó falai leomlottak, A halál kétszer zörget stb.) hat fejezet csak a szerző által ismert rendben számol be találkozásokról, idéz régen megjelent Zilahy-szövegekből, cikkekből, levelekből, hatósági iratokból. Mindezeket túl a szerző, nyilvánvaló közművelői szándékkal, okmányok, szóbeszédok alapján mérlegeli a magyar 1930-as éveket, nyilvánít véleményt olyan kérdésekről, mint a polgári világnézet és a cionizmus. Eszmefuttatásainak intellektuális szintjét egy hasonlatával lehetne jellemezni: „A halál utáni élet bizonytalan, mint a kutya vacsorája.”

Zilahy Lajos meglehetősen egyenetlen írói életműve, publicisztikája és politikai közszereplése feldolgozásra vár. Ennek szomorkás zárófejezete lesz majd az utolsó évek története. Keserű és reménytelen bolyongásai, fölbukkanásai Újvidéken és röpké besurránásai Magyarországra, légvárépítő tervei, kietlen magánya és lehangoló távozása a földi pályáról.

Siklós János adalékai a szóbeliség szintjén állnak. Anekdotizálása meglehetősen érdektelen és tárgyi hitelét tekintve szerfölött gyanús. Felhasználásukkor ajánlatos a figyelmes kritika.

Alexa Károly

Sivirsky Antal: A holland–magyar kulturális kapcsolatok öt évszázada.
Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986. 39 l.

„Készült a Holland Királyi Nagykövetség megbízásából, az 1986. évi magyarországi Holland Napok alkalmából” – hirdeti a kis füzet impresszuma, s jelzi is egyben a vállalkozás jellegét. Sivirsky Antal, aki 1971 és 1975 között az utrechti magyar nyelv és irodalmi intézet vezetője volt, erre az ünnepi alkalomra készítette el tömör összefoglalását a holland–magyar kulturális kapcsolatok fél évezredéről. E két, földrajzilag távoli országot az ötszáz év alatt a kultúra, a tudomány, az irodalom és a valóság kötötte össze; a németalföldi egyetemek a magyar értelmiség jelentékeny és meghatározó részét képezték és bocsátották ki. Sivirsky számba veszi azokat a tudósokat, tanárokat, politikusokat és művészeket – a humanistáktól kezdve a legutóbbi időkig –, akik ezt a kapcsolatrendszert fenntartották, s műveikkel, munkálkodásukkal mindkét nép javát szolgálták. Külön tárgyalja a peregrináció intézményét mint a kapcsolatrendszer alapját és legfőbb támaszát, majd a hungarológia hollandiai helyzetét a 19. században, mely fejezet főleg a magyar művek fordításáról, illetve fogadtatásáról szól. Egymás kölcsönös megismerésének igénye fokozódott a jelen században, mely igény kielégítésében új szakaszt jelentett az 1956-os magyar emigráció fellépése és integrálódása a holland szellemi közéletbe.

J. J.

Somlyó Zoltán: Párbaj és kultúra.

Válogatott publicisztikai írások. Válogatta és szerkesztette: Zsoldos Sándor. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986. 472 l.

Somlyó Zoltán a köztudatban csupán költőként él, Zsoldos Sándor a sokoldalú és színvonalas publicistát kívánta bemutatni. „Közel másfél száz újságban (napi- és hetilapok, folyóiratok) akadtam írásaira, verseire” – mondja Zsoldos. Somlyó irodalomról, írókról keveset írt, néhány cikke, kritikája azonban fölöttébb tanulságos. A Toll 1932. márciusi számában szigorúan elmarasztalja Babits Mihály *Új anthológiá-*ját, mert Erdélyi József, Gulyás Pál és Zsolt Béla nem érdemeiknek megfelelően szerepelnek benne. Erdélyit „tengermélységű, az új költészetben példa nélkül álló lírikusnak” nevezi, néhány évvel később majd Erdélyi beszél versben a már halott Somlyó „mennyei” Nobel-díjáról. A Babits-antológiát bíráló cikk az újnapiesség elismertetésének egyik fontos dokumentuma. *A Múlt és Jövő huszonöt éve* című írása viszont ma azért érdekes, mert egy mulasztásra figyelmeztet, arra, hogy a szinte teljesen elfelejtett folyóirat tudományos feldolgozása már esedékes lenne.

Ferenczi László

Spiró György: A közép-kelet-európai dráma. A felvilágosodástól Wyspiański szintéziséig.

Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986. 396 l. (Elvek és utak)

„Ebben a könyvben azokról a drámákról lesz szó, amelyek a felvilágosodás és az első világháború között íródtak lengyelül, csehül, szlovákul, magyarul, románul, szerbül, horvátul, szlovénül és bolgárul.” – határozza meg Spiró vizsgálódásainak tárgyát bevezetője első mondatában. Kutatómunkájának határai időben és térben egyaránt tágak tehát; éppen ezért különösen sok, főként módszertani jellegű problémával kell szembenéznie. Könyvének tárgya elsősorban a Közép-Kelet-Európában meghatározó szerepet játszott dramaturgiák elemzése. A dramaturgia fogalmát a következőképpen definiálja: „a dráma formája, amely megszabja, hogy a szerző mit és hogyan ütköztethet művében, az adott korszak szemléletének esszenciája tehát.” Ebben az értelemben egy kor dramaturgiáját az adott színházi közeg éppen úgy meghatározza, mint a nemzeti hagyományok és a külső hatások ötvöződése, színház és dráma aktuális viszonya, vagy a társadalmi, politikai, ideológiai és esztétikai nézetrendszer kölcsönhatása. Éppen ezért egy-egy kor dramaturgiájából olyan, annakidején nyilvánvaló, mára azonban láthatatlanná vált elvárásrendszer is kielemezhető, amely a témákból, s a mögöttük érzékelhető tudatos szerzői szándékokból sohasem lenne napvilágra hozható.

Könyve első fejezetében a szerző a 19. század első felének színházi gyakorlatát mutatja be Közép-Kelet-Európában. Kiemeli azt az egységesítő hatást, amelyet a mindenütt elterjedt német nyelvű színjátszás gyakorolt az éppen kibontakozó nemzeti színjátszásokra, érinti a diák- és vándorszínjátszás, valamint a bábjáték szerepét, felhívja a figyelmet az arisztokrácia impozáns báljai által nyújtott lehetőségekre, majd elkülöníti az adott korban előadhatatlan *dráma* és az eleve adott kor színpadára szánt, sikeresen előadható *darab* fogalmát. E különbségtétel jegyében értékeli Kotzebue munkásságát, a színpadi gyakorlat és a magas művészet problematikáját. A következő fejezetben azzal a kérdéssel vet számot, hogy a nemzeti romantika elvárásrendszere, a nemzeti tragédia igénye hogyan határozta meg a kor drámairodalmát, tartalmi és formai szempontból egyaránt. Az e körbe sorolható, tipikus alkotások közül részletesebben értelmezi Katona *Bánk bánját*, Vörösmarty *Czillei és a Hunyadiak*, valamint a szerb Jakšić *Jelisaveta* című drámáit. E művek szerzőinek kezét megkötötték a műfajjal szembeni elvárások; jóval könnyebb volt viszont a vígjátékírók helyzete. E műfaj eleve irodalom alattinak számított, így nekik nem kellett esztétikai elvekhez igazodniuk, megelégedhettek azzal, hogy a közönség jól fogadja munkáikat. Tevékenységükkel Spiró könyve következő részében vet számot. Ismerteti a korabeli vígjáték különböző típusait, a mesejátéktól kezdve a zenés darabokon át a választási komédiákig, kiemelve Chalupka, Záborský, Nagy Ignác, Eötvös, Nemčić, Nušić, Caragiale és Tomić munkásságát.

Spiró munkájának már érintett fejezeteiben is többször felhívta a figyelmet arra, hogy a lengyel fejlődés több tekintetben különleges helyet foglal el Közép-Kelet-Európában. Míg a fejlődés „a nemzeti nyelvű drámairodalom kialakulásától az első világháborúig sehol sem folytonos, sehol sem hagyományteremtő, sehol sem találkozunk spontán, az elődök eredményeire építő belső fejlődéssel”, addig a lengyel szer-

zók, akiknek évtizedeken keresztül az államiság elvesztésével, az ország szétdaraboltságával kellett szembenézniük, „több mint száz éven át építhettek elődeik tartalmi és formai megoldásaira”. A fejlődés eltérő jellegének megokolása után Spiró részletesen elemzi a lengyel dráma 19. századi útját, kiemelve Mickiewicz, Słowacki és Krasiński művészetének jelentőségét. Külön fejezetet szentel a krakkói színház 19. század végi működésének és Pawlikowski igazgatói tevékenységének, előkészítve ezzel könyve utolsó, terjedelmére nézve kismonográfiányi fejezetét, mely a századforduló nagy lengyel drámaírójának, Stanislaw Wyspiańskinak a munkásságát mutatja be.

Szajbély Mihály

Staud Géza: A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai II. 1561–1773. Fontes ludorum sceniconum in scholis S.J. Hungariae. Pars secunda.

MTA Könyvtára. Budapest, 1986. 471 l. (A magyarországi iskolai színjátékok forrásai és irodalma 2.)

A nemrég elhunyt kiváló színháztörténész, Staud Géza (1906–1988) a jezsuita iskolai színjátékok forrásait számbavevő, rendszerező munkájának e második kötete az 1627–1673 között alapított és többnyire 1773-ig működött tizenhét jezsuita kollégium 2158 iskolai színjátékára vonatkozó adatát tartalmazza. E tekintélyes számnak az 1700-as évvel való felezése jellemző számokat eredményez. A 377 XVII. századi adattal szemben a XVIII. századból való 1781 adat; ez egyben a jezsuita iskoláknak a török utáni felvirágzását is jellemzi. Időrendben ezek a kollégiumok a következők: Győr (1627), Kassa (1631), Gyöngyös (1633), Szatmár és Pécs (1634), Sopron (1636), Liptószentmiklós (1638), Ungvár (1640), Szokolca (1646), Trencsén (1647), Besztercebánya (1648), Selmecbánya (1649), Rozsnyó (1656), Sárospatak (1663), végül Eperjes, Lőcse és Zsolna (1673). Az egyes kollégiumokban az előadott darabok, illetve az előadásokra vonatkozó adatok száma változó; a legkisebb a szatmári és a liptószentmiklósi (8-8 adat), a legnagyobb a győri (298), a soproni (287), a trencsényi (231) és a kassai (211) kollégiumnál. Az előadásokra és darabokra vonatkozó rövid leírások idézik az első kötetben a bemutatott narratív források (Historia domus, Litterae annuae, Diarium) szövegét és az előadások fellelhető nyomtatott programjainak címléírását. A közölt adatok a színjátékok minden lényeges alkotó tényezőjére: a szerzőre, a betanítókra, az előadók személyére, azok iskolai fokozatára, a pártfogók és a hallgatóság összetételére, a színpad technikai felszerelésére, a ruhákra, a zenei kíséretre és az énekekre vonatkozó megjegyzésekre kiterjednek. Mindezt kiegészítik a rövid szakirodalmi utalások.

A közlés a kiadvány forrást feltáró katalógus jellegének megfelelően szűkszavú és csupán tájékoztató jellegű, a további kutatáshoz és az összegezéshez a legszükségesebb adatokat közli. Ez Staud Géza művének erénye, és tévedés volna a szerzőtől a színjátékokra, előadásokra vonatkozó krónikás szövegrészek, a forrásokból összegyűjthető figyelemfelhívó idézetek, jelzések szűkszavúságát számonkérni. E tárgyban a tovább lépni akaró kutatónak vissza kell nyúlnia az eredeti forrásokhoz, mint az minden történeti-filológiai munkánál kötelező.

A magyarországi jezsuita iskolai színjátszásra vonatkozó adatokat forgatva,

olvasva megállapíthatjuk, hogy e kiadvány forráskatalógus (catalogus fontium), és a kutató számára fontos segédlet. Az irodalomtörténet, a színháztörténet, a művelődéstörténet és még több más történeti stúdium művelői találnak Staud Géza fáradságos munkája nyomán alapvető fontosságú adatokat.

A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének e nagyméretű kiadványsorozata más iskolák színjátszására vonatkozó adatokat is fog közölni. A további kötetekben a szerzők az iskolatípusoknak, a forrásoknak és nem utolsósorban saját felkészültségüknek, érdeklődésüknek megfelelően talán újabb közlés-módokat, megoldásokat is alkalmaznak. Annyi azonban bizonyos, hogy a jezsuita iskolai színjátékok kötetének módszere követendő minta marad. Az indulás és úttörés érdeme – a kísérletezés kockázatát is vállalva – minden kétséget kizáróan Staud Gézáé.

Holl Béla

Szabó Ferenc: Lélekben és igazságban.

Tanulmányok és vallomások. Róma, 1986. 510 l.

Gondolatilag és okfejtésében igényes válogatás – vallomásként és a tárgyban való tájékozódást jól segítő kalauzként fontos gyűjtemény Szabó Ferencnek, a Vatikánban élő jezsuita teológusnak, filozófusnak, esszéistának, költő-műfordítónak és a vatikáni magyar rádióadások vezetőjének új könyve. Írásmódjuk és tárgyuk szerint a szerző mégis külön csoportokba sorolta szövegeit. Értekezéseinek első együttese (korábbi, 3 szépirodalmi munkáját leszámítva 12 tanulmánykötetéhez hasonlóan) a mai nyugati katolikus teológia fő áramlatairól és kidolgozóikról (köztük szépirókról) ad érzékletes összefoglalókat (F. Varillon, K. Rahner, H. de Lubac, H. U. von Balthasar). Egyik itt olvasható vázlatában, mely saját filozófiájához is elvezet (*A földi haza teológiájához*), Illyés Gyula *Magyarok* című munkája, az illyési nemzetkép és történet szemlélet alapján vonja le a keresztény hazaszeretetet filozófiai, teológiai és politikai konzekvenciáit. Tanulmányainak második csoportjában főként a nyugati (elsősorban a modern francia) irodalom (Bergson, Gabriel Marcel, Mounier, J. Lacan, G. Cesbron, Mauriac, S. de Beauvoir) teológiai törekvéseivel foglalkozik, miközben Babits katolicizmusának szakaszairól, filozófiai fejlődéséről, olvasmányairól is hasznos adalékokkal szolgál, bemutatva nézeteinek szépirodalmi megtestesüléseit is (Kant-, Bergson-, Szent Ágoston-, Pascal-, Nietzsche-, Tolsztoj- és Dante-élmények). A kötet harmadik ciklusa már kifejezetten magyar irodalmi tárgyakat dolgoz fel: Márai Sándor *Júdás*-regényében az áruló szereptípusát elemzi Jézus alakjával együtt, illetve Weöres Sándor és Juhász Ferenc költészetének természetét jellemzi (*A Teremtés dicsérete; ez az írás* megjelent a hasonló című tanulmánygyűjteményben, Eisenstadt, 1985. is). A *Vallomások* vegyesebb műfajú szövegei is főként filozófiai-teológiai közelítésű irodalomértelmezések, melyek számos hasznos adattal szolgálnak egy-egy Pilinszky-, Rónay György-, Dienes Valéria- és Weöres-vonatkozás pontos értelmezéséhez. Itt olvasható a Teilhard de Chardinról szóló terjedelmes vallomás, a Teilhard-kutató Rezek Románról és munkásságáról írottakkal együtt. Nem kevésbé fontosak Szabó Ferenc hazai kapcsolataira utaló, szellemi érintkezéseket jelző önélet-

rajzi hangvételi vallomásai, a vatikáni rádiónál végzett munka eseményeit rögzítő feljegyzései és teológiai naplótöredékei sem. Az írások többsége a Vigiliában, a Mérlegben, a Katolikus Szemlében, a Szolgálatban, a Teológiában és a Bécsi Naplóban jelent meg; a könyvet hasznos tájékoztatásul a szerző műveinek jegyzéke zárja.

Csapody Miklós

Számadás.

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem XX. századi Magyar Irodalomtörténeti Tanszéke rendezésében Kosztolányi Dezső születésének 100. évfordulóján az életműből tartott tudományos ülésszak előadásai és a hallgatói pályázat díjnyertes dolgozatai. Szerkesztette Fráter Zoltán. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, 1986. 203 l.

A kötetben fiatal egyetemi oktatók előadásai, valamint a hallgatók pályázaton díjazott legjobb dolgozatai találhatók. A bevezető után Fráter Zoltán esszéje következik, majd Gerő András *Egy viselkedésforma ellentmondásai a századelőn* című írása vizsgálja a kisvárosi társadalom úri középosztályát, mely olyan viselkedési szabályokat teremtett a résztvevők számára, melyeket be kellett tartani, de elfogadni csak „a cinizmus bölcsességével” lehetett. Margócsy József *A szegény kisgyermek panaszainak szerkezeti elemzését* végzi el, s megállapítja, hogy ez a mű a magyar irodalom egyik legtudatosabban és leglátványosabban megkomponált ciklusa. Zirkuli Péter (*A világfű. Vázlat a fiatal Kosztolányi egyik szerepéről*) a dekadencia kapcsán a századelő egyéniség-kultuszát, Kosztolányi személyiség-felfogását értelmezi. Bencze Lóránt a nyelvészeti stilisztika eszközeivel vizsgálja a szövegben (*A remekmű mértéke. A forikus elemek néhány kérdése Kosztolányi az Utcapad című tollrajza nyomán*) az anafora, katafora, deixis, exofora, metafora, metonimia szerepét. Eisemann György (*Poesis perennis*) Kosztolányi néhány nagy versének „liturgikus” természetét elemzi, Boros Gábor pedig Moviszter Miklósnak, az *Édes Anna* háziiorvosának figuráját, aki a „lélek országának követe” (*Moviszter Miklós – részvét és szeretet*). Bárdos László a *Számadás* kötet három verse alapján mutat rá a szűkszavú, a sűrítetten komponált, redukált anyagfelhasználású írásmód néhány jellegzetességére, mellyel a költő az egyetemessé tett személyiség ráeszmélését ábrázolja a szűk környezetre és a végtelen világra. Ferencz Győző (*Kosztolányi verseléséről*) nemcsak Kosztolányi vers-tani-metrikai, hanem versírói módszerét is vizsgálja, s azt, hogy hogyan illeszkedik a magyar költészet hagyományaihoz, s hogyan befolyásolta a magyar líra későbbi alakulását. Esterházy Péter: *Ünnepi beszéd és rekonstrukció* című írása zárja az előadások sorát.

A hallgatói pályamunkák között találkozunk a *Pacsirta* elemzésével, esszé-részlettel *A szegény kisgyermek panaszai* ciklusról, *Az utolsó felolvasás* és az *Öreg barackfa* című novellák szövegtani, stilisztikai vizsgálatával, s az *Őszi koncert* című vers struktúrájának feltárásával.

A gépiratról 300 példányban sokszorosított füzet tartalmához méltóbb kiállítást és könyvkereskedelmi forgalmazást is érdemelt volna.

Ny. J.

Szántó Judit: Napló és visszaemlékezés.

Sajtó alá rendezte és jegyzetelte: Murányi Gábor. Múzsák Közművelődési Kiadó–Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 1986. 220 l.

József Attila 1930 ősze és 1936 nyara között volt élettársának, eredeti nevén Ludmann Júliának – előbb Vértes György által a *Kritika* című folyóirat 1972/7-es számában, majd e kötet sajtó alá rendezője, Murányi Gábor kutatási eredményeként ugyancsak a *Kritikában*, 1984-ben közreadott – visszaemlékezését, illetve naplóját tartalmazza a kiadvány.

Ez utóbbi, tehát a napló, hamarabb született. Szántó Judit a költő halála utáni napokban kezd hozzá a vezetéséhez, ahogyan írja: „Elfog a nyugtalanság nap-nap után, hogy meg kell írnom az életedet, úgy ahogyan panaszoltad, ahogyan átélted.” Könyvet, életrajzot is szándékozik írni József Attiláról, ennek tervét azonban életének alakulása, elmagányosodása elsodorja (leánya, Éva 1936-ban útrakerel Moszkvában élő apjához, Hidas Antalhoz, s anyjához 1938 és 1946 között csak a koncepciók perек hírei jutnak el, gyermekéről semmit sem tud). Marad tehát a napló – a tervbevett életrajzi mű nyersanyaga – melyet Christopher Morley *Ember volt* című regénye (Cserépfalvi, 1936) selejtes példányának üresen maradt oldalaira kezd el írni. Ez azonban mindinkább az egyre meggyötörtebb, egyre többet szenvedő asszony önmarcangoló vallomásává válik, amelyben egyre kevesebb szó esik a költőről. Szántó Judit nem tud elfogultságain felülemelkedni. Igyekezete, hogy hűvös objektivitással idézze föl közös életük múltba vesző emlékeit, hiábavaló. Előbb-utóbb belátja és papírra is veti, hogy csak szubjektív emlékeit képes megfogalmazni. Nyilván ennek köszönhető néhány pontatlanság és téves adat is.

A könyvterv még egy ízben előtérbe kerül, amikor 1948-ban Horváth Márton biztatására hozzáfog megírásához. Szabályos életrajz helyett azonban csupán egy füzetnyi terjedelmű (119 oldalas), laza szerkezetű memoár kerekedik ki tolla alól, amelyben – a napló esetleges pontatlanságaival szemben – súlyos, már-már tendenciózus tévedések olvashatók. Föltehetően ez volt az oka annak, hogy az egyes részek publikálása után sokan kétségbevonták a visszaemlékezés hitelét (a *Csillagban* megjelentekre Lesznai Anna írt szomorú választ a müncheni Új Látóhatárba, a Vértes György által „gondozott” szövegrész közreadása (*Kritika* 1972/7-es szám) után Ignóus Pál az Irodalomtörténet 1973/4-es számában cáfolta annak jónéhány állítását).

Többek között ez is indokolja a két dokumentum mostani, együttes kiadását. Mivel a hevenyészetten fogalmazott, elfogultságoktól sem mentes napló őszinteségéhez nem férhetett kétség, érdemes volt szembevetni a visszaemlékezés eredeti gépiratával. Azért azzal, mert a *Kritikában* közölt visszaemlékezés-szövegrészt – ami az eredetinek körülbelül a háromnegyede – Vértes György szerkesztői közreműködése meglehetősen átforgalmazta. Minthogy azonban a kötet Függelékében az applikált textusok is helyet kaptak, lehetőség nyílik a háromféle szöveg összehasonlító elemzésére, s a párhuzamos analízis eredményei nem csekély irodalomtörténeti tanulsággal szolgálhatnak.

Murányi Gábor gondos filológiai munkával helyesbítette a napló és a teljes terjedelmében közölt visszaemlékezés téves adatait, azonosította a gyakran pontatlan idézeteket és bőséges jegyzetapparátussal látta el az irodalmi és kordokumentumokat.

Ez nem csak a József Attila világával elmélyültebben foglalkozni akarók számára nélkülözhetetlen, de több, az irodalomtörténet számára is újdonságszámba menő filológiai és életrajzi érdekességre hívja föl a figyelmet.

Endrődi Szabó Ernő

Széchenyi István–Wesselényi Miklós: Feleselő naplók. Egy barátság kezdetei.

Válogatta, szerkesztette, a tanulmányt, a szó- és névmagyarazatokat írta: Maller Sándor. Helikon Kiadó, Budapest, 1986. 285 l.

Széchenyi és Wesselényi 1821–1822-ben együtt utazgatott, lóvásárlás végett, Angliában. Az utazás alatt (mint máskor is) mindketten naplót írtak. Pompás ötlet volt párhuzamosan kiadni a naplók egymásnak mintegy felelgető, olykor feleselő részleteit, a két szöveget kétféle színű nyomással különböztetve meg. Ily módon a két becses forrásszöveg újszerű tálalásban, ráadásul érdekes és vonzó olvasmányként kerül a közönség kezébe.

A szerkesztő Széchenyi naplóinak az 1978. évi szemelvényes, magyar nyelvű kiadásából válogatott (Jékely Zoltán fordításából), az ebben található szövegeket némelykor a teljes napló egy-egy passzusával egészítve ki (Bendl Júlia és a maga fordításában). – Wesselényi naplójának nincs teljes kiadása; az angliai útinapló 1925-ben Kolozsvárt megjelent ugyan, de nagyon rossz kiadásban. Ennek szövegét Maller Sándor, mint írja, egybevetette az eredeti kézirat mikrofilm-másolataival, s a téves olvasatokat és egyéb hibákat kijavította.

A javítás azonban, sajnos, nem mindig történt meg. Ha a nyomtatott szövegeket összehasonlítjuk Wesselényi naplójának facsimilében közzétett 1822. április 4-i és 5-i részletével, egyetlen lapon féltucat eltérést találunk. Igen *szép* kastély – így a kézirat; ebből a kolozsvári kiadás igen *nagy* kastélyt csinált, s a hibát Maller Sándor nem javította ki. Az új redakció némelykor még rontott is a kolozsvári kiadás szövegén. Itt – az 1821. október 24-i naplórészben – „a bizonytalanság *áthathatlan* kárpitja”-ról olvashatunk; a *Feleselő naplók* 71. lapján „álthatatlan kárpit”-ról, aminek semmi értelme sincs.

Aki válogat, az szükségképpen kihagy, ez természetes. De nem mindegy, hogy mi ítéltetik kihagyásra. Apró szövegrészeket mellőzni nem érdemes, mert azzal nemigen takarítunk meg terjedelmet, s az ilyen eljárás már-már a szövegcsontkítással érintkezik. 1822. március 5-én Wesselényi a müncheni Glyptothekát tekintette meg, s följegyezte, hogy „egyetlen kiváló szobor sincs benne”, majd hozzátette még: „Az egyik terem tetőzetét Cornelius éppen a fresco festé: Orpheus Plutónál Eurydikeért könyörögve. A kompozíció feszesen egymásra halmozott, egyes alakok elrajzolva.” Igen találó ítélet, kár volt kihagyni.

A textológiai munka és a válogatás hibáiért némi kárpótlást nyújt a bevezető tanulmány, melyben – ötven lapon – Maller Sándor nemcsak a két utazó személyes viszonyát, hanem baráti, majd megromlott kapcsolatuk egész történetét tüzetesen tárgyalja.

L. S.

Szeli István: Az erózió ellen.

Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1986.

Szeli István legújabb tanulmányai egy jeles pannóniai gondolkodó vívódásait, gondolati értékek megőrzéséért vívott küzdelmeit hivatottak megmutatni. Szeli István azon kevesek közé tartozik, akik megtanultak e tájon történelemben gondolkodni, s hogy ez mekkora erőfeszítésébe került, azt az *Utak egymás felé* és a *Történi történelem* című kötetei példázzák a legékesebben. Érdeklődése középpontjában a 18. század vége és a 19. század áll, a térség népeinek történetét a nemzetté válás pillanatától kíséri figyelemmel. Értő elemzője a nemzetté válásnak, a népek önmagukra találásának. *Az erózió ellen* a korral kapcsolatos vizsgálódásainak is teret ad: Herder „utókorá” a szerb és a magyar irodalomban című tanulmánya a nevezetes jóslatnak a nemzeti tudatra gyakorolt hatását kíséri nyomon egészen a legújabb időkg, rámutatva arra, hogy e sokszorosán félreértett gondolat hogyan találkozott az egyik nép legjobb fiaiban a nemzethalál gondolatával, míg a másik nemzet vezető értelmiségét határtalan lelkesedéssel, s önmaguk határtalan képességeibe vetett mérhetetlen hittel töltötte el, olyannyira, hogy ez az alapvető magatartásuk századokon át meghatározta egész történelmüket. Herder tágas európai horizontja ily módon a térségben egyfelől a nemzeti értékek fokmérőjévé szűkül le, másfelől pedig túlkompenzált faji mítoszt teremt, s ezzel „obszkur politikai törekvésekhez” használt érvek és ellenérvek forrásává vált. Gondolatmenetének lezárásakor pedig Szeli Németh Lászlót idézi, aki rámutatott: „ez a jóslat nem annyira Herder, mint őseink mulasztásáról beszél, akik semmit sem tudtak Európa tudatába írni, ami a csendes vívmányokat a harckészségnél többre becsülő lelkészfilozófus figyelmét fölkelthette volna...”

A közösségi létezés történelmi feltételeinek ismeretével közeledik a szerző a nemzetiségi élet szuverenitásának lényegéhez az *Adalék a nemzetiségi mikrokultúra vizsgálatának elméleti és módszertani kérdéseire* című tanulmányában is. Vizsgálódásának végeredményeként megfogalmazódik a felismerés: a jugoszláviai magyarság esetében „nem egy zárt, teremtő képességében csökkent értékű, hatékonyságára nézve korlátozott, fejlődésre alkalmatlan vagy képtelen közösség műveltségéről van szó, hanem olyanról, amelynek belső és külső kapcsolatai, alkotó ereje képessé teszi a kulturális közvetítés funkciójának ellátásán túl önmaga újjáteremtésére, s a kor szükségleteihez mért feladatok vállalására és teljesítésére.” A tanulmánykötet a továbbiakban a preromantika és a komparatiztika feladataival is részletesen foglalkozik, s tanulmányt közöl egyebek között Arany Jánosról, Babits Mihályról és Herceg Jánosról is.

Mák Ferenc

Szentiváni Mihály: Gyaloglat Erdélyben.

Sajtó alá rendezte, előszó: Húbert Ildikó. Európa Kiadó, Budapest, 1986. 248 l. (Pro memoria)

Erdély reformkoráról egyre több dokumentum jelenik meg. Erdély Kossuthja (Wesselényi Miklós), Széchenyije (Kemény Dénes) és Petőfije (Szentiváni Mihály)

munkásságának megismerése alapvető e korszak értékeléséhez. Szentiváni Mihály (1813–1842) szerteágazó tevékenységéből most hazai utazásának naplóját ismerhetjük meg.

A kolozsvári diákok vezéralakja, az 1834-es országgyűlés kéziratos tudósításainak szerkesztője öt éves tanárkodás után (1834–1839) jogi pályára lépett. Irodalmi tevékenysége is sokszínű, csaknem minden műfajt kipróbált, 1841-ben a Remény című almanach szerkesztője lett. Korai halála is, de elsősorban munkássága inspirálta Horváth Jánost, hogy Erdély Petőfijeként emlékezzen meg róla.

1837-ben otthoni földön tett utazásának emlékeit írta meg Gyaloglat Erdélyben című útleírásában. Hübér Ildikó példás tárgyilagossággal megírt előszavában felhívja a figyelmet a szerző tudatos műfajteremtő elképzeléseire akkor, amikor a naplót elhelyezi utazási irodalmunk történetében.

Szentiváni, amint a naplóból és a csatlakozó jegyzetekből kiderül, tudatosan felkészült az útra. Szinte azt lehet mondani, hogy két évszázaddal előbb élt utazó elődei, utazáseméleti irodalmunk megalapozói, Forgách Mihály és főként Frölich Dávid előírásait követte az útvonal megtervezésében. Mindezt persze a hazai peregrináció lehetőségeire alkalmazva.

Mint minden kortárs leírás, főként ha ennyire széleskörű érdeklődéssel íródik, nem csupán irodalomtörténeti emlék, de a napjainkban fellendülő a mindennapi élet kutatásának alapvető forrása.

A gondos sajtó alá rendezői munka csak dicsérhető, nem úgy a technikai szerkesztés, hiszen nagy kár, hogy a szövegben elhelyezett képek többször nem azt ábrázolják, mint ami alájuk van írva.

Monok István

Széphalom I. A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve.

Szerkesztette: Kováts Dániel. Miskolc, 1986. 328 l.

A Kazinczy Ferenc Társaság 1985-ben alakult Sátoraljaújhely székhellyel. Célja a tájegység, a hajdani Zemplén és Abaúj megye irodalom- és művelődéstörténeti hagyományainak ápolása, középpontban természetesen Kazinczy alakjával és életművével. Feladatának érzi ezen kívül aktuális közművelődési teendők ellátását is, évkönyvük első száma pedig már sok mindent elárul arról, hogy terveit hogyan kívánja valóra váltani.

A közreadott anyag három nagy tematikus egységbe rendeződik. Az elsőben főként Kazinczyról szóló írások kaptak helyet. *Bánszki István* európaiság és magyarság eszméjét vizsgálja Bessenyei és Kazinczy életművében, *Fehér Erzsébet* és *Kováts Dániel* a jozefinista tanfelügyelő Kazinczy magyar nyelvvel kapcsolatos elgondolásait értékeli egymástól eltérő módon, míg *Fenyvesi András* a széphalmi mester egyik, vég nélküli pereskedésbe torkollott kölcsönügyletét tárja fel levéltári források alapján. Kazinczy alakját azonban nem csupán e komoly irodalomtörténeti tanulmányok idézik. *Hógye István* kétrészes „életrajzi játékot” írt róla, *Bojtor István* Kazinczy göncruszkai szobrát mutatja be, míg az imént már említett *Kováts Dénes* mai iskolások Kazinczy-ismereteiről készített felmérést. A kötet első egységében, a Kazinczyt

méltató írásokon kívül helyet kapott még egy Orczy Lőrinc költészetének népies vonásaival, s egy Cs. Szabó László sárospataki kapcsolataival foglalkozó tanulmány is.

A második egység élén művelődéstörténeti tanulmányok kaptak helyet, igen változatos tematikával. *Szabó Sándor* a Kossuth-kormány 1848-as szlovák nyelvű kiáltványának mindaddig ismeretlen magyar szövegét adja közre (*Szótát Magyarország tót-ajkú lakosaihoz*), *Csóri István* egy megvaszói parasztgazda múlt század második felében készült naplóját ismerteti, *Bencsik János* a tokaji protestáns közösség sorsának alakulását mutatja be a szatmári béke után, *Nagy Géza* pedig az 1831-es kolera-járvány idején hatóságilag ajánlott gyógyító eljárásokról ad számot, korabeli egyházi iratok alapján. A művelődéstörténeti tanulmányokat két néprajzi írás követi: *Siska József* azt a tévhitet igyekszik eloszlatni, hogy a bodrogközi ember életében évszázadokon keresztül csupán a gyűjtögetés és a halászat játszott volna szerepet, míg *Pozbai Dezsőné* a ma már csak idős emberek emlékezetében élő kendertermelés és megmunkálás menetét mutatja be Kázmárkon. Ismét művelődéstörténeti tanulmányok következnek ezután, melyek nem az elmúlt századok, hanem a közelmúlt eseménytörténetéből merítik témájukat. Az 1945 és 1948 között jól működött iskolán kívüli, ún. szabadművelődési törekvéseket kíséri nyomon a zempléni régióban *Homonnayné Jób Klára*, míg *Ködöböcz József* a pataki tanítóképző államosításának történetét idézi fel. Az egységet két nyelvészeti tanulmány zárja: *Fehér József* a 'Zemplén' helynév etimológiáját vizsgálja, míg *Virágh Ferenc* a szövetkezeti gazdálkodás által kialakított sajátos szókincset értékeli.

A kötet záró, s egyben legrövidebb egysége a Társaság életéről közöl híreket. Közreadja a Társaság alapszabályát, felsorolja a tiszteleti és rendes tagokat, számot ad a Társaság terveiről. Utóbbiak közül legérdekesebb az a faksimile könyvsorozat, melynek indításáról és várható tematikájáról *Csorba Csaba* számol be: Kazinczy írásain kívül megjelenének itt más, Abaúj és Zemplén megyéhez valamilyen módon kötődő szerzők ma már nehezen elérhető munkái is.

Szajbély Mihály

Szerdahelyi István: Kortársaink mondják.

Kozmosz Könyvek, Budapest, 1986. 149 l.

A szerző marxista esztétaként került 1981-ben a Kritika című folyóirat szerkesztőségébe, s főszerkesztői munkája egyik alapelveül tűzte ki: a különböző szakterületek, különböző nézetcsoporthoz, iskolák, irányzatok valamilyen módon szembeüljenek. Ha nem nyílt vitákban, akkor legalább egyazon folyóirat hasábjain külön-külön megjelenő terjedelmes interjúkban. Végül ezekből az interjúkból korjellemző, szellemi életünket egy sajátos szempontból bemutató kötet kerekedhet ki. Rangos, szakterületükön elismerésnek és tekintélynek örvendő tudósokat, írókat szólaltatott meg Szerdahelyi István, s a kapott válaszokat *Filozófia a mindennapokban, Író és közélet, A többi múzsa* kifejező alcímű ciklusokba rendezte. A filozófiára és annak a társadalmi köztudatra gyakorolt hatására vonatkozó három kérdésre *Mátrai László, Lukács József, Papp Zsolt, Tőkei Ferenc, Ancsel Éva* és *Hermann István* sokban megegyező, még több dologban eltérő izgalmas válaszait olvashatjuk. Ezután *Szigeti*

József fejti ki a marxizmusról vallott nézeteit készülő nagyszabású műve, *A tudományos gondolkodás forradalma* című munka kapcsán. A marxista ontológiai kutatásokról nyilatkozik Hermann István és Mátrai László. Lukács György befejezetlen, *A társadalmi lét ontológiájáról* című művét is értékeli és próbálják közelebb hozni a nem beavatott olvasóhoz. Végül a nembeliség és partikularitás elnevezésű filozófiai fogalmak megvilágítására vállalkozik *Zoltai Dénes*. A beszélgetéssorozat végén Szerdahelyi István összegzi a leszűrhető tanulságokat, az általa leglényegesebbnek ítélt gondolatokat. Az írók közül *Nemes Nagy Ágnes*t, *Szabó Magdát*, *Weöres Sándort*, *Fekete Gyulát* faggatta meg a politika és az irodalom, a közélet aktuális kérdéseiről, a tárgykörbeli nézeteikről, majd e beszélgetésekről is epilógust készített. Zenei életünkről, a korszerű zeneművészetről *Ujfalussy József* véleményét olvashatjuk, a magyar építészeti esztétikáról *Major Máté* hitvallását. *Miklós Pál* képzőművészeti kultúránkról, a giccspar sajnálatos újratermelődéséről, a design hiányáról beszél, *Körtvélyes Géza* a táncművészet rejtélyeivel ismerteti meg az olvasókat. E beszélgetésfüzér végéről sem hiányzik az *Epilógus*, amelyben Szerdahelyi István – mint sok más művében is – leszögezi: Lukács György életműve mellözhetetlen alapja esztétikai kultúránknak, de egyben a folytonos változás, megújítás szükségességére is figyelmeztet.

R. T. O.

Tamási Áron: Szülőföldem.

Szóllós Árpád előszavával. Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem kiadása, Riehen, 1986. 211 l.

Tamási Áronnak ezt a művét az Erdélyi Szépművészeti Céh adta ki Kolozsvárott 1939-ben, s azóta nem jelent meg újra, miközben többi könyvei, novellái, színdarabjai, publicisztikai írásai sorban napvilágot láttak több kiadásban Magyarországon is, a romániai magyar könyvkiadónál is. Ez a mű, amelynek az író a „Hazai tudósítások” alcímet adta, a két világháború közötti Erdély, közelebbről Tamási Áron szülőföldje helyzetét rajzolja meg szubjektív hangon, vallomásosan, a szülőföld iránti nosztalgiával, aggodalommal. Népe fennmaradásának lehetőségein és a román néppel való baráti együttélés módozatain töprengő gondolatok és testvéreivel, volt osztálytársaival, gyerekpajtásaival folytatott párbeszéd, emlékek, utazások felidézése váitakoznak ebben a nagyon jellegzetes Tamási-műben, amelynek mind a négy része a felelős gondolkodás, a megbékélés iránti vágy és az erdélyi nép, táj, falvak és városok iránti szeretet szuggesztíven megfogalmazott bizonyítéka. Az új kiadáshoz Szóllós Árpád írt eligazító, Tamásit méltató előszót, amelyben az erdélyi vonatkozású kiadványok iránti igény állandó erősödésére hivatkozva nyilatkozik az Európai Protestáns Szabadegyetem kiadói programjáról, terveiről is. A kötet időszerűsége mit sem változik az évek, évtizedek során, s érvényesek a román néphez és irányítóihoz akkor megfogalmazott óhaj szavai: „... az élet és az emberi jogaiban veszélyeztetett magyarság számára találja meg azt a módot, amely a lelki kibéküléshez, egymás becsületes megértéséhez vezet és a történelmi egymásraultalságban élő két nép számára a szabad testvéri együttélés lehetőségeit megteremti.” A dokumentumként és szép-

irodalmi alkotásként egyaránt nagy érdeklődéssel olvasható művet Domján József grafikuművész hét fametszete és tizenkét ritka fénykép díszíti és egészíti ki.

R. Takács Olga

Tanulmányok Nyírbátor és a Báthori család történetéhez.

Szerkesztette Dám László. Nyíregyháza, 1986. 155 l. (Folia historica et ethnographica 1.)

Folia historica et ethnographica címen új helytörténeti sorozat kiadását kezdte meg a nyírbátori Báthori István Múzeum a jelen kötettel. A múzeum 1979 óta több tudományos ülésszakot rendezett a Báthory-család, s főleg Báthory István király tárgykörében, s az ezeken elhangzott előadások egy részét tartalmazza a fenti kiadvány. A közölt tanulmányok többsége a már ismert tények, történeti körülmények inkább ismeretterjesztő összefoglalásai, melyek közül különösen kettő emelkedik ki teljességre törekvéssel és színvonalával: Entz Géza írása Nyírbátor műemlékeiről és Bán Imre összefoglalása *A Báthoriak a régi magyar irodalomban* címmel. Ez utóbbi a kis kötet egyetlen irodalmi tárgyú dolgozata. Új eredményekkel a könyv két tanulmánya büszkélkedhet: Péter Katalin cikke az erdélyi fejedelmi cím kialakulását világítja meg újszerűen (azóta franciául is megjelent, lásd: Pouvoir et institutions en Europe au XVIème siècle, ed. André Stegmann, Paris, Vrin, 1987, pp. 205–211). Jenei Károly terjedelmesebb tanulmánya Nyírbátornak a földesuraival, főleg a Károlyi-családdal való küzdelmeit dolgozza fel levéltári források alapján. Kár, hogy a könyvben elég sok a bosszantó sajtóhiba, s ideje volna már egységesen a Báthory alakot használni, miként azt újabban már a Helyesírási Tanácsadó Szótár is előírja.

A könyv lengyel érdeklődésre is számít, s ezért lengyel nyelvű összefoglalókat is közöl, valamint magyarul egy lengyel szerző tanulmányát: Zofia Libiszowska írását Báthory Istvánnak a lengyel történetírásban elfoglalt helyéről. Ez utóbbi magyar fordításának nem válik dízére, hogy olvasunk benne egy „Walezý Henrik” nevű lengyel királyról, a gyanútlan magyar olvasóval egy Walezý nevű dinasztíát sejtetve, holott az Henri de Valois (a lengyel trónt a francia végett odahagyó III. Henrik) név lengyelesített, s a magyarban indokolatlanul megtartott formájáról van szó.

Klaniczay Tibor

Tessitori Nóra művészete.

Cikkek, versek, emlékezések, levelek. Bevezette és sajtó alá rendezte: Marosi Ildikó. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1986. 295 l.

A jól szerkesztett kötet Tessitori Nóra szavalóművészetéről szól, és irodalomtörténeti szempontból értékes dokumentumanyagot tartalmaz.

A kötetet Marosi Ildikó, Tessitori Nóra versmondó művészetét méltató esszéje vezeti be, amelyből megtudjuk, hogy Marosi Ildikó kötetét nem tekinti tudomá-

nyos pontosságú monografikus feldolgozásnak, ahogy mondja: „Tessitori Nóra szavalóestjeit, szavaló körútjait fehér foltok nélkül még hozzávetőlegesen sem tudom feltérképezni”. Valóban nehézséget jelenthetett még az is, hogy a legfontosabb életrajzi adatok (köztük születési éve) tisztázatlanok.

A pálya legfontosabb eseményei azonban jól dokumentáltak feltárnak. Minden bizonnyal első fellépése 1917 farsangján volt, amikor Szentimrei Jenő beszámolója szerint „egy kolozsvári estélyen Tóth Árpáddal, Babitscsal, Adyval és Nagy Zoltánnal” talpra tudta állítani „ennek a városnak ... konzervatív publikumát”. Néhány évvel később, 1920-ban Adyval aratta első nagy sikerét. Ennek jelentőségét 1933-ban Tolnai Gábor így méltatja: „Azt hiszem, nem tévedünk, ha Tessitori Nórának is tulajdonítunk jelentőséget abban, hogy Ady már a legelső években mindenestől bekerült az erdélyi magyar köztudatba”. Versrepertoárjaiból kiderül, hogy műsoraiban leggyakrabban Ady, Babits, valamint az erdélyi költők versei, továbbá a régi székely népballadák szerepelnek. De a kor más költőiről sem feledkezett meg. Sajnálatos viszont, hogy csak egyetlenegy felvétel maradt reánk (a Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzik Török Sophie egy versének az előadását).

A kötet nagy értékének számít az először itt közölt sok és sokféle dokumentum. Irodalomtörténeti jelentősége van a Tessitori Nóráról írt méltatásoknak, illetőleg a szavalóestjeit bevezető előadásoknak. E méltatások és bevezetők szerzői között szerepel például Áprily Lajos, Kuncz Aladár, Dsida Jenő, Földessy Gyula, P. Gulácsy Irén. Ehhez hasonló értékűek a hozzá írt versek és dedikációk (pl. Áprily Lajos, Tompa László, Fodor József, Szentimrei Jenő). Külön kategóriát képviselnek Tessitori Nóra írásai (pl. Bartalis Jánosról, Tompa Lászlóról vagy a szavalóművészetről, egy szonett történetéről). Végül elmondhatjuk, hogy gazdag levelesládája szintén jelentős kordokumentum. A hozzá írt levelek szerzői között ilyen neveket olvashatunk: Ábrányi Emil, Babits Mihály, Schöpflin Aladár, Ignotus, Thorma János, Áprily Lajos, Ady Lajos, Cs. Szabó László, Márai Sándor, Octavian Goga, Romain Rolland.

A kötet gazdag jegyzetanyagára külön is fel kell hívunk az érdeklődők figyelmét.

Szabó Zoltán

Thomka Beáta: A pillanat formái. A rövidtörténet szerkezete és műfaja.

Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1986. 222 l.

Az elbeszélés hagyományos időbeli és oksági, Arisztotelészre visszavezethető formaszervező elve a 20. században megváltozott, tehát a tradicionális, történetelvű, voltaképpen metonímikus forma helyett a nem történetelvű, metaforikus forma vált jellegzetessé. A szerző ezeknek a kis elbeszélő formáknak, főként rövidtörténeteknek (short stories) kialakulásához vezető formaelveket és azok sajátosságait veszi vizsgálat alá. Röviden utal a magyar irodalmi előzményekre (életkép, anekdota, rajz), majd mint átmeneti jelenséggel, Lovik Károly rövidprózájával foglalkozik. Megállapítja róla, hogy noha nem volt radikális újító, nem távolodott el a motivált cselekményve-

zetéstől, az időbeli és oksági összefüggésű történetformálástól, de a redukció iránti érzéke már megkülönbözteti elődeitől és kortársaitól.

A rövidtörténet szerepe a magyar irodalomban Kosztolányival kezdődött, pontosabban az Esti Kornél-korszak novellisztikáját tekinti Thomka Beáta a mai magyar próza legfőbb előzményének. Részletesebben elemezve a *Kék gyász* című írást, kimutatja, hogy a narratív jelleg elhomályosulása, a cselekvés helyett a történet, a nyelv stilizáltsága, retorizáltsága a szövegelemek jelentéstani terhelésének növekedésével jár. Az igazi változást a *Tengerszem* megjelenése hozta, mely „a magyar próza első művészi igénnyel és tudatossággal megszerkesztett rövidtörténet-gyűjteménye.” Magával a címadó írással mint a kötet példaszerű darabjával részletesen is foglalkozik. Szerinte az ilyen jellegű írások szemléleti alapja okságot tagadó, a véletlent mint bizonyosságot tételezi. Így a valóság Kosztolányi számára a fragmentum, a folyamat helyett az állapot, a mozgás helyett a gesztus, az időbeli folytonosság helyett a pillanat, a történet helyett az esemény.

Örkény István rövidtörténeteinek hatásmechanizmusát elemezve a szerző mindazokat a nyelvi, szemléletbeli, műfaji, logikai stb. sajátosságokat veszi sorra, melyek a nehezen meghatározható „egypercesek” műformáját jellemzik. Ilyen a terjedelmi rövidülés, a forma egyszerűsödése, melyek a közlést elvontabbá teszik, és az elbeszélés jelentéstani sűrítése, a prózanyelv érzelmi, értelmi határfokának növekedése különböző retorikai-stilisztikai műveletek és alakzatok (leggyakrabban a hiperbola, a litotézis, az antitézis, az irónia, a paradoxon, az ellipszis) révén. Bőséges és részletes műelemzés során bizonyítja az imént említettek érvényességét, illetve megvalósulásuk, alkalmazásuk módjait. Ez a kötet legfigyelemreméltóbb fejezete, hiszen az eddig tanult műelemzési eszköztárral nem juthatunk messze az örkényi próza értelmezésében.

A kötetet egy műfajelméleti összegzéssel zárja a szerző. Kiindulópontja az, hogy a rövidtörténet nem alakította ki a maga kánonját, szabályait, s általában ez a műforma ellenáll a műfajmeghatározási kísérleteknek, ezért is született olyan sok különböző megjelölés különböző nyelveken egészen az olyan óvatos vagy tovább nem tágható elnevezésig, mint például szöveg, próza stb. Ehhez a meghatározásproblémához a nemzetközi szakirodalom meggyőző kritikai áttekintését adja. A további tájékozódáshoz a kötet végén található irodalomjegyzék nyújt segítséget.

Szabó G. Zoltán

Tiszteletadás Csorba Győzőnek.

Szerkesztette: Tüskés Tibor. Pécs, 1986. 170 l. (Pannónia Könyvek)

A kiadványt, mellyel hetvenedik születésnapján köszöntötték barátai a Kossuth-díjas költőt, műfordítót, szerkesztőt, a Baranya Megyei Könyvtár nyugalmazott igazgatóját, Tüskés Tibor szerkesztette. A kötet az időrend fonalát követve szépirodalmi jellegű írásokat, verseket, személyes emlékeztetéseket és tanulmányrészleteket tartalmaz, negyvenkilenc szerzőtől. Valamennyi írás vagy a költőről szól, vagy neki ajánlották. Ilyen jellegű, nyomtatott formában megjelent tisztelgő kötetet kevesen kaptak, a leg-

nagyobbakról is inkább csak haláluk után jelentek meg emlékkönyvek, képeskönyvek, az emlékezés „koszorúi”. A vidéken élő költőről Weöres Sándor bevezetőjében a következőket olvashatjuk: „... Csorba versei, amelyek megjelenésükkor olykor fakónak, igénytelennek látszanak, az idő sodrában mindinkább érlelődnek, kiteljesednek. Ez a látszólagos igénytelenség tele van a maradandóság feszítő erejével. Ahogy korunk lármáját felváltja majd más korszak másfajta lármája, úgy vonulnak el ennek az időszaknak betűhullámai és emelkedik ki belőle mind tisztábban a magányos pécsi költő, Csorba Győző arca.” A kötet szerzői – Várkonyi Nándortól Fodor András-son, Tűz Tamáson, Rónay Györgyön át Kormos Istvánig, Rózsa Endréig, Tandori Dezsőig és Pomogáts Béláig – valamennyien a legmelegebben méltatják e halk szavú költő művészetét és rokonszenves emberi vonásait. Az így kikerekedő sokszínű antológiát Martyn Ferenc rajzai illusztrálják.

R. T. O.

Tóth Béla: A magyar anekdotakincs.

Válogatás. Válogatta és szerkesztette: Szalay Károly. Gondolat Kiadó, Budapest, 1986. 311 l.

Tóth Béla, aki nagyarányú szállóige- és mondagyűjtésével is beírta nevét a magyar kultúrtörténetbe, 1898 és 1903 között jelentette meg legnépszerűbb művét, az eredetileg öt kötetesre tervezett, de végül hat kötetben kiadott színes gyűjteményét, *A magyar anekdotakincset*. Köteteibe csak a személyhez köthető, s – saját szavai szerint – „némiképpen hitelességre számot tartó” anekdotákat vette fel, s ez alól csak akkor tett kivételt, ha, bár ismert történelmi alakhoz nem köthető, de a korszakra jellemzőnek ítélt történetre talált. Forrásanyagul hatalmas kódex-, kéziratos gyűjtemény-, kalendárium-, újság-, emlékirat- és regényanyagot dolgozott fel, de ugyanúgy figyelembe vette a népmesék világát, s meghallgatta az Országház folyosóján vagy a Kaszinóban elhangzott anekdotákat is. A történeteket – eltérve a humor-katalógusok téma szerinti csoportosításától – időrendbe állítva közli.

Tóth Béla „effendi” munkája így a kiadás korára jellemző gondolatvilágú, a nemzeti érzület terjesztésére irányuló, sajátos hangulatú történelemkönyvet eredményezett, amely nem a történelem tudományos feldolgozása, hanem az apró történetek, s nagy események néha tréfás, néha kesernyés-humoros háttérrel, a nagy személyiségek magánéletének árnyoldalait, jellemző furcsaságait tárja elénk – a magyar történelem hol idealizált, hol deheroizált, kavics-símaságúvá csiszolt, a múlt század szemüvegén át szemlélt emberléptékű képét.

Szalay Károly válogatása némileg megváltoztatta, némileg – vállaltan – huszadik századi megközelítésűvé formálta ezt a képet. Elhagyta „a virtuosus, vitézkedő, olykor fejfel a falnak rohanó, kivagyis magatartást himnizáló anekdotákat ... az okosságot, bölcsességet, ravasztságot, munkaszeretetet, élni akarást és humánus megértést tükröző anekdoták kedvéért”. Mellőzte az emberi érzelmeket, vallási- vagy nemzeti érzékenységet sértő történeteket, s szorosabbra vonta Tóth Béla szélesebb és szabadosabb anekdota-értelmezését.

Uray Piroska

Tóth Gyula: Hadak, hitek, históriák.

Történelmi, irodalmi, művelődéspolitikai tanulmányok. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986. 640 l. (Elvek és utak)

Tóth Gyula hadtörténészként kezdte pályáját, majd – mint a kötet élén álló rövid életrajzából kiderül – történetírói, művelődéstörténész, irodalomtörténész munkásságát egy időre háttérbe szorították közéleti funkciói. Tízéves kiadói főigazgatósági, majd sok éves minisztériumi irodalmi osztályvezetői munkája mellett mindig érdekelték a magyar történelem és irodalom kiemelkedő eseményei, s számos fontos mű szerkesztésén kívül tanulmányok és népszerűsítő írások is kerültek ki tolla alól. Gárdonyi Géza és Kemény Zsigmond életműsorozatának kiadása az ő nevéhez fűződik, majd az 1867 utáni emlékirat-irodalom kutatásával és kiadásával járult hozzá a magyar történettudomány utóbbi évtizedbeli kiemelkedő eredményeihez. Közben az élő irodalom születő új értékeire is rendszeresen figyelő tanulmányokat tett közzé, évekig ő volt a *Körkép* című novellaantológia szerkesztője. 1977-től az Állami Gorkij Könyvtár igazgatójaként gyümölcsoztette kulturális és irodalompolitikai tapasztalatait, s ettől az időtől jutott ideje több kutatásra, publikálásra is. E kötete 1954 és 1984 között keletkezett tanulmányaiból, esszéiből, könyvkritikáiból, a könyvtárügyet szolgáló írásaiból ad gazdag válogatást. A nagyobb rész a magyar történelem néhány meghatározó eseményével (a Rákóczi-szabadságharc, az 1848–49-es szabadságharc), a többi pedig klasszikusaink és néhány kortárs író életművével foglalkozik. Különösen fontosak a Kemény Zsigmond műveit elemző tanulmányok, a Gárdonyi Géza-életmű vizsgálatából született értékelések. A kortárs írók közül Illés Endrének szentel méltató írásokat, Sőtér István irodalomtörténeti tanulmányait népszerűsíti, Czine Mihály munkásságát irodalomtörténész és szépirói teljesítményként mutatja be, portrét rajzol Darvas Józsefről, az erdélyi költők közül Szabédi László, Szemlér Ferenc és Szilágyi Domokos egy-egy kötetét ismerteti. A változatos, színes és gazdag gyűjtemény megjelenésekor a legnagyobb visszhangot az 1848–49-es szabadságharcral s az azt követő sötét korszakkal foglalkozó írások váltották ki.

R. Takács Olga

Török Bálint deákjának Martonfalvay Imrének naplótöredéke (1555) és emlékirata (1585).

A kézirat hasonmása és betűhű átirata bevezetéssel és jegyzetekkel. Készült az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárástani Tanszékén. Az előkészítő munkacsoport tagjai: E. Abaffy Erzsébet, Kozocsa Sándor, Bak Borbála. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1986. 74 l. (A magyar nyelvtörténet forrásai I.)

A kötet annak a Benkő Loránd vezette nyelvemlék-feltáró és -elemző munkának terméke, melynek célja, hogy feltáratlan vagy lappangó korai szövegeket felkutatva gazdagítsa nyelvemlékeink tárházát, illetve a már feltárt szövegeket modern tudományos igényekkel tegye újra hozzáférhetővé. Ezt a modern tudományos igényt

szolgálja a nyelvmélekek hasonmásban, s vele párhuzamosan betűhív átiratban történő közlése. Ezúttal az öreg és beteges Martonfalvai Imre deák 1585. november 29-én lejegyzett emlékirata, illetve egy korábbi naplótöredéke került a fenti módon kiadásra. Török Bálint deákja, majd udvarbírája jelen volt ura foglyul ejtésekor Budán, s még két generációt szolgált ki a családnál. Erről a 65 évnyi szolgálatáról számol be élettörténetében, amit valószínűleg egy kérelme indoklásául mellékel. Naplója is viszontagságait rögzíti.

A négyszáz éves kézirat, noha már kétszer is nyomdafestéket látott, ezúttal kerül először úgy az érdeklődő kezébe, hogy a facsimile, illetve a betűhív átirat révén nyelvtörténeti, paleográfiai és filológiai elemzésre egyaránt alkalmas.

J. J.

Török Sophie versei.

Szerkesztette: Téglás János. Az előszót írta: Keresztury Dezső. Ságvári Endre Nyomdaipari Szakközépiskola, Budapest, 1986. 307 (21) l.

A Ságvári Endre Nyomdaipari Szakközépiskola Téglás János által szerkesztett Babits-sorozatának 13. könyvecskéje a költő feleségének, Török Sophie-nak önálló kötetekben megjelent verseit tartalmazza. Első kiadásuk óta először olvashatók összegyűjtve a költőnő versei. Most a kötetek megjelenésének időrendjében, ezek szerkesztését megtartva, szöveghűen kerülnek az olvasó elé. Az *Asszony a karosszékekben* (1929), az *Öröme születéltől* (1934), az *Értem és helyetted* (1940) és a *Sírató* (1948) egykorú kritikai fogadtatásából találunk néhány cikket a függelékben. Gyergyai Albert (Nyugat 1929), Lesznai Anna (Nyugat 1934), Halász Gábor (Nyugat 1935), Bóka László (Az Ország Útja 1940), Makay Gusztáv (Magyarok 1949) írásai nemcsak kortársi bírálatok: máig érvényesen kijelölik Török Sophie helyét irodalmunkban.

A vizsgamunkának készült, szép külsejű kiadvány jelentősen hozzájárul irodalmi értékeink megőrzéséhez. Sajnálatos azonban, hogy jellegénél, formátumánál fogva (10x11 cm) könyvárusi forgalomba nem került.

Stauder Mária

Tüskés Tibor: Triptichon. Irodalom, művészet, hagyomány.

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1986. 537 l.

A mai magyar esszéirodalomban és a kritikai életben Tüskés Tibor jelentős helyet vívott ki magának. Szerzteágazó érdeklődéséből a legtöbb a kortárs magyar irodalom alkotóira jut, az ő műveik ihletik „írópárti esszéire”, amint maga jellemzi írásait. Irodalomtörténeti, képzőművészeti tanulmányai mellett több könyvet szentelt Pécs irodalmi múltjának és mai életének bemutatására, egyes szerzőkről monográfiákat írt, kialakította sajátos műfaját, a tájesszét, melyekben a természet és ember viszonyát, a környezet esztétikai tartalmait kutatja. E művében *Könyvek között*, *Hang, szó, szín* és *A hely szelleme* cikluscímek alatt közli legkedvesebb íróiról szóló esszéit, mai képzőművészeti kiállításokon szerzett élményekről beszámolóit, vala-

mint néhány helytörténeti adalékokban gazdag irodalomtörténeti tanulmányát Babitsról, Adyról, Fülep Lajosról, Weöres Sándorról, Balatonszárszóról. Illyés, Illés Endre, Keresztury Dezső, Takáts Gyula, Csorba Győző, Károlyi Amy, Fodor András, Gyurkó László, Jókai Anna, Kalász Márton, Tözsér Árpád, Kiss Dénes és Bertha Bulcsu egy-egy kötetének meleg szeretettel történő bemutatása mellett a kötet egyik legjelentősebb írása Csoóri Sándor esszéiről szól, irodalomtörténeti igénnyel. A *Nomád napló* jelentőségének megfelelő elmélyült elemzésen kívül igen érdekes az *Ikertársak* című írás, mely Kodály és Illyés munkásságának érintkezési pontjait mutatja be, sajátos műfajú Kassák és Weöres Sándor Bartók-versének párhuzamos megközelítése, és feltétlenül különös figyelmet érdemel *Az avantgárd vonzásában* című, főképpen Pécs avantgárd irodalmi hagyományait feltáró tanulmánya. Számos Fülep Lajos-levelet első ízben olvashatunk itt egy róla szóló írás keretén belül, s Martyn Ferencről vagy A. Tóth Sándorról írt esszéje is úttörő jelentőségű.

Egy későbbi irodalomtörténeti összefoglalás semmiképpen nem nélkülözheti Tüskés Tibor „magányos műhelyének” eredményeit.

R. Takács Olga

Ujvári Erzs: Csikorognak a kövek.

Összeállította és tanulmánnyal ellátta: Kálmán C. György. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1986. 121 l.

A magyar avantgárd irodalom egyik alkotója volt a mára szinte teljesen elfeledett, pedig a század első évtizedeiben kortársai által sokra becsült Ujvári Erzs, Kassák Lajos húga. E kötetben torzóban maradt, de így is figyelemreméltó, eredeti hangú életművét gyűjtötte össze a *Ma, az Akasztott ember, az Ék, az Egység, A Tett* című lapokból és 1922-ben kiadott *Prózák* című kötetének anyagából Kálmán C. György, ő írta a költőnőről szóló értékelő tanulmányt is. A gyűjteményt a költőnő és Barta Sándor leányának, Barta Zsuzsának személyes hangú vallomása egészíti ki, amelyben számos Kassák-idézettel idézi fel anyja írói tehetségének kibontakozását, és Kassákhoz fűződő munkatársi kapcsolatukat. Kálmán C. György tanulmánya végigkíséri Ujvári Erzs életútját, amely a szovjetunióbeli emigrációban fejeződött be, nehéz körülmények között. Csak két évvel élte túl férjének koholt vádák alapján történt kivégzését, s élete utolsó éveiben már szinte semmit sem írt. Műveinek elemzésekor főképpen a különös, egyéni módon alakított műfajú jeleneteket jellemzi a tanulmányíró: „a világháború, forradalmak és ellenforradalom idején szép, emberi kiáltások, fájdalmasan agitatív szövegek voltak”. A 37 *Prózának* nevezett és számozott szöveg, „vers” az emberi lét nagy alapkérdéseiről szól. A versek a háború és a nyomor borzalmaira kívánják rádöbenteni az olvasót, indulatokat, vágyakat, gesztusokat, érzelmeket mozgósítanak a forradalom érdekében. Bár nem tartoznak az avantgárd legjelentősebb művei közé, jól jellemzik a magyar avantgárd irodalom törekvéseit.

R. T. O.

Umnyakova Jelena: Zsigmond Móricz i szovremennaja vengerszkaja lityeratura.
Viszsaja Skola, Moszkva, 1985. 95 l.

J. V. Umnyakova brosúrájának rendeltetése, hogy kézikönyv szerepét töltsse be a főiskolások számára, akik idegen irodalmakat tanulmányoznak. Maga a szerző így fogalmazza meg a célját: „részletesebben, mint a forgalomban levő tankönyvek, megvilágítani annak az írónak az alkotói útját, aki oly fontos szerepet játszott a kortárs magyar próza fejlődésében.” A könyv első három fejezete Móricz írói pályájának fő szakaszait elemzi, amelynek a kezdetén a „kisemberek”, városlakók és parasztok emberi méltóságát védelmezte, „aranyat” keresett a „sár”-ban, a vége felé pedig a nagy művészi összegezésekhez jutott el, amelyekben Magyarország főbb társadalmi erőinek sajátosságait értelmezte, azoknak az erőknek, melyek a nemzet fundamentumát, vázát alkották. A szovjet irodalomtudományban létrejött hagyománynak megfelelően Umnyakova szorgalmasan keresi mindazokat a mozzanatokat, amelyek arról tanúskodnak, hogy az író figyelemmel kísérte a forradalmi áramlatokat, és részletesen megvilágítja tevékenységét és pozícióját az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság idején. Sajnos, csak néhány szót szentelt Umnyakova a Rózsa Sándorról szóló regényeknek és meg sem említette az Erdély-trilógiát.

A következő három fejezet az 1945 utáni magyar irodalom fejlődését mutatja be, arra ügyelve, hogyan és mennyire vannak benne jelen Móricz Zsigmond-hagyományok. Móricz Zsigmond hatása különösen érezhető „a falusi témájú művekben, ahol a közeli múlt keserű emléke éles kontrasztban van az új örömteli megszilárdításával.” Mindenekelőtt ez azokat a prózaírókat jellemzi, akik a „népi írók” sorából jöttek. Több vagy kevesebb részletességgel beszél Umnyakova Sarkadi Imre 50-es években írt műveiről, Mesterházi regényeiről, Szakonyi novelláiról, Örkény, Szabó Magda, Galgóczi Erzsébet és mások könyveiről. Továbbá Ilyés Gyula, Illés Endre szavait idézi Móricz Zsigmond jelentőségéről, és irodalomtörténészek (például Király István) véleményét idézi.

„A szocialista Magyarországon Móricz Zsigmond könyvei új életet kezdtek élni” – írja J. Umnyakova befejezésül. Tanúságokat idéz, milyen óriási volt a tekintélye az alkotók között; „egyeseket Móriczban a mesélő mestersége vonz, aki széttagította a műfaj határait és lehetőségeit, másokat epikai művészete és a drámái, amelyek először vitték magyar színpadra a közönséges életet mindennapi gondjaival, fáradhatatlan küzdelmével a betevő falatért, azzal a küzdelemmel, amelyet a kicsi, sűrke emberek ezrei folytatnak.” Külön említi Umnyakova azt a tényt, hogy a Szovjetunióban Móricz Zsigmond könyvei különböző nyelvű kiadásainak összes példányszáma két milliót tett ki.

Jurij Guszev

Váci Mihály emléknapok Tiszaszalkán és Nyíregyházán 1984.

Szerkesztette: Margócsy József. Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár, Nyíregyháza, 1986. 112 l.

A Szabolcs-Szatmár Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága Váci Mihály Emlék-bizottságot hozott létre, s ez a bizottság 1984-ben már tizedik alkalommal rendezett tartalmas ünnepséget a költő emlékére. Az itt elhangzott előadások szövegét, valamint a Váci Mihályról 1971 és 1985 között megjelent irodalmat adja közre Margócsy József szerkesztésében ez a vonzó, magas színvonalú nyomdai technikával készült kis füzet. Az ünnepi beszédeken kívül több irodalomtörténeti elemzést (Czine Mihály, Nagy István Attila, Gáspári László, Katona Béla és Pál György írásait), majd Garai Gábor emlékező sorait és Váci Mihályt idéző verseit, végül pedig Rákos Sándor és Sárdi Béla személyes emlékeit olvashatjuk a kötetben. Váci Mihály halála, 1970 óta az irodalom funkcióváltása egyre érezhetőbbé válik, s az az elkötelezett, közéleti költészet, amelynek Váci volt egyik legjelentősebb képviselője, háttérbe szorult. Katona Bélának igaza lehet abban, hogy „A fiatalok, az új körülmények között felnövekvő generációk számára egyenesen ellenszenves a múlt, a régi szegénység állandó idézgetése, az idősebbek pedig, akik valamikor éppen azért tudtak Váciért lelkesedni, mert úgy érezték, azt mondja el a világról és a világnak, ami az ő torkukat is feszítette, ma már inkább szégyellik egykori elesettségüket, s még a versekben sem szívesen olvasnak vagy hallanak róla.” Az általa is, mások által is említett korszerűbb, iga-zabb portré elkészítéséhez járul hozzá ez a kis gyűjtemény.

R. T. O.

Vadon Lehel: Upton Sinclair fogadtatása Magyarországon.

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986. 202 l. (Modern Filológiai Füzetek 39.)

„Szocialista író, nemcsak öntudatlanul, hanem nyíltan, a maga szocialistaságát minden írásában hirdetve. Regényíró, újságíró, társadalompolitikus és legkiválóbb alkotásaiban legtöbbször mindhárom szerepében egyszerre lép az olvasó elé. Regényei óriási riportok, leleplezések, társadalompolitikai tanulmányok, amelyek mindig a modern élet nagy sebeire irányítják a figyelmet” – írta a Népszava ismeretlen cikkírója Upton Sinclair hatvanadik születésnapjára, 1938-ban. Az irodalmi kritika mindig a hármasság egysége vagy ellentmondásossága jegyében foglalkozott Sinclair alakjával és regényeivel, méltatta vagy marasztalta el magyarországi befogadástörténete során. A szerző a regények kronológiai sorrendjét figyelembe véve tekinti át Sinclair műveinek magyarországi megjelenését (innen ered, hogy az 1904-ben írt, de magyarul csak 1946-ban megjelent *Manassas – Rabszolgák* – kerül az első helyre).

A szerző három nagy korszakra osztja Sinclair magyar befogadástörténetét: az első az 1920-ig terjedő, a második az 1920–1945, míg a harmadik az 1945–1978 közötti időszakot öleli fel. Nagyjából azonos módon építkezik: mindegyik korszakot egy összefoglaló, kritikai-történeti áttekintés vezet be, ezt követi az egyes művek kritikai visszhangjának elemzése, több kiadás esetében már az említett időhatárok figyelembe vétele nélkül. (Kivétel a Lanny Budd-ciklus, amely önálló fejezetet ka-

pott.) Külön, meglehetősen rövid fejezet foglalja össze a magyar vonatkozásokat, amelyek alapján a szerző kimutatja, hogy az író figyelmét a magyarországi események sem kerültk el, felemlíti továbbá Sinclair kapcsolatát Szántó Györggyel, Tábori Pállal, és személyes találkozását Braun Róberttel és Károlyi Mihállyal. A könyvet terjedelmes bibliográfia – a magyarországi kiadások, az íróval foglalkozó tanulmányok, könyvismertetések és cikkek jegyzéke – egészíti ki.

K. J.

Válasz 1934–1938.

Válogatta, szerkesztette és az utószót írta: Széchenyi Ágnes. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986. 671 l.

A két világháború közötti korszak egyik igen jelentős folyóirata volt az 1934 májusában megindított, Fülep Lajos, Gulyás Pál és Németh László által szerkesztett *Válasz*. Irodalmi anyaga és társadalompolitikai cikkei egyaránt fontos dokumentumai a magyar irodalomtörténetnek, sajtótörténetnek, a szellemi élet, a politikai gondolkodás alakulásának, az értékkepző hagyományok teremtésének. Monografikus feldolgozása (K. Nagy Magda 1963-as munkája) ellenére igen sok kérdés vár még részletesebb, sokoldalúbb feltárára a folyóirattal kapcsolatban (a szerkesztők változásaitól, a program alakulásától, az irodalmi anyag értékelésétől kezdve a máig továbbélő gondolatokig, az újrakezdett és hamarosan újra megszűnt 1945 utáni *Válaszig*). Erre a folyamatosan megjelenő újabb és újabb visszaemlékezések, a hagyatékok feldolgozása, a nyitottabb értelmezési lehetőség mellett segítséget ad ez az antológia is, amely igen gazdag válogatást közöl az öt évfolyam anyagából, s így az érdeklődő olvasók könnyen hozzáférhetnek a legfontosabb, jellegadó írásokhoz. Ezek közül e fórumon különösen fontos kiemelnünk Németh László *Egy Hungarológiai Társaság terve* című, 1934-es írását, Vas István *Levél egy szocialistához* című, gyakran emlegetett, de mégis kevésbé ismert vitacikkét, Fülep Lajos *Nemzeti öncélúság* című, máig friss és megszívlelendő tanulmányát a sok kiváló cikk, elemzés, könyvkritika, mára már klasszikussá vált vers és elbeszélés közül. A népi írók műveiről itt olvashatók a legjelentékenyebb ismertetések, de a folyóirat sokkal tágabb szemhatárú, mint ahogy hosszú ideig elhitetni akarták róla. Minden fontos, a nemzet életét érintő kérdésről felelősen gondolkodott, nemcsak a földkérdés és az agrárpolitika, nemcsak a parasztság ügye foglalkoztatta a *Válasz* szerzőit, hanem minden olyan ideológiai és politikai gondolkör is, amely nélkül nem érthetnénk meg a két világháború közötti Magyarországot sem, s ami nélkül a ma is szükséges európai szemhatárú önismeret sem lenne lehetséges. Külön kérdéskör a *Válasz* és a Nyugat viszonya, a szerzőik közötti átfedések, azonosságok és eltérések, a két folyóirat törekvéseinek különbözősége. Erről, bár született már néhány tanulmány, teljeskörű felmérésre még nem került sor, ahogy az igen sok jelentős egyéb probléma bemutatására sem. Ezeket a válogatást, szerkesztést végző Széchenyi Ágnes utószava sorra veszi, s igen jelentősen járul hozzá a folyóirat helyének pontos kijelöléséhez, a benne publikáló szerzők hitelesebb értékeléséhez, s a népi írói mozgalom valós megítéléséhez, tárgyilagos bemutatásához, amelynek évtizedekig komoly akadálya volt – többek között – a népi írókat elmarasztaló

1958-as pártdokumentum. Illyés Gyula 1942-ben mondta a következőt: „Nincs minden irodalomnak irodalmon túli feladata. A miénknek van, mindig is volt.” S igaz az az utószóbeli megállapítás, hogy ez az irodalmi és irodalmon túli hivatás rajzolja ki a magyar szellemi térkép egyik igen magas vonulatát, a Válasz erkölcsi és alkotói minőségének magasrendű szintézisét.

R. Takács Olga

Valló László: Emlékké válok magam is...

Fekete István élete. Móra Könyvkiadó, Budapest, 1986. 187 l.

Valló László monográfiája Fekete Istvánról hézagpótló munka. Az 1970-ben elhunyt íróról eddig inkább csak regényei árulták el, hogy kicsoda. Most, a Móra Könyvkiadó gondozásában megjelent kötetből megismerhetjük az író életét, valamint műveinek keletkezéstörténetét. Megtudhatjuk belőle, hogy az ifjúság körében különösen kedvelt, de jelentős felnőtt olvasótábort is birtokló Fekete István hogyan szötte bele saját életét, élményeit számos írásába. Valló László alapos feltáró munkát végzett, minden sorából érződik, hogy ismeri és szereti az író, stílusában is felidézi Fekete István hangulatait. A monográfia az e műfajra jellemző hagyományos szerkezetet követi. Kronologikus sorrendben halad, a 10 fejezetben élményszerűen kíséri végig az író életének eseményeit, közbe-közbe ékelve a művek létrejöttének történetét, illetve e művek elemzéseit. A szöveget az íróról, családjáról és környezetéről készített fotók illusztrálják.

Hegyi Katalin

Vargha Kálmán: Gelléri Andor Endre.

Gondolat Kiadó, Budapest, 1986. 217 l. (Nagy Magyar Írók)

Vargha Kálmán irodalomtörténeti vizsgálódásainak egyik állandó tárgya Gelléri Andor Endre életműve volt. E monográfia tehát összegező munkának tekinthető. Közel két évtizednyi kutatás eredményeként, a szerző *Gelléri Andor Endre alkotásai és vallomásai tükrében* (1973) című könyvének részeit is átvéve, megállapításait felhasználva egy teljesen feldolgozott írói életműből kiindulva állítja elének Gelléri pályaképét.

Vargha Kálmán az író önéletrajzi regénye, az *Egy önérzet története* alapján, valamint előkerült dokumentumok, levelek tényeiből, kortársi visszaemlékezések segítségével, és nem utolsósorban Gelléri novelláinak, regényének (*Nagymosoda*) alapos elemzésével végzi el az életmű és az írói életrajz összefonódásának vizsgálatát és több esetben rekonstruálását. Különös alaposítással világítja meg Gelléri alkotáslélektani gondjait, saját tehetségében való örökös kételkedését, a már-már aberrációnak tűnő komplexusokat. Ezek magyarázatát a művekből felfejtve, de az író életének és a korszaknak a valóságát is feltárva adja meg.

A könyvben hangsúlyos részek foglalkoznak az író Mikes Lajoshoz, Móricz Zsigmondhoz, Füst Milánhoz fűződő barátságával. A segítő barátokhoz, példaképek-

hez is kapcsolhatóan végigkísérjük Gelléri írói stílusának módosulásait: a külvárosi történeteket mesékben feloldó – Kosztolányit idézve – „tündéri realizmusának” az abszurditás felé való elmozdulását. (*Villám és esti tűz* című kötet.) A szerző így érzékelteti az akkoriban „megtorpanással” vádolt Gelléri írói fejlődésének egy jövőbeni, még csak jelzésekben kimutatható, de elképzelhető irányát.

A kötetet az életrajzi adatok táblázata és válogatott bibliográfia zárja.

Tragikus tény, hogy a pontos, irodalomtörténeti adatokat rögzítő, hiteles forrásokat feltáró és rendszerező, egészében az irodalomtörténeti esszé legjobb hagyományait követő könyv Vargha Kálmán utolsó nagyobb lélegzetű munkája lett.

Stauder Mária

Vas István 75 éves.

Pályavázlat és ajánló bibliográfia. Készítette Kis Istvánné. Debreceni Városi Könyvtár, 1985. 44 l.

Jó alkalom volt Vas István 75. születésnapja, hogy Kis Istvánné az életmű felelevenítését és terjedelmi felmérését elvégezze. Ezért lehet ez a kis könyv valóban ajánló jellegű. Az első 33 oldalon Vas István életéről és munkásságáról ad képet a szerző, majd pedig áttekintő, válogatott bibliográfiát közöl. A költő műveinek felsorolását a róla írott két monográfia könyvészeti adatai követik, majd a tanulmánykötetekben megjelent írások szemrevétele, végül pedig a folyóiratokban közölt kritikák, ismertetések, tanulmányok következnek.

Jó segítője az oktatásnak és a könyvtári munkának Kis Istvánné kézikönyve, s kedvcsinálóként haszonnal forgathatja minden Vas Istvánt megismerni kívánó irodalombarát.

Hegyi Katalin

Vay Sarolta: Régi magyar társasélet.

Válogatta, szerkesztette, a jegyzeteket és az utószót írta Steinert Ágota. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986. 608 l. (Magyar Hírmondó)

Vay Sarolta grófnő (1859–1918) maga is felért egy-egy Krúdy-hősnővel: József főherceg udvarmesterének lánya a fiú-életformát választva Németország főiskoláin nevelkedett. A család elszegényedése után pedig hírlapíróként vált kora különnc, de íróként kedvelt alakjává.

Csevegő modorú szalontudósításaiban „főleg a XVIII. és XIX. század társadalmi életét festette meg, műveltségi viszonyait, szokásait, jelesebb mozgalmait, különös eseményeit örökítette meg”. Históriai, anekdotikus jellegű elbeszélései az 1740–1848 közé eső évszázad hazai társaséletének írói dokumentumai. Karcolatai az udvari pletykák, udvarházi szerelmi bonyodalmak, vadászati, báli vigalmak hű elbeszélői. Megidézik a hétköznapi életét, a társasági élet rejtett szórakozásait, a színház vilá-

gát – a századvég és a századelő hangulatait. A kor kiemelkedő figuráinak – egy Széchenyinek vagy egy Kölcseynek – titkos érzelmi világába is betekintést adnak.

Steinert Ágota utószava, szómagyarázatai és jegyzetei az íróról és a korszak alapos ismeretéről vallanak.

J. J.

Végh György: A gonosz angyal.

Önéletrajzi jegyzetek 1939–1942. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986. 667 l.

A vaskos kötet egy különös költő és regényíró magával sodró, impozáns, letehetetlenül érdekes memoárregénye, amelyben a főhős természetesen ő maga, aki önmagáról így írt 1942-ben: „...magyar költő és gondolkodó, álmodozó és apostol, csodagyermek és kalandor, szenvedélyes franciakrémesevő, vértanú és forradalmár, arkangyal és eszelős..., aki itt jár a földön, de mégis az egekben van.” Ennél találóbban nem jellemezhetné senki a memoárjait író, minden tárgykörben szenvedélyesen csapongó, semmiféle rendet, szerkezetet nem követő, a világ minden dolgáról eredeti nézeteket valló, s azokat hosszadalmasan, de nem unalmasan kifejtő szerzőt. A hetvenes években jelentkező új prózaíró nemzedék – amennyiben ismerte a szerző 1942-ben megjelent prózai műveit: *Auguste Corbeille csodálatos kalandja* és *Auguste Corbeille és a halál* címűeket, valamint az 1958-ban megjelent *Mostoha éveim* című önéletrajzi regényét, amelyet 1981-ben követtek a továbbiak: *A garabonciás diák*, *Eszter* – sokat meríthetett ebből a különös, játékos-groteszk világszemléletből, életfel fogásból, a prózai mű alakítását a magyar prózahagyománytól teljesen eltérő módon végző író szövegeiből. E kötet *Vihar előtt* című fejezetének első része (Eddigi emlékezéseim. Számadás és egyben fogadalom) olyan önkomentárokat tartalmaz, melyek előtte meglehetősen ismeretlenek voltak a magyar irodalomban. Tehát ez a könyv nemcsak a mozgalmas cselekmény, a háttérként állandóan jelenlévő Budapest korabeli irodalmi életének aprólékos ismertetése, élő és holt költők, írók megítélése, a Végh György-művek keletkezési körülményeinek beható taglalása és a műveket fogadó kritika csúfondáros-tanulságos elemzése miatt érdekes, hanem az eredeti, sziporkázóan bravúros megfogalmazásban előadott önkomentár-szövegek, egy írói műhely mindenre kiterjedő és minden megszokottól eltérő bemutatása okán is. Az önéletrajzással, naplóval, memoárral, dokumentumregénnyel foglalkozók, valamint az alkotáspszichológia rejtelmeként iránt érdeklődők számára különösen érdekes lehet ez a kötet, mivel mind a műfaji kérdésekkel, mind az ihlet természetével rendkívül sokat foglalkozik Végh György. Az áradó stíluson kívül óriási tárgyismeret és -szerepet, kitűnő emlékezőtehetség, humor, önironia társul *A gonosz angyal* egyéb értékeihez, igazi csemege az irodalommal foglalkozók számára: szórakoztató is, örökös szellemi párbeszédre készítő, ellentmondásra ingerlő. Semmiképpen nem akar irodalomtörténetet írni, műve mégis nélkülözhetetlen tárháza egy adott kor irodalmi életéről ismerni illő tényeknek, eseményeknek, folyóiratügyeknek, kávéházi eszmecseréknek, eleven portrészorozat néhány jellegzetes íróról, miniatűr esszék foglalata a korban ható művekről (pl. Márai novelláskötetéről, Kosztolányi *Lángelmék* c. posztumusz gyűjteményéről, Lovass Gyuláról, Weöres Sándorról – akiről Végh György azt állítja:

„Ezerévenként egy születik ilyen” —, Füsi Józsefről, a Diáriumról és itt felsorolhatóan, hogy még ki mindenkiről és mi mindenről).

R. Takács Olga

Veres Péter: Olvasónapló 1953–1956.

Közvetési: Kristó Nagy István. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1986. 426 l.

1984-ben jelent meg a kötet előzménye, amely az előző három évet öleli fel, s 1989-ben az 1959-ig vezetett napló közreadásával fejeződik be a három kötetből álló *Olvasónapló*. Mindhárom kötetet az MTA Kézirattárában található kézírások szövegekből tette hozzáférhetővé Kristó Nagy István, ilyen formában mindegyik első közlésnek számít, az író életművében és a kortárs magyar irodalom történetében egyaránt jelentős dokumentum. E kötetben sem találunk ugyan közvetlen beszámolót a mindennapi életről, a megélt eseményekről, csupán annyiban értesülünk szűkszavúan ezekről, amennyiben az író olvasmányaihoz lazán köthetők, esetleg párhuzamba vonhatók azokkal. A szöveg folyamatos, nem osztják szakaszokra dátumok, alcímek, a különböző témaköröket, megjegyzéseket, gondolatfoslányokat, egybefüggő olvasmányértelmezéseket csak csillagok választják el egymástól. Kár, hogy a kötet végén nem találunk sem névmutatót, sem tárgymutatót, így nehezebb tájékozódni az anyagban, bár az író gondolkodásáról, véleményéről, vonzódásairól, eszményeiről így is pontos képet kapunk. Eredetileg nem szánta közlésre ezeket a feljegyzéseket, csak alapanyagként használta fel esszéihez, közzétett vitairataihoz, kritikáihoz. Talán ez okozza, hogy véleményét mindig nagyon egyértelműen, csak a saját nézeteit leszögezhető módon fogalmazza meg, nem sorolja fel másokét, pedig nyilvánvalóan azokkal is megismerkedett, de a naplófeljegyzésekben elsősorban önmagának kívánta tisztázni: milyen hatást tett rá, milyen gondolatokat váltott ki belőle egy-egy remekmű. Mert rendre a világirodalom remekeit olvassa, kommentálja, középszerű művekkel nem foglalkozik. Saját írói műhelygondjait szembeviseli egy-egy nagyszerű regény cselekményével, jellembrázolásával, a kor bemutatásával, s mindig magára vonatkoztatja a remekművekből levont tanulságokat. Ilyesmiket például: „Csak olyat érdemes írni, amit nem lehet átugorni. Ne legyen se unalom, se vad izgalom. Ez az igazi művészet.” Nagy elismeréssel ír az angol irodalom jeles képviselőiről, Dickensről, Thackeray-ról, s az ő műveik erősítik meg azon nézetében például, hogy „Nagy dolog az irodalom, tulajdonképpen általa válik nemzet a nép”. Meglehetősen elítélően nyilatkozik egy sor Jókai-regényről, de Goethéről is meglehetősen bíráló szavakat ejt. Ez az egész naplóra jellemző: végtelen kijelentések gyakran tarkítják a tárgyilagos leírásokat, beszámolókat. De talán éppen ettől a különös, egyedi, senki által nem befolyásolt vélemény-nyilvánítástól olyan izgalmas, érdekes olvasmány ez a napló, egy szuverén alkotó műhelygondjainak, gondolkodásának megismeréséhez nyújt kivételes alkalmat.

R. Takács Olga

Világ. 1910. március 30.–1926. április 30.

Repertórium (1910–1912). Összeállította Czére Gyöngyvér. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 1984. 412 l. (A Petőfi Irodalmi Múzeum bibliográfiai füzetei)

A Napilapok repertóriumai sorozat újabb vállalkozása a magyar polgári radikalizmus egyik jelentős sajtóorgánumának, a Világ című politikai napilapnak bibliográfiai feltárása. A megjelent első kötet a lap indulásától, 1910 márciusától 1912 végéig veszi számba a kor társadalmi, politikai, irodalmi és művészeti életéről szóló legfontosabb publikációkat. E meglehetősen tág gyűjtőkörön belül a szépirodalmi, kritikai jellegű és az irodalom, valamint az egyéb művészetek kérdéseivel foglalkozó írások elsődleges regisztrálása tudatosan vállalt szempontja a repertóriumnak.

A beláthatatlan terjedelmű anyag feltárásának, rendszerezésének, a szelektálás szempontjainak ismertetésére az összeállító Czére Gyöngyvér rövid útmutatója szolgál. A kötetet Litván György tanulmánya vezeti be, amely a magyar századelő sajtójának körképét adja, felvázolja a Világ megindulásának előzményeit, számba veszi a korabeli magyar irodalom és publicisztika legjobb alkotóit, akiket a lap színvonalával és modernségével munkatársakul megnyert. E sajtótörténeti összefoglalás az indulástól a végleges megszűnésig, 1926 tavaszáig kíséri végig a Világ pályáját, eszményeinak, elveinek alakulását.

A kötetet záró névmutató regisztrálja a szerzők által a lapban használt betűjeleket és álneveket is (illetve ezek feloldását, amennyiben lehetséges), valamint a személyneveken kívül, a jobb használhatóság érdekében feltünteteti az intézmények, társaságok, társulatok, egyletek és periodikumok nevét is.

R. J.

„Világ világa, virágnak virága...” Ómagyar Mária-siralom.

Bemutatja Vízkelety András. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1986. 77 l. (Kézirattár)

A finnugor nyelvcsalád legrégebb megmaradt lírai emlékéit tartalmazó Leuveni Kódex 1982. május 24-én Leuven (Löven) Katolikus Egyetemének könyvtárából csere útján került az Országos Széchényi Könyvtárba. Ezzel e becses nyelvemlékünk és az azt hordozó kódex történetében új korszak kezdődött. Vízkelety András, a hazai középkor-kutatás és kodikológia avatott szakértője eddigi kutatásairól már több részlettanulmányt jelentetett meg (Hungarian Studies 1985. 1., 19–29.; Acta Litteraria Acad. Scient. Hung. 1986. 1–2., 3–27.; Codices manuscripti. Wien, 1985. Heft 3–4, Jhg. 11., 90–93.). Most ebben a külsőre is tetszetős kötetben a művelt olvasóközönség és a hungarológia kutatói számára foglalta össze eddigi eredményeit. Az esszé-stílusban megírt, élvezetes tanulmányban a kódex kalandos sorsát összefoglaló bevezetés után az első részben az Ómagyar Mária-siralmat mutatja be, a második felében a Leuveni Kódex tartalmára és eredetére vonatkozó eddigi következtetéseit ismerteti.

Az Ómagyar Mária-siralom szövegével az olvasó négyszer találkozik. Bevezetésként ultraibolya megvilágítással készült új fénykép alapján (méréthű hasonmásban a könyv végén mellékletként vehetjük kézbe) a betűhív átírást találjuk. Ezután a latin

minta és annak nyers fordítása nyomán megtudjuk, hogy a magyar szerző a *Planctus* egy számunkra ismeretlen, még a kódex 199. levelén lévő verziótól is eltérő változatát használta. De *Vízkelety* azt sem tartja kizártnak, hogy a vers valójában fordítás-szerkesztmény vagy kompiláció, amelybe más latin prózai és verses szövegek szókapcsolatai, hasonlatai is átkerültek. Harmadikként az egykori kiejtés szerinti olvasat következik modern központozással és ékezetekkel, sorokra és versszakokra tagolva, és ehhez a vers részletekbe menő értelmezése kapcsolódik. Végül a fejtegetéseket a mai nyelvünkre „lefordított” szöveg zárja. Véggözetkeztetésként *Benkő Loránd* megállapítását olvashatjuk: az Ómagyar Mária-siralom szövege olyan nyelvállapotot tükröz, amely a XIII. század első felében lehetett használatos. Tehát a kész verset a keletkezése után egy-két emberöltővel később másolták be a *Leuveni Kódex*be.

A tanulmány második részében *Vízkelety András* magát a kódexet vizsgálja. A felfedező, *Gragger Róbert* értekezése óta ezt magyar kutató érdemlegesen nem tehetette. *Vízkelety* kiemelt hangsúllyal „kézbevitel”-ről ír, és kutatásait kezdetnek, megállapításait „szerény részeredmények”-nek, „információk”-nak nevezi. Ezek azonban a beavatottak számára is sok újdonságot jelentenek. A kódex külső leírásából kiderül, hogy mai kötése másfél évszázaddal a keletkezése után délnémet nyelvterületen készült. Ezt a kötetstáblában rejlő 1391-ből való oklevél és egy XV. század közepe táján írt német nyelvű dézsmajegyzék bizonyítja. A kódex eredetileg két külön kötetből állott. A 136. folióval a szentekről szóló prédikációs rész kezdődik, amely az előző részekről eltérő kéz írása. Az Ómagyar Mária-siralom pedig a 135. folió hátlapján van és a szövege feltűnően kopott. *Vízkelety* itt a szó szoros értelmében „kézbe” veszi a kódexet és követi az egykori használók keznyomát; megállapítja, hogy a 135. folióval egykor az első kötet zárult, ez volt az utolsó levél, amelyet a könyvet tartó jobb kéz ujjai, tenyere ismételtlen érintettek és elhalványítottak. Ez a magyarázata annak, hogy a magyar vers szövege ma nehezen olvasható.

Ugyancsak a kódex egészére vonatkozik egy másik, nem kevésbé jelentős felfedezés is. Eszerint a *Leuveni Kódex* két eredeti része, fele csak rövid ideig, legfeljebb néhány évtizedig élt külön életet. Erre a folyamatos lapszámozásból és a kódex utolsó 254. levelének első lapján lévő rövid betűrendes mutatóból lehet következtetni. Ezek a kódex törzsanyaga után legfeljebb egy emberöltővel készülhettek; a mutató már a folyamatos lapszámokra utal és számba veszi az Ómagyar Mária-siralmat is. Összeállítója tehát tudott magyarul, sőt a kódexet magyar környezetben használhatták. Ezt sejtetik a lapszéli magyar glosszák is. Mindez azonban a korábbi kutatók figyelmét elkerülte. A kodikológiai vizsgálatok mai állása szerint megállapítható, hogy a kódex első részében lévő szövegek írása, paleográfiai sajátosságai a XIII. század harmadik negyedére jellemzők. A glosszázó magyar kezek tevékenysége is 1275–1300 közé tehető és az Ómagyar Mária-siralmat 1300 körül másolhatták az utolsó lapra.

Vízkelety András tanulmányának befejező részében összefoglalja a kódex tartalmára vonatkozó eddigi eredményeit. A törzsrész Orvietóban kialakult dominikánus prédikációs szöveghagyományt képvisel. A sermók szerzői (a francia *Petrus Remensis* kivételével) a XIII. század második felében hosszabb-rövidebb ideig mind Orvietóban működtek és domonkosok voltak (*Hugo a Sancto Caro*, *Aldobrandinus de Cavalcantibus*, *Aquinói Szent Tamás*, *Constantinus de Orvieto*). A Szűz Mária szü-

letése ünnepére és a rendalapító Szent Domonkos tiszteletére készített beszéd a magyar glosszák írójától való; a másolás, sőt a szerzőség is neki tulajdonítható. A Szent Katalin-napi és a templom vagy kolostorszentelési évfordulóra készített beszéd pedig éppenséggel magyarországi domonkos apácák Szent Katalin-konventjére utal.

Nagyon röviden így foglalhatjuk össze azokat a „szerény részeredmények”-et, amelyekről Vízkelety András tanulmányában beszámolt. Könyve a Petőfi Irodalmi Múzeum értékes „Kézirattár” sorozatában (szerkesztő Taxner-Tóth Ernő) a tárgyhoz méltó szép formában jelent meg.

Holl Béla

Vita Zsigmond: Az enyedi kohó.

Magvető Kiadó, Budapest, 1986. 414 l.

A Vita Zsigmond nyolcvanadik születésnapjára megjelent tanulmánykötet az erdélyi tudós nagyenyedi ihletésű írásait fogja egybe. Jelentős szerepet játszott Vita életében az enyedi Bethlen Kollégium, amelynek 23 éven át volt könyvtárosa. Számos tanulmánya a kollégium több évszázados történetével foglalkozik (*Tudományos és irodalmi törekvések a nagyenyedi Bethlen Kollégiumban, Voltaire tanítása a Bethlen Kollégiumban*). A könyvtártörténeti kutatások nehézségeit villantja fel az a dolgozat, amely Radvánszky Béla 1884-es Magyar Könyvszemle-beli leltárközlése alapján Bod Péter könyvtárának töredékes címléírásait kísérli meg azonosítani. A XVIII. század kiemelkedő erdélyi szerzői közül különösen Bethlen Miklós és Hermányi Dienes József áll közel Vita Zsigmondhoz (*Egy erdélyi főúr önéletrása, A XVIII. századi Erdély képe Hermányi Dienes József munkáiban*). XVIII. századi kuriozitást dolgoz fel *A nagyenyedi iskolai színjátszás a XVII–XVIII. században s a Próba című zsebkönyv*. A címben megjelölt *Próba* 1792-ben jelent meg, de több évtizedes iskolai színjátszó hagyományokra támaszkodik. Az alkalmi költemények, versszerző ujjgyakorlatok mellett a zsebkönyv igazi érdekessége két Molière-szindarab, korábbi címén *A erőszakos házasság* és *A kéntelenségből való orvos* fordítása. A második darabba iktatott énekben (*Jöszte kedves butéliám*) Vita Zsigmond Csokonai *Szerelemdal a csikóbőrös kulacshoz* című versének előképét véli fölfedezni.

Vita Zsigmond tanulmányai nagy időbeli szórással különböző lapokban jelentek meg. Ennek sajnálatos következménye, hogy a jegyzetanyag is esetleges és formailag sem egységes. Sajnálatos, hogy a tanulmányok egy része a megírás idejének szakirodalmi ismereteit rögzíti és még utólag hozzáfűzött jegyzetekben sem vesz tudomást az eltelt 30 év szövegkiadásairól, tudományos megállapításairól.

Németh S. Katalin

Vörösmarty, Mihály: Až se nachýlí noc.

Válogatta, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Richard Pražák. Fordította: Libor Štukavec. Odeon, Praha, 1986. 126 l.

Ízléses világirodalmi sorozatában (amely helyet adott többek között Beckett, Montherlant, J. Wassermann műveinek is) jelentette meg a prágai Odeon Kiadó „*Majd ha kifárad az éj...*” címmel Vörösmarty Mihály válogatott verseinek gyűjteményét cseh nyelven. A válogatás nem könnyű munkáját, a korrektül pontos bevezető és a nyersfordítások készítését, továbbá a jegyzeteket Richard Pražák, a brnoi egyetem docense vállalta, míg a verstanilag hű fordítások Libor Štukavec nevéhez fűződnek, őt eddig inkább a skandinavisztika tudós kutatójaként, a svéd barokk ihletett tolmácsként és könyvtárosként ismertünk. A szokatlan párosítás teljes értékű eredményt hozott, a fordítók lefordították a lefordíthatót, néhány kiemelkedő teljesítmény mellett természetesen halványabb megoldások is akadnak, ám összevéve közelebb hozták a cseh olvasóhoz azt a Vörösmartyt, akiről csehül első ízben minden bizonnyal 1830-ban (!) írt František Palacký, a magyarul is olvasó történész, szerkesztő, és akinek *Szózatát* a cseh irodalomnak nem kisebb személyisége fordította le, mint Jan Neruda (egyébként a cseh olvasó Emil Boleslav Lukáč szép szlovák fordításaihoz is hozzáférhetett). A válogatás szempontjait a bevezető címe már jelzi: *Európai a magyar pusztáról*, azaz talán a kelleténél nagyobb hangsúlyt kapott a népiesség felé tájékozódó Vörösmarty. De aminthogy a bevezető alapos életrajzi pályaképpel szolgál, úgy a válogatás is szeretné végigkísérni a Vörösmarty-életművet. Hogy kellett-e ennyire ragaszkodni az elsődlegesen is lírai alkotásokhoz, abban nem vagyunk bizonyosak. Például az *Éj monológiát* vagy a *Keserű bordalt* szívesen láttuk volna a versek között.

A kötet főleg az 1849 utáni évek terméséből ad bő válogatást, sokszínűsége törekedve. A fordító helyenként remekelt a népies versekben, a látomásokhoz közel álló költemények cseh megszólaltatásában, kevésbé hatnak viszont – benyomásunk szerint – az ódai alkotások, például a *Szózat*.

Richard Pražák bevezetőjének nemcsak az adatközlés, az alaposság az érdeme, hanem az is, hogy Vörösmartyt és költészetét igyekszik közel hozni a cseh olvasóhoz, aki valószínűleg nagyon keveset tud róla. Ezt úgy éri el, hogy világirodalmi és cseh irodalmi párhuzamokkal láttatja, tehát az európai romantikus áramlatban igyekszik megkeresni költőnk helyét. A *Zalán futását* így említi együtt Hollý *Svatoplukjával*, Kollár *Slávy dcerájával* és Mickiewicz *Konrad Wallenrodjával*, a *Csongor és Tündében* ékes kifejezésre jutó romantikus törekvéseket pedig párhuzamban említi Novalis, Hölderlin és Mácha hasonló költői szándékaival. A kötetben nem található *Szép Ilonka* fő motívumát G. A. Bürgerig vezeti vissza, de a cseh olvasó kedvéért Čelakovský egy balladáját is említi. Pražák ezen kívül – ahol lehet – megemlékezik a Vörösmarty-életmű cseh vonatkozásairól, például a *Czilley és a Hunyadiak* című színmű cseh figurájának, Giskrának ábrázolásáról. Példaszerű, ahogy a nagy európai áramlatok lecsapódását is regisztrálja, a *Gondolatok a könyvtárban* című verssel kapcsolatban Lamennais-t; *A két szomszédvár* c. kiséposzt Romeo és Júlia-történetként fogja föl, másutt rámutat a közép-európai osszianizmus cseh és magyar változatára. S teszi ezt Pražák dicséretes mértéktartással és ízléssel; a Vörösmarty-életmű nála öntörvényű, szuverén, a párhuzamok és analógiák ellenére sem válik idegenből

adaptált eszmék lerakodóhelyévé. Valahogy így képzeljük el az idegen ajkú olvasók szempontjainak figyelembe vételét, ez lehetne a módja annak, ahogy a nem magyarok előtt szólunk a magyar irodalomról. Ugyancsak dicséretes, ahogy a Vörösmarty-művek történelmi vonatkozásait megvilágítja Pražák. A jegyzetekre csak azt bizza, ami nem illeszthető bele a tárgyalásba, az egy-két mondatos, magyarázó jellegű kitérések nem akasztják meg az előadást, viszont eligazítják a magyar történelem szövevényes útjain járatlan olvasót. Ugyanez vonatkozik a magyar irodalmi kontextus ismertetésére (Kisfaludy Károly, Petőfi Sándor, Berzsenyi Dániel kap néhány jelzővel plasztikus magyarázatot).

Rendkívül jelentősnek minősíthetjük ezt a kis kötetet: az érdeklődő olvasó többet fog tudni a közép-európai romantika jellegzetességeiről, és egy hatalmas életmű jól válogatott darabjaiból képes lesz rekonstruálni a magyar romantika néhány fontos vonását, miközben talán meg is szereti a költőt.

Fried István

Wéber Antal: Kolozsvári Grandpierre Emil.

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986. 230 l. (Kortársaink)

Az MTA Irodalomtudományi Intézetében készülő kismonográfia-sorozat új kötete nehéz feladatot vállalt: a kortárs próza egyik legizgalmasabb, igen sok újítást hozó szerzőjéről kellett a sorozat megszabta rövid terjedelemben szólnia, s elsőként vállalkoznia a teljes életmű irodalomtörténeti megítélésére. A kötet végén közölt bibliográfia csaknem ötven kötetet sorol fel, az elsőt 1932-ben, a tanulmányban még tárgyalt utolsó művet 1985-ben tette közzé az író, aki nemcsak a szépprózának, hanem a tanulmánynak, esszének, publicisztikának is elismert művelője. Wéber Antal könyve azt az íróat állítja elénk, akinek „ironikus realizmusa nem ismer kíméletet, mégis mesteri könnyedséggel, magas fokon szórakoztatva hirdeti a műveltség és a természetes okosság diadalát”. A tanulmány szerkezetét úgy alakította ki, hogy műfajonként veszi sorra Kolozsvári Grandpierre egyes műveit, s így próbálja a legjellemzőbbnek tartott művek értékeit kibontani. Mindenre kiterjedő, teljességre törekvő elemzésekre nincs módja, csak jelezheti az életrajz és a művek érintkezési pontjait, a művek kiváltotta vitákat, a fogadtatás sokszínűségét, az íróra legjellemzőbb fogalmak – például racionalizmus, intellektualitás, reflexió, kommentár – érvényesülését az egyes regényekben, s különösképpen az esszéekben, hiszen az „esszéíró nemzedék”-ként számon tartott szerzők egyike a bemutatott író. Mozgékony, sokoldalú szellemiségének, műfajteremtő memoárregényeinek, esszéregényeinek, jelentős műfordításainak, érzékletes stílusú publicisztikájának vázlatos ismertetéséből kiemelésre érdemes a *Dr. Csibráky szerelmei* és a *Harmatcseppek* című regény elemzése, jó kiindulási alap az itt adott rövid jellemzés az önéletrajzi esszéregényekről, amelyekkel vélhetően még számos irodalomtörténeti mű fog foglalkozni jelentőségüknek megfelelően. Az újabb magyar prózáról, a valóság megközelítésének lehetséges módszereiről, technikájáról, látásmódjának változásáról mindig fontos mondandója volt az írónak, az ezt taglaló fejezet is igen érdekes, gondolatébresztő, s továbbgondolásra, bővebb kifejtésre készítő. Wéber Antal nem csupán apológiát ír, számos ponton

jelzi fenntartásait is az író túlzottan sarkító, aforisztikus megfogalmazásaival szemben, s igen jól foglalja össze a műveket fogadó kritikai visszhangot is. Kolozsvári Grandpierre írásművészetéről alapvető és úttörő jelentőségű ez az áttekintés, amelyet azonban remélhetőleg továbbiak követnek majd, hogy valóban teljességében befogadhassa az olvasóközönség és az irodalmi tudat ezt a jelentős és kortárs irodalmunkban egyedülálló életművet.

R. Takács Olga

Wéber Antal: Toldy Ferenc.

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986. 188 l. (A múlt magyar tudósai)

„Irodalomtörténet-írásunk atyja” elég ritkán tárgya irodalomtörténet-írásunknak. Halála után az emlékbeszédek, nekrológok, tanulmányok szép számmal születtek, melyek közül Szász Károlynak a Kisfaludy Társaságban elhangzott beszéde különösen méltó pályakép, majd a századelőn megjelent néhány részlettanulmány és Kuncz Aladár rövid életrajza után számottevő munka alig jelent meg róla. Az irodalomtörténeti kézikönyv összefoglalása meglehetősen egyoldalú, csak mint kritikust és irodalomtörténést elemzi; igazán használható, komoly tanulmány végül 1971-ben jelent meg Toldyról az Egyetemi Könyvtár Évkönyvében: Tóth András foglalkozott tudományos közéletünkben betöltött szerepével.

Így halála után több mint száz évvel jelent meg az Akadémiai Kiadó tudományos ismeretterjesztő sorozatának köteteként az első olyan mű Toldy Ferencről, mely – akármilyen vázlatosan és röviden – munkássága egészét tárgyalja.

Az életrajzzal, pályaképpel foglalkozó első, terjedelmesebb fejezet után Wéber Antal az életművet öt egységre bontja: a Handbuch összeállítója, az Auróra körének tagja és a Figyelmező szerkesztője, a Kisfaludy Társaság vezetője, a szövegkiadó, az irodalomtörténet-író.

Először a *Handbuch der ungarischen Poesie*vel foglalkozik mint Toldynak talán legjelentősebb vállalkozásával, melynek igazi hasznát abban látja, hogy csekély kivétellel olyan költőket szerepeltet, kik egy modern szempontból összeállított antológiában is helyet kapnának, pedig 1828-ban még korántsem volt nyilvánvaló, hogy irodalomtörténeti távlatból a kor élő irodalmában mi bizonyul maradandónak.

Mint Toldy szellemi fejlődésének fontos állomásával foglalkozik a szerző az Auróra körének hatásával, s ebben Toldy szerepére utalva kiemeli a későbbi irodalom- illetve tudományszervező személyiségének fontos vonását, állandó békéltető, egyeztető hajlamát.

Hasonló rövid fejezetben esik szó Toldynak a Kisfaludy Társaságban kifejtett tevékenységéről, s arról a kritikai szemléletről, mely a jutalmak, pályadíjak s az egy évig fennálló Magyar Szépirodalmi Szemle révén az irodalmi életet oly sokáig meghatározta.

Toldy nevével ma leggyakrabban a különböző szövegkiadások közreadójaként találkozunk. Wéber Antal ezt Toldy munkásságának legfontosabb területeként értékeli. S ez esetben nemcsak a kiadások tiszteltetreméltó mennyiségéről van szó, hanem irodalmi örökségünk számbavételéről is, mely nélkül az irodalom történeti fel-

dolgozása esélytelen. Itt valóban csak a jelzés szintjén lehet utalni a Nemzeti Könyvtár 81 kötetére, a nyelvelmékekre, s az egyéb, vegyes tárgyú kiadásokra.

A köztudat az irodalomtörténet-írás fogalmát kapcsolja Toldy nevéhez – jogosan. Neki köszönhetünk számos meghatározást, fogalmat, melyek ma is érvényesek irodalomtörténeteinkben. Érthető, hogy Wéber kis könyvének legterjedelmesebb fejezete az irodalomtörténész Toldyval foglalkozik. Itt utal a másoknál alig vagy egyáltalán nem emlegetett nyelvtudományi munkásságára is. Külön felhívja a figyelmet a szerző arra, hogy a XIX. századi magyar irodalom történetének tanulmányozásához – a személyes ismeretség, a közvetlenül megszerzett információk révén – Toldy munkássága helyenként kútfő értékű. Irodalomtörténetében nagyobb súlyt az irodalom fejlődésében hatást gyakorló külső–belső tényezőkre helyezett, s ezen a történeti folyamatosságon belül foglalkozott a poétikai, stílusztikai sajátosságok elemzésével.

Toldy önmagát – írja Wéber Antal zárófejezete végén – „az egész magyar irodalom propagátorának, kutatójának, krónikásának” tekintette. Nem volt ez mindig látványos munka, méltányolni is csak az irodalomtörténészek szűkebb köre tudja; s „érdemei – mint Wéber megjegyzi – nemigen kaptak a teljesítménnyel arányos méltatást.”

Ez a kis kötet sem pótolhat egy terjedelmes Toldy-monográfiát, de indokolja s felhívja a figyelmet szükségességére.

Szabó G. Zoltán